Friedrich Nietzsche

GENEALOGIA MORALEI
O scriere polemică (1887)

Traducere de LIANA MICESCU
Traducerea textelor din latină şi greacă de TRAIAN COSTA

Prefaţă

Alăturată lucrării publicate de curînd,
„Dincolo de bine şi de rău",
spre întregire şi desluşire.

Noi cei care căutăm cunoaşterea nu ne cunoaştem pe noi înşine, şi aceasta dintr o pricină bine întemeiată. Nu ne-am căutat niciodată — cum s-ar putea atunci să ne *găsim* într-o zi? S-a spus pe drept cuvînt: „acolo unde se află comoara voastră, este şi inima voastră"; comoara *noastră* se află acolo unde se află stupii cunoaşterii noastre. Sîntem veşnic pe drumuri, născuţi ca vietăţi înaripate şi culegătoare de miere a sufletului, ne stă de fapt în inimă un singur lucru — să „aducem ceva acasă". în afară de aceasta, în ceea ce priveşte viaţa, aşa-numitele „evenimente" — care dintre noi se gîndeşte serios la ele? Sau cine mai are timp destul? Mă tem că nicicînd n-am fost cu adevărat „preocupaţi" de asemenea lucruri: inima noastră nu se află acolo — şi nici măcar urechea! Mai degrabă, asemenea celui dumnezeieşte de distrat şi cufundat în el însuşi, căruia tocmai i-au răsunat puternic în ureche cele douăsprezece bătăi de amiază ale clopotului şi care se trezeşte dintr-o dată întrebîndu-se „de cîte ori a bătut de fapt?", tresărim şi noi uneori *după aceea,* întrebînd uluiţi şi spăşiţi: „ce ni s-a întîmplat, de fapt?" mai mult chiar: „de fapt, cine *sîntem* noi? şi numărăm apoi, după cum am mai spus, toate cele douăsprezece bătăi tremurătoare de clopot ale trăirii noastre, ale vieţii noastre, ale *existenţei* noastre — vai! şi încurcăm numărătoarea.... Ne rămînem deci fatalmente străini, nu ne înţelegem pe noi înşine, *trebuie* să ne luăm drept alţii, sîntem condamnaţi pe vecie să ne supunem legii:

„flecare îşi este cel mai străin sieşi", — faţă de noi înşine nu sîntem printre „cel ce caută cunoaşterea"...

— Ideile mele asupra *originii* prejudecăţilor noastre morale — căci despre ele este vorba în această scriere polemică — şi-au găsit prima lor exprimare laconică şi provizorie în acea culegere de aforisme ce poartă titlul *Omenesc, prea omenesc.* O carte pentru „spiritele libere", a cărei aşternere pe hîrtie a început la Sorento, în timpul unei Ierni ce mi-a îngăduit un popas, aşa cum se opreşte călătorul, pentru a îmbrăţişa cu privirea tot acest vast şi primejdios teritoriu prin care călătorise spiritul meu pînă atunci. Aceasta se petrecea în iarna 1876-77; dar ideile însele sînt mai vechi. Erau în principal aceleaşi idei pe care le reiau în scrierea de faţă: — să sperăm că acest lung interval de timp le-a făcut bine, că au cîştigat în maturitate, în limpezime, în forţă, în perfecţiune! însă faptul că le mai menţin şi astăzi, că ele însele s-au înlănţuit între timp tot mai strîns

între ele, ba chiar s-au alipit şi întrepătruns, îmi întăreşte încrederea voioasă că nu s-au născut în mine izolat, întîmplător, sporadic, ci au apărut dintr-o rădăcină comună, dintr-o *voinţă fundamentală* de cunoaştere ce porunceşte din adîncuri, vorbeşte tot mai hotărît şi cere concepte tot mai precise. Pentru că numai aşa se cuvine să gîndească un filozof. Noi n-avem dreptul să fim în nimic *singuratict* nu avem voie nici să rătăcim solitari, nici să întîlnlm solitari. Mai curînd, întocmai cum copacul îşi poartă roadele, cresc din noi gîndurile noastre, aprecierile noastre, „da", „nu" şi „dacă" ale noastre — toate înrudite şi înlănţuite între ele, mărturii ale unei singure voinţe, ale unei singure sănătăţi, ale unui singur pămînt şi ale unui singur soare. — Vor fi oare pe gustul *vostru* aceste roade ale noastre? — Dar ce le pasă copacilor! Ce ne pasă *nouă,* filozofilor!...

291

Datorită unei îndoieli care îmi e proprie şi pe care nu o mărturisesc bucuros — pentru că se referă la *morală,* la tot ceea ce a fost preamărit pînă acum pe pămînt ca morală —, o îndoială care a apărut în viaţa mea atît de timpuriu, atît de nechemată, de năvalnică, atît de contradictorie faţă de mediu, vîrstă, exemple, origine, încît aş avea aproape dreptul să o numesc „a priori" al meu, — curiozitatea ca şi bănuiala mea au trebuit să poposească în faţa întrebării, care este de fapt *originea* ideii noastre despre bine şi rău. într-a-devăr, problema originii răului m-a urmărit încă de pe vremea cînd eram un băleţandru de treisprezece ani: la o vîrstă cînd „inima ţi-e împărţită între jocurile copilăriei şi Dumnezeu", el i-am dedicat prima mea joacă literară copilărească, primul meu exerciţiu de caligrafie filozofică — iar în ceea ce priveşte „rezolvarea" mea de atunci a problemei, ei bine, i-am acordat lui Dumnezeu cinstea, după cum se cuvine, considerindu-1 *părintele* răului. Oare „a priori" al meu îmi cerea tocmai acest lucru? Acel nou *„a priori"* imoral sau cel puţin imoralist, ca şl „imperativul categoric", ah, atît de antikantian, atît de misterios, care răzbate din el şi la care mi-am plecat între timp din ce în ce mai mult urechea şi nu numai urechea? ... Din fericire am învăţat din timp să deosebesc prejudecata teologică de cea morală şi n-am mai căutat originea răului *dincolo* de lume. Ceva cunoştinţe de istorie şi de filologie, precum şi un spirit selectiv înnăscut, privitor la aspectele psihologice în general, mi-au transformat curînd problema într-o alta: în ce condiţii şi-a inventat omul acele judecăţi de valoare — bine şi rău? Şi *ce valoare au ele însele?* Au împiedicat sau au favorizat ele pînă acum dezvoltarea umanităţii? Sînt un semn al mizeriei, al sărăcirii, al degenerării vieţii? Sau dimpotrivă, trădează plenitudinea, forţa, voinţa vieţii, curajul, încrederea şi viitorul ei? — La toate aceste întrebări am găsit şi am îndrăznit să-mi dau felurite răspunsuri, am făcut

292

deosebirea între vremuri, popoare, rangul indivizilor, mi-am specializat problema, din răspunsuri au răsărit noi întrebări, cercetări, presupuneri, probabilităţi: pînă cînd, în sfîrşit, mi-am cîştigat un teritoriu al meu, un teren propriu, o întreagă lume ascunsă, înfloritoare, în plină creştere, asemenea grădinilor tăinuite despre care nimeni nu trebuia să bănuiască

ceva... O, cît de fericiţi sîntem noi, cei ce căutăm cunoaşterea, cu condiţia de a şti să păstrăm tăcerea destul de mult timp!...

4

Primul impuls de a face cunoscut cîte ceva din ipotezele mele asupra originii moralei mi 1-a dat o cărţulie clară, curată şi înţeleaptă, chiar îndrăzneaţă, prin care mi s-au înfăţişat limpede pentru prima dată un fel răsturnat şi pervers de ipoteze genealogice, un fel cu adevărat *englezesc,* care m-a atras — cu acea forţă pe care o are tot ceea ce ne este contrariu, antipodic. Titlul cărţuliei era *Originea simţămintelor morale;* autorul ei dr Paul Ree; anul apariţiei 1877. Poate că n-am citit niciodată ceva pe care săi neg frază cu *frază,* concluzie cu concluzie, în asemenea măsură ca această carte; dar fără nici un fel de ciudă sau nerăbdare. în lucrarea mai înainte amintită, pe care o pregăteam pe atunci, m-am referit cu sau fără prilej la frazele acestei cărţi, nu pentru a le combate — ce am eu de-a face cu combaterea! — ci, cum i se potriveşte unui spirit pozitiv, înlocuind improbabilul cu ceva mai probabil sau eventual o greşeală cu alta. Atunci, repet, am scos pentru prima dată la lumină aceste ipoteze ale originii, cărora le sînt dedicate disertaţiile de faţă, fără îndoială ne-îndemînatice, sînt ultimul care mi-aş ascunde acest lucru, încă neeliberate, încă fără un limbaj propriu acestui domeniu special, cu numeroase slăbiciuni şi şovăieli. Pentru amănunte, a se vedea ce spun în *Omenesc, prea omenesc* (aforismul 45) despre dubla preistorie a binelui şi a răului (şi anume din sfera stăpînului şi din cea a sclavului); de asemenea, aforismul 136 ş. urm.

despre valoarea şi sorgintea moralei ascetice; apoi cu privire la „moralitatea moravurilor", acel fel de morală mult mai vechi şi mai primitiv, care diferă toto *coelo* de modul de apreciere altruist (în care dr Ree, asemenea tuturor genealogilor englezi ai moralei, vede modul de evaluare morală în *sine;* de asemenea în *Drumeţul* şi *Aurora* — despre originea dreptăţii considerată ca o echilibrare între forţe aproape egale (echilibrul ca premisă a tuturor contractelor, prin urmare şi a tuturor drepturilor); de asemenea despre originea pedepsei, în „Drumeţul", pentru care scopul terorist nu este nici esenţial, nici primordial (cum crede dr Ree: — acest scop i-a fost mai degrabă introdus ulterior, în circumstanţe anumite şi întotdeauna ca ceva accesoriu, ca ceva adăugat). De fapt tocmai pe atunci mă interesa îndeaproape ceva cu mult mai important decît ipotezele mele sau ale altora despre sorgintea moralei (sau, mai precis: aceasta din urmă numai în vederea unui scop pentru care ea reprezenta una dintre numeroasele căi). Pentru mine era vorba despre *valoarea* moralei, — şi în această privinţă trebuia să mă răfuiesc aproape singur cu marele meu învăţător Schopenhauer, căruia acea carte, cu toată pasiunea şi opoziţia ei secretă, i se adresează ca unui contemporan (căci şi acea carte era o „scriere polemică"). Era vorba îndeosebi despre valoarea „neegoismului", a instinctelor de milă, abnegaţie şi sacrificiu de sine, pe care chiar Schopenhauer le înfrumuseţase, le divinizase şi le slăvise într-atît, încît la sfîrşit îi rămăseseră ca „valori în sine" pe care se înte-meiase pentru a *spune nu* vieţii şi lui însuşi. Dar tocmai împotriva *acestor* instincte se ridica din mine o

neîncredere din ce în ce mai profundă, un scepticism ce săpa tot mai adînc! Tocmai aici vedeam *marea* primejdie pentru omenire, ispitirea şi ademenirea ei cea mai sublimă — încotro? în neant? —, tocmai aici ve-

deam începutul sfîrşitului, oprirea în loc, oboseala ce priveşte în urmă, voinţa care se întoarce *împotriva* vieţii, ultima boală care se vesteşte prin simţăminte duioase şi melancolice: înţelegeam această morală a milei care se întindea tot mai mult, care îi cuprindea şi îi îmbolnăvea chiar şi pe filozofi, ca simptomul cel mai neliniştitor al culturii noastre europene devenită şi ea neliniştitoare, ca drum ocolit spre un nou budism? spre un budism al europenilor? spre — *nihilism?...* Căci această preferinţă modernă a filozofilor este ceva nou: pînă acum filozofii căzuseră de acord asupra *nonvalorii* milei. îi numesc numai pe Platon, Spinoza, La Rochefoucault şi Kant, patru spirite cît se poate de deosebite între ele, dar unitare într-o privinţă: dispreţuirea milei. —

6

Această problemă a *valorii* milei şi a moralei milei (— sînt un duşman al ruşinoasei moleşiri modeme a simţămintelor —) pare la început numai ceva izolat, un semn de întrebare în sine; dar celui care s-a oprit o dată aici, celui care *învaţă* să întrebe, i se va întîmpla ceea ce mi s-a întîmplat şi mie: o uriaşă perspectivă nouă i se deschide, viziunea unei posibilităţi îl cuprinde ca o ameţeală, orice fel de neîncredere, bănuială, teamă ies la iveală, credinţa în morală, în orice morală, se clatină — în sfirşit capătă glas o nouă cerinţă. Să o rostim, această *cerinţă nouă:* avem nevoie de o *critică* a valorilor morale, în *primul tind trebuie pusă în discuţie* însăşi *valoarea acestor valori* — şi pentru aceasta este nevoie de cunoaşterea condiţiilor şi împrejurărilor din care s-au născut, în care s-au dezvoltat şi deformat (morala ca urmare, ca simptom, ca mască, ipocrizie, boală, înţelegere greşită; dar şi morala ca pricină, remediu, stimulans, ca piedică şi otravă), o cunoaştere care nici n-a mai existat pînă acum şi n-a fost nici măcar dorită. *Valoarea* acestor „valori" era considerată dată, reală, ca fiind dincolo de orice pu-

nere sub semnul întrebării; nimeni nu s-a îndoit sau n-a şovăit pînă acum nici pe departe în a-1 considera pe „cel bun" mai valoros decît pe „cel rău", mai valoros în sensul progresului, al utilităţii, al dezvoltării *omului* în general (fără a omite viitorul omului). Ce-ar fi dacă adevărul ar fi tocmai pe dos? Ce-ar fi dacă în „cel bun" al sălăşlui şi un simptom al regresului, ceva ca o primejdie, o ademenire, o otravă, un narcoticum, care ar face ca prezentul să trăiască *pe seama viitorului?* Poate mai comod, mai neprimejdios, dar şi într-un stil mai meschin, mai coborît? ... Astfel încît tocmai morala ar fi cea vinovată, dacă *cel mai înalt grad de putere şi splendoare* posibil în sine, al tipului om nu ar fi niciodată atins? Astfel încît tocmai morala ar fi primejdia primejdiilor? ...

Destul că eu însumi, după ce mi se deschisese această perspectivă, aveam motive să caut tovarăşi erudiţi, îndrăzneţi şi muncitori (o mai fac şi astăzi). Este vorba de a străbate uriaşul, îndepărtatul şi atît de ascunsul tărîm al moralei — al moralei care a existat şi a trăit cu adevărat — încărcaţi de întrebări noi şi cumva cu ochi noi: şi nu înseamnă oare

aceasta aproape a *descoperi* abia acest tărîm? ... Dacă, printre alţii, m-am gîndit atunci şi la amintitul dr Ree, este pentru că nu mă îndoiam defel că prin însăşi natura întrebărilor sale, pentru a putea răspunde la ele, va fi împins spre o metodă mai raţională. Oare să mă fi înşelat? în orice caz, dorinţa mea a fost de a îndruma o privire atît de pătrunzătoare şi de nepărtinitoare într-o direcţie mai bună, direcţia spre adevărata *istorie a moralei,* şl de a preveni din timp împotriva unor astfel de ipoteze englezeşti clădite *pe zările albastre.* E doar limpede că pentru un genealog al moralei altă culoare trebuie să fie de o mie de ori mai importantă decît albastrul: anume *cenuşiul,* cu alte cuvinte tot ceea ce se întemeiază pe documente, ceea ce poate fi într-adevăr

stabilit, ceea ce a existat cu adevărat, pe scurt, — întreaga scriere hieroglifică, greu de descifrat, a trecutului moralei omeneşti! — Pe *aceasta* doctorul Ree nu o cunoştea; dar el îl citise pe Darwin: — şi astfel, în ipotezele sale îşi întind mîna cuviincios, într-un mod care este cel puţin amuzant, bruta lui Darwin şi cel mai modem şi umil moleşit al moralei, care „nu mai muşcă" şi are întipărită pe chip o anume indolenţă rafinată şi blajină, în care este amestecat chiar şi un dram de pesimism şi oboseală: ca şi cum nici măcar nu ar mai merita ca toate aceste lucruri — problemele moralei — să fie luate atît de în serios. Dimpotrivă, mie mi se pare că nici nu există lucruri care să *merite* mai mult a fi luate în serios; drept care poate vom merita de pildă, ca într-o zi să ne fie permis a le privi cu *voioşie.* într-adevăr, voioşia sau, pentru a vorbi în limbajul meu, *ştiinţa voioasă* — este o răsplată: răsplata pentru o seriozitate îndelungată, îndrăzneaţă, truditoare şi subterană care, bineînţeles, nu este pe măsura oricui. Dar în ziua în care vom spune din toată inima: „înainte! şi vechea noastră morală face parte *din comediei",* vom fi descoperit un nou conflict, o nouă posibilitate pentru drama dionisiacă a „destinului sufletului" — : şi putem pune prinsoare că va şti să tragă foloasele, el, marele, bătrînul, veşnicul poet al comediei existenţei noastre! ...

8

— Dacă această scriere nu va fi înţeleasă de către unii, ale căror urechi nu o vor percepe, vina, după cîte mi se pare, nu este neapărat a mea. Ea este destul de limpede cu condiţia, pe care o presupun, de a fi citit mai întîi scrierile mele mai vechi şi de asemenea, neocolind o oarecare osteneală: pentru că într-adevăr, acestea nu sînt uşor accesibile. în ceea ce priveşte de pildă „Zarathustra" al meu, nu recunosc pe nimeni drept cunoscător al său, dacă nu a fost vreodată adînc rănit şi altădată nespus de încîntat de fiecare dintre

cuvintele acestuia: abia atunci se va putea bucura de privilegiul înfruptării pioase din elementul alcyonian din care s-a născut acea operă, din seninătatea sa însorită, din zările, întinderea şl certitudinea sa. în alte cazuri forma aforistică provoacă dificultăţi: ele constau în faptul că forma aceasta nu este astăzi destul de *luată în seamă.* Un aforism bine turnat în matriţă nu este încă „descifrat" prin simpla citire; mai curînd abia de aici începe *interpretarea* sa, şi e nevoie de o artă a interpretării. în partea a

treia a cărţii de faţă am oferit o mostră de ceea ce numesc eu „interpretare" într-un asemenea caz: — această disertaţie este precedată de un aforism, ea însăşi fiindu-i comentariul. Bineînţeles că pentru a ridica astfel cititul la înălţimea unei *arte* este nevoie, înainte de toate, de ceea ce astăzi este pe de-a-ntregul uitat — şi de aceea va mai trece timp pînă cînd scrierile mele vor deveni „citibile" — şi pentru care trebuie să fii aproape asemenea vacii; oricum nu un „om modern": *rumegatul ...*
Slls-Maria, Oberengadin iulie 1887

.

PRIMA DISERTAŢIE „Bine şi rău", „Bun şi rău"

t

?

ii t
if

- Aceşti psihologi englezi cărora li se datorează şi primele încercări de pînă acum de a înfiripa o istorie a originii moralei — ne pun prin ei înşişi în faţa unei enigme nu prea uşoare: tocmai ca enigme în carne şi oase, ei au, trebuie s-o mărturisesc, chiar un avantaj esenţial asupra cărţilor lor — ei *înşişi sînt interesanţi!* Aceşti psihologi englezi — ce vor de fapt? îi găsim, vrînd-nevrînd, întotdeauna aplecaţi asupra aceleiaşi acţiuni, anume de a împinge în primul plan la pârtie honteuse a lumii noastre interioare, căutînd principiul activ, conducător, hotărîtor pentru dezvoltare, tocmai acolo unde mîndria Intelectuală a omului şi-ar *dori* cel mai puţin să-1 găsească (de pildă în *vis inertiae* a obişnuinţei ori în capacitatea de a uita ori într-o împletire şi un mecanlsc orb şi întîmplător al ideilor ori în ceva absolut pasiv, automat, reflex, molecular şi total stupid) — ce îi îndeamnă de fapt pe aceşti psihologi întotdeauna tocmai în *această* direcţie? Este oare o pornire ascunsă, răutăcioasă, vulgară, poate de nemăr turislt nici sieşi, de micşorare a omului? Sau poate o bănuială pesimistă, neîncrederea unor Idealişti decepţio naţi, posomoriţi, încărcaţi de venin şi fiere? Ori o mică vrăjmăşie, o răzbunare subterană împotriva creştinismului (şl a lui Platon), care poate că nici nu a trecut măcar dincolo de pragul conştiinţei? Sau chiar un gust pervers pentru ciudăţenii, pentru parodoxuri dureroase, pentru neslguranţele şi absurdul existenţei? Sau, în sfîrşit — cîte ceva din toate, puţină josnicie, puţină

amărăcitine, puţin anticreştinism, puţină dorinţă de

stîrnire şi nevoie de piper? ... Dar mi se spune că ar fi pur şi simplu nişte broscoi bătrini, reci şi plicticoşi, care se strecoară şi ţopăie în jurul omului şi înlăuntrul lui, ca şi cum ar fi cu totul în elementul lor, anume într-o *mlaştină.* Aud toate acestea şi mă ridic împotriva lor, ba mai mult, nu le dau crezare; şi dacă ai voie să-ţi doreşti ceva ce nu cunoşti, atunci doresc din tot sufletul ca în ceea ce îi priveşte lucrurile să stea invers - ca aceşti cercetători şi oameni care pun sufletul sub microscop să fie de fapt creaturi viteze, generoase şi mîndre, care ştiu să-şi ţină în frîu inima ca şi durerea, care s-au educat să-I jertfească adevărului toate dorinţele, *oricărui* adevăr, chiar şi adevărului modest, amar, respingător, necreştin, imoral ... Căci asemenea adevăruri există. —
Toată cinstea deci spiritelor bune care sălăşluiesc în aceşti istorici ai moralei! Dar din păcate eşti sigur că *spiritul istoric* însuşi le lipseşte, că au fost părăsiţi tocmai de toate spiritele bune ale istoriei! Felul tuturor de a gîndi este, conform vechii tradiţii a filozofilor, *absolut* neistoric: aici nu încape nici o îndoială. Neghiobia genealogiei moralei întocmită de ei iese la iveală încă de la început, acolo unde este vorba de a stabili originea noţiunii şi aprecierii de „bun". „Iniţial - decretează ei — acţiunile neegoiste au fost lăudate şi numite bune de către cei pentru care se înfăptuiseră, deci cărora le erau *folositoare;* mai târziu, obîrşia acestei laude a fost *uitată,* iar acţiunile neegoiste au fost pur şi simplu resimţite tot ca bune, deoarece *din obişnuinţă* fuseseră întotdeauna lăudate ca atare — ca şi cum ar fi fost ceva bun în sine." Se vede de îndată că această primă deducţie conţine deja toate trăsăturile caracteristice ale idiosincraziel psihologilor englezi — avem „utilitatea", „uitarea", „obişnuinţa" şi la sfirşit „greşeala", totul ca suport al unei aprecieri a valorilor, de care pînă acum omul superior fusese mîndru ca de un fel de privilegiu al omului în general. Această mîndrie *trebuie*

să fie umilită, iar această apreciere a valorilor — anulată: s-a obţinut oare aceasta? ... Pentru mine apare în primul rind limpede că această teorie caută şi stabileşte greşit adevărata origine a noţiunii de „bun", adică într-un loc unde ea nici nu se află: aprecierea de „bun" *nu* emană de la cei faţă de care s-a manifestat „bunătate"! Mai curind „cei buni" înşişi, adică cei distinşi, puternici, superiori prin poziţie şi spirit, au fost cei care s-au considerat pe sine şi acţiunile lor drept bune, de prim ordin, în opoziţie cu tot ceea ce era josnic, meschin, vulgar şi grosolan. Abia din acest *patos al distanţei* şi-au arogat ei dreptul de a crea valori, de a le da un nume: ce le păsa de utilitate! Punctul de vedere utilitar este cît se poate de străin şi de nepotrivit tocmai în raport cu sursa vie a unor asemenea judecăţi de valoare care stabilesc şi ordonează rangurile; aici simţămintele au ajuns la polul opus acelui grad scăzut de căldură pe care îl presupune orice înţelepciune calculată, orice calcul al utilităţii — şi nu pentru un moment, nu pentru o oră de excepţie, ci pentru totdeauna. Patosul distincţiei şi distanţa, după cum spuneam, simţămîntul general, fundamental, durabil şi dominant al unei rase superioare şi stăpînitoare în raport cu o rasă inferioară, „de jos", — *aceasta* este originea opoziţiei dintre „bun" şi

„rău". (Dreptul stăpînu-lui de a da nume merge atît de departe, încît însăşi originea limbii s-ar putea considera drept expresie a puterii stăpînitorilor: ei spun „aceasta *este* cutare şi cutare", ei pecetluiesc flecare lucru şi fapt cu cîte o vocabulă, luîndu-le oarecum în stăpînire.) Datorită acestei origini, din capul locului cuvîntul „bun" *nu* se leagă neapărat de acţiunile „neegoiste", cum glăsuieşte prejudecata acestor genealogi ai moralei. Mai curînd abia în cazul unui *declin* al judecăţilor de valoare aristocratice se întîmplă ca această întreagă antiteză „egoist" — „neegolst" să se impună din ce în ce mai mult conştiinţei umane — este, ca să mă folosesc de limbajul meu, *instinctul de turmă,* care ajunge acum, în sfirşit, să vorbească (găsindu-şi şi cuvintele). Dar şi atunci mai trece destul timp pînă cînd acest instinct devine stăpîn

în asemenea măsură încît judecata de valoare morală să se poticnească tocmai în faţa acestei opoziţii (cum este cazul de pildă în Europa actuală: astăzi prejudecata care consideră conceptele de „moral", „neegoist", „dezinteresat", ca avînd aceeaşi valoare, domneşte deja cu forţa unei „idei fixe" şi a unei maladii cerebrale).

în al doilea rînd însă: făcînd abstracţie de inconsistenţa istorică a ipotezei privind originea aprecierii de „bun", ea suferă în sine de o contradicţie psihologică. Originea lăudării actului neegoist s-ar afla în utilitatea sa, şi această origine ar fi fost *uitată:* — dar cum este oare *posibilă* această uitare? A încetat oare să existe vreodată utilitatea unor asemenea acte? Dimpotrivă: această utilitate a fost mai cu rînd o experienţă zilnică a tuturor timpurilor, deci ceva ce a fost subliniat neîncetat, prin urmare, în loc să dispară din conştiinţă, să fie dată uitării, ea ar fi trebuit să se întipărească din ce în ce mai adînc în ea. Cu mult mai logică este teoria contrară (fără ca de aceea să fie mai adevărată —), susţinută de pildă de Herbert Spencer, care consideră noţiunea de „bun" ca fiind de aceeaşi esenţă cu conceptul de „util", „oportun", astfel încît prin aprecierile de „bun" şi „rău", omenirea şi-ar fi însumat şi sancţionat tocmai experienţele ei *neuitate* şi *de neuitat* în privinţa a ceea ce este folositor—oportun sau dăunător—inoportun. Conform acestei teorii este bun ceea ce s-a dovedit a fi dintotdeauna folositor: datorită acestui fapt se poate impune ca „valoros în cel mai înalt grad", ca „valoare în sine". Această explicaţie este şi ea greşită, după cum am spus, dar cel puţin explicaţia în sine este raţională şi întemeiată psihologic.

— Spre calea cea *adevărată* am fost îndrumat de întrebarea ce anume înseamnă de fapt, sub aspect etimologic, desemnările noţiunii de „bun" în diferite limbi: am descoperit că ele derivă în totalitate din *aceeaşi transforwnre a noţiunii,* -» că peste tot Ideea de „dis-

tins", „nobil", în sensul rangului social, constituie noţiunea de bază, din care s-a dezvoltat în mod necesar noţiunea de „bun" în sensul de „distins sufleteşte" şi aceea de „nobil" în sensul de „avînd un suflet de esenţă superioară", „privilegiat sufleteşte": o dezvoltare ce se desfăşoară întotdeauna paralel cu aceea care sfîrşeşte prin a transforma noţiunile de „vulgar", „grosolan", „josnic" în noţiunea de „rău". Exemplul cel mai grăitor pentru aceasta din urmă este însuşi cuvântul german *schlecht:*

identic cu *schlicht* — vezi *schlecht-weg, schlechterdings* — şi care îl desemna iniţial pe omul simplu, comun, încă fără priviri piezişe, bănuitoare, în opoziţie cu nobilul. Cam pe vremea Războiului de 30 de ani, destul de tîrziu deci, sensul acesta se transformă în cel pe care îl folosim astăzi. Constatarea mi se pare a fl *esenţială* pentru genealogia moralei: faptul că a fost făcută atît de tîrziu se datorează influenţei inhibitoare pe care o exercită prejudecata democratică în lumea modernă asupra tuturor întrebărilor privind originea. Şi aceasta pînă şi în domeniul aparent cel mai obiectiv, acela al ştiinţelor naturii şi al fiziologiei, după cum mă voi mărgini să amintesc aici. Excesele pe care le poate provoca această prejudecată, o dată dezlănţuită pînă la ură, mai ales în domeniul moralei şl al istoriei, sint Ilustrate de faimosul caz Buckle; *plebeismul* spiritului modern, care este de sorginte engleză, a erupt încă o dată din solul său natal, cu violenţa unui vulcan noroios şi cu acea limbuţie sărată, gălăgioasă şi vulgară cu care au glăsult pînă acum toţi vulcanii. — în privinţa problemei *noastre,* care pe bună dreptate poate fi numită o problemă *intimă* şi care deliberat se adresează doar anumitor urechi, este important să constatăm că adeseori în acele cuvinte şi rădăcini care desemnează noţiunea de „bun", răzbate nuanţa principală datorită căreia oamenii distinşi se simţeau de

rang superior. Este adevărat că poate în cele mai multe cazuri denumirea lor se trage pur şi simplu din superioritatea puterii lor (ca „cei puternici", „stăpînii", „suveranii") sau din semnele cele mai vizibile ale acestei superiorităţi, de pildă „bogaţii", „proprietarii" (acesta este sensul cuvîntului *arya,* sens care se regăseşte în limbile iranice şi slave). Dar şi dintr-o *trăsătură tipică de caracter:* şi acesta este cazul care ne interesează aici. Ei îşi dau de pildă numele de „cei adevăraţi" în frunte aflîndu-se nobilimea greacă prin glasul poetului megarian Theognis. Cuvîntul *esthlâs* format în acest scop înseamnă, după rădăcina sa, cel care *este,* care are realitate, care există într-adevăr, este cu adevărat; apoi, printr-o modificare subiectivă, cel adevărat devine cel veridic: în această fază de transformare a noţiunii, ea ajunge cuvîntul-cheie şi deviza nobilimii, con-topindu-se în întregime cu sensul de „nobil", pentru delimitarea de omul comun şi *mincinos,* după cum îl prezintă şi îl caracterizează Theognis, — pînă cînd, în sfîrşit, după declinul nobilimii, cuvîntul să rămînă doar pentru a desemna nobleţea sufletească, avînd în acelaşi timp şi sensul de copt şi de dulce. în cuvîntul *ka-kds* ca şi în *deilâs* (plebeul în contrast cu *agathos)* este subliniată laşitatea: aceasta ne îndrumă poate spre direcţia în care trebuie căutată etimologia cuvîntului *agathds,* care poate fi interpretat în mai multe sensuri. Latinescul *malus* (căruia îi alătur cuvîntul *mâlos)* l-ar putea desemna drept om comun pe cel cu pielea de culoare închisă, în primul rînd pe cel cu părul negru *[,,hic niger est* — "), ca autohton prearian al pămîntului italic, care se deosebea cel mai mult prin culoare de blonzii deveniţi stăpînitori, anume rasa cuceritorilor arieni; cel puţin limba gaelică mi-a oferit un caz absolut similar — *Jîn* (de pildă în numele *Fin-Gal),* termenul distinctiv al nobleţei, în ultimă analiză cel bun, cel nobil, cel pur, însemna la origine cap cu păr bălai, în opoziţie cu autohtonii cu pielea smeadă şi cu părul negru. în

treacăt fie spus, celţii erau o rasă absolut

blondă; este greşit ca acele zone cu populaţie preponderent brună, care se disting pe hărţile etnografice mai amănunţite ale Germaniei, să fie puse în legătură cu o oarecare obîrşie celtică, cu un amestec de sînge celtic, cum încă mai susţine Virchow: în acele regiuni transpare mai curînd populaţia *prearianã* a Germaniei. (Acelaşi lucru este valabil pentru aproape întreaga Europă: de fapt, în cele din urmă rasa supusă şi-a recîşti-gat supremaţia în ceea ce priveşte culoarea, conformaţia teşită a craniului şi poate chiar în ceea ce priveşte instinctele intelectuale şi sociale: cine ne garantează că democraţia modernă, şi mai modernul anarhism şi îndeosebi acea înclinaţie spre „commune", spre cea mai primitivă formă a societăţii, comună astăzi tuturor socialiştilor din Europa, nu reprezintă în esenţă o cumplită *lovitură tîrzie,* iar rasa cuceritorilor şi *stăpîni-torilor,* cea a arienilor, nu se află şi fiziologic pe cale de a fi înfiinţa? ...) Cred că pot interpreta latinescul *honus* ca „războinic", cu condiţia de a avea dreptate cînd readuc *bonus* la forma mai veche de *duonus* (cf. *bellumrduellumrduen-lum,* în care acel *duonus* mi se pare a fi fost păstrat). Prin urmare *bonus* ca om al sfadei, al dezbinării *(duo),* ca războinic: se vede ce însemna „bunătatea" pentru un bărbat al Romei antice, însuşi cuvîntul german *gut:* să nu însemne el oare *der GottUche,* omul de rasă divină? Şi n-ar fi oare identic cu *Goth,* numele unui popor, dar iniţial al unei no-bleţi? Argumentele în favoarea acestei ipoteze nu-şi găsesc locul aici. —

Regula spune că ideea de întîietate politică se transformă întotdeauna într-o idee de întîietate spirituală, deci nu va fi o excepţie (deşi orice regulă are excepţii) faptul că cea mai înaltă castă este în acelaşi timp casta *preoţească,* ea preferind prin urmare pentru desemnarea sa generală un atribut care să amintească de funcţiile ei sacerdotale. Aici apare de pildă pentru prima

dată contrastul dintre „pur" şi „impur" ca semn distinctiv al castelor; şi tot aici se dezvoltă mai tîrziu deosebirea dintre „bun" şi „rău" într-un sens care nu mai are în vedere castele. în rest, e bine să ne ferim din capul locului de a da acestor noţiuni de „pur" şi „impur" un înţeles prea riguros, prea larg sau chiar simbolic; toate conceptele omenirii primitive au fost înţelese la început mai degrabă într-un sens grosolan, brut, exterior, îngust, dar mai ales şi în primul rînd *nesim-bolic,* într-o măsură pe care nici nu ne-o închipuim. Cel „pur" este iniţial doar un om care se spală, care îşi interzice anumite alimente care i-ar provoca boli ale pielii, care nu se apropie de femeile murdare din poporul de rînd, căruia sîngele îi provoacă silă, — nu mai mult, nu cu mult mai mult! Pe de altă parte, întreaga comportare a unei aristocraţii în esenţă preoţeşti explică de ce tocmai aici opoziţiile în apreciere s-au putut interioriza şi ascuţi de timpuriu, într-un mod de-a dreptul primejdios; într-adevăr, ele au sfirşit prin a săpa prăpăstii adînci între oameni, peste care nici chiar un Ahile al liberei cugetări nu ar sări fără înfiorare. Din capul locului găsim ceva *nesănătos* în asemenea aristocraţii sacerdotale ca şi în obiceiurile lor dominante, vrăjmaşe acţiunii, cînd meditative, cînd tulburate de explozia

sentimentelor, urmarea părînd a fi acea debilitate intestinală şi acea neurastenie de care suferă aproape inevitabil preoţimea tuturor timpurilor; însă ceea ce a fost inventat de ea însăşi drept leac împotriva acestei stări bolnăvicioase, — nu se poate oare spune că a sfirşit prin a se dovedi, ca urmări, de o sută de ori mai primejdios decît boala pe care trebuia s-o vindece? întreaga omenire mai suferă încă de pe urma acestor naive tratamente preoţeşti! Să ne gîndim de pildă la anumite forme de dietă (evitarea cărnii), la post, la abstinenţa sexuală, la refugierea „în pustiu" (izolarea de felul celei a lui Weir Mitchell, bineînţeles fără cura de îngrăşare şi supraalimentare ce urmează, şi care reprezintă cel mai bun leac împotriva oricărei

isterii a idealului ascetic): adăugaţi întreaga metafizică preoţească vrăjmaşă simţurilor, care leneveşte şi rafinează, autohipnoza praticată de preoţi asemenea fachirilor şi brahmanilor — *Brahma* fiind bobul de cristal şi ideea fixă — şi saţietatea generală şi finală, la urma urmei uşor de înţeles, cu tratamentul ei radical, *neantul* (sau Dumnezeu: — aspiraţia către o *unio mystica* cu Dumnezeu este aspiraţia budistului spre neant, Nirvana — şi nimic mai mult!) De aceea la preoţi *totul* devine mai primejdios, nu numai mijloacele şi arta de a vindeca, ci şi orgoliul, răzbunarea, perspicacitatea, excesele, dragostea, setea de putere, virtutea, boala; cu o oarecare îndreptăţire s-ar mai putea într-adevăr adăuga că omul a devenit un *animal interesant* abia pe tărîmul acestei forme de existenţă umană *esenţial-mente primejdioasă,* cea preoţească şi că abia aici sufletul omenesc a căpătat *adîncime* într-un sens mai înalt, devenind *rău* — de fapt acestea sînt cele două forme de temelie ale superiorităţii de pînă acum a oamenilor asupra celorlalte vieţuitoare! ... Ghicim cu cîtă uşurinţă se poate desprinde modul de apreciere al preoţilor de cel al aristocraţiei feudale, dezvoltîndu-se apoi într-o direcţie absolut contrară; conflictele se nasc îndeosebi atunci cînd casta preoţilor şi cea a războinicilor se înfruntă, invidiindu-se între ele, şi nu vor să ajungă la o înţelegere cu privire la preţ. Judecăţile de valoare ale aristocraţiei feudale se întemeiază pe o constituţie fizică puternică, o sănătate înfloritoare, chiar debordantă, împreună cu toate condiţiile necesare păstrării ei: război, aventură, vînătoare, dans, întreceri şi în general tot ceea ce implică o activitate robustă, liberă şi voioasă. Felul de apreciere dis-tins-preoţesc are — după cum am văzut — cu totul alte temeiuri: cu atît mai rău pentru el cînd este vorba de război! Preoţii sînt — faptul este cunoscut — *vrăjmaşii cei mai amarnici* — oare de ce? Pentru că sînt cei

mai neputincioşi. Ura răsărită în ei din neputinţă creşte pînă la monstruozitate, este sinistră, adînc intelectuală şi deosebit de veninoasă. Cei ce au urît cel mai profund în toată istoria omenirii au fost întotdeauna preoţii, fiind de altfel şi cei mai ingenioşi: pe lîngă spiritul de răzbunare preoţesc, orice alt spirit aproape că nici nu mai merită luat în seamă. Istoria omenirii ar fi ceva cu totul stupid fără spiritul neputincioşilor care a animat-o: — să luăm chiar exemplul cel mai grăitor. Tot ceea ce s-a

făcut pe pămînt împotriva „nobililor", a celor „puternici", a „stăpînilor", a „despoţilor" nu înseamnă aproape nimic în comparaţie cu ce au făcut *evreii* împotriva lor; evreii, acest neam preoţesc care în cele din urmă şi-a găsit satisfacţia împotriva duşmanilor şi împilatorilor lui numai printr-o reconsiderare radicală a valorilor acestora, deci printr-un act de *răzbunare spirituală.* Singură această cale era pe măsura unui popor de preoţi, a poporului celei mai adînci răzbunări preoţeşti. Evreii au fost aceia care, cu o logică înspăi-mîntătoare, au îndrăznit răsturnarea ecuaţiei aristocratice a valorilor (bun=nobil=puternic=frumos=fericit=iu-bit de Dumnezeu), menţinînd răsturnarea prin ura cea mai îndîrjită (ura neputinţei), afirmînd că „doar necăjiţii sînt cei buni, doar săracii, neputincioşii, înjosiţii sînt cei buni, suferinzii, nevoiaşii, bolnavii, urîţii sînt şi singurii pioşi, singurii evlavioşi, numai lor li se cuvine fericirea — pe cînd voi, voi nobilii şi despoţii, voi sînteţi pentru veşnicie cei răi, cei cruzi, lacomi, nesătui, lipsiţi de Dumnezeu, voi veţi rămîne veşnic şi cei nefericiţi, blestemaţi şi osîndiţi! ... Se ştie *cine* a cules roadele moştenirii acestei revalorizări iudaice ... în legătură cu iniţiativa îngrozitoare şi peste orice măsură de nefastă pe care au luat-o evreii prin această declaraţie de război, cea mai radicală din cîte au existat, amintesc concluzia la care am ajuns cu un alt prilej *(Dincolo de bine şi rău,* pp. 102 şi urm.) — anume că *răscoala sclavilor în domeniul moralei* începe cu evreii: acea răscoală care are în urma ei o istorie de două

milenii şi pe care o scăpăm astăzi din vedere numai pentru că — a fost victorioasă....

8

— Dar nu înţelegeţi? Nu aveţi ochi pentru ceva care a avut nevoie de două mii de ani pentru a birui? ... Aici nu e nimic de mirare: toate lucrurile *de durată* sînt greu de văzut, de cuprins cu privirea. Dar iată ce *anume* s-a petrecut: din trunchiul acelui copac al răzbunării şi urii, al urii iudaice — ura cea mai adîncă, o ură sublimă, creatoare de idealuri şi recreatoare de valori, nicicînd egalată — a răsărit ceva tot fără egal, o *iubire nouă,* cea mai adîncă dintre iubiri, o iubire sublimă - şi oare din ce alt copac ar fi putut răsări? ...Dar să nu se creadă cumva că a crescut ca o negare a setei de răzbunare, ca opus al urii iudaice! Nu, dimpotrivă! Iubirea a apărut din ură, a crescut asemenea coroanei unui copac, o coroană triumfătoare ce se lărgeşte tot mai mult sub belşugul celei mai curate însoriri, dar care şi în această împărăţie a luminii şi a sublimului urmăreşte ţelurile urii, adică biruinţa, prada, ademenirea, cu aceeaşi forţă cu care rădăcinile urii pătrund tot mai temeinic şi mai avid în tot ceea ce este adînc şi rău. Acest Iisus din Nazaret, ca întrupare a evan-gheliei iubirii, acest „Mîntuitor" aducător de fericire şi biruinţă sărmanilor, bolnavilor, păcătoşilor — nu a fost el oare tocmai ademenirea sub forma ei cea mai sinistră şi mai irezistibilă, ademenirea şi calea ocolită spre acele valori şi înnoiri *iudaice* ale idealului? Nu şi-a *atins* poporul lui Israel tocmai pe calea ocolită a acestui „Mîntuitor", a acestui aparent duşman şi des-trămător al Israelului, ţelul ultim al răzbunării sale sublime? Nu face parte din tainica magie neagră a unei politici a

răzbunării cu adevărat *mari,* a unei răzbunări prevăzătoare, subterane, anticipative, care înaintează încet, faptul că însuşi poporul lui Israel a trebuit să renege şi să răstignească pe cruce, în faţa lumii întregi, adevăratul instrument al răzbunării sale ca pe un duş-

man de moarte, pentru ca „lumea întreagă", adică toţi duşmanii Iul Israel să muşte, fără a sta pe gînduri, tocmai din această nadă? Şi pe de altă parte, s-ar putea Imagina, cu ajutorul tuturor rafinamentelor spiritului, o nadă mai *primejdioasă?* Ceva care să se ase-muiască prin forţa sa ademenitoare, ameţitoare, amor-ţitoare, distrugătoare, cu acel simbol al „sfintei cruci", cu acel înfricoşător paradox al unui „Dumnezeu crucificat", cu acel mister al unei neînchipuite, ultime şi extreme cruzimi şi autorăstignlri a lui Dumnezeu *spre mîntuirea oameiv.hr?* Cel puţin este sigur că sub hoc slgno Israelul, cu răzbunarea sa şi revalorizarea tuturor valorilor, a triumfat pînă acum mereu asupra tuturor celorlalte idealuri, asupra tuturor idealurilor *mai nobile. —*
— Dar ce tot vorbiţi despre idealuri *mai nobile?* Să acceptăm faptele : poporul a învins — sau „sclavii" sau „gloata" sau „turma", numiţi-i cum vreţi —, dacă acest lucru s-a datorat evreilor, prea blnel nlcicînd un popor nu a avut o misiune istorică de mai mare răsunet. „Stăpînii" sînt anihilaţi; morala omului comun a biruit. Puteţi asemui această Izbîndă cu o otrăvire a sîngelui (ea a amestecat rasele) — nu vă contrazic: dar fără nici o îndoială intoxicaţia aceasta a *reuşit.* „Mîntuirea" speciei umane (de „stăpîni") este pe calea cea bună; totul se iudaizează sau se creştinează sau devine o gloată, văzînd cu ochii (ce importanţă au cuvintele!). înaintarea acestei otrăviri prin întreg trupul omenirii pare de nestăvilit, ritmul şi paşii ei se pot încetini de-acum înainte, pot deveni mai gingaşi, mai greu de auzit, mai chibzuiţi — doar avem timp... în această lumină îi mai revine astăzi Bisericii vreo sarcină *necesară* de îndeplinit, ba chiar vreun drept la existenţă? Sau ne-am putea lipsi de ea? *Quaeritur.* S-ar părea că ea mai curînd împiedică şi încetineşte acest mers, în loc să-1 grăbească? Ei bine, tocmai aceasta ar putea să-i fie utilitatea... Ea este desigur ceva cam grosier şi ţără-

nesc, respingător pentru o inteligenţă mai gingaşă, pentru gustul cu adevărat modern. Nu ar trebui cel puţin să se mai rafineze?... Astăzi ea mai mult înstrăinează decît atrage... Care dintre noi ar dori să fie liber-cugetător dacă nu ar exista Biserica? Biserica este cea care ne repugnă şi *nu* otrava ei... Lăsînd la o parte Biserica, şi nouă ne place otrava..."
Acesta este epilogul unui „liber-cugetător" la discursul meu, al unui animal cinstit, după cum am dovedlt-o din plin, pe deasupra şi democrat; mă ascultase pînă atunci şi nu suporta să mă audă tăcînd. Or, pentru mine, aici este mult de tăcut. —
10
— în morală, răscoala sclavilor începe atunci cînd însuşi *resentimentul* devine creator şi naşte valori: *resentimentul* acelor fiinţe cărora reacţia propriu-zlsă, aceea a faptei, le este Interzisă şi care rămîn nevătămate numai datorită unei răzbunări doar imaginare, în timp ce orice morală aristocratică se înalţă dintr-o rostire triumfătoare a lui da faţă de sine

însuşi, morala sclavilor rosteşte din capul locului un nu faţă de ceea ce este „exterior sieşi", de ceea ce e „altfel", de ceea ce este „non-eul" său: şi *acest* nu este actul lor creator, întoarcerea aceasta a privirii ce apreciază — această îndreptare *necesară* spre exterior, în loc de a se întoarce înapoi spre sine însuşi — face parte din *resentiment:* pentru a se naşte, morala sclavilor are întotdeauna şi în primul rînd nevoie de o lume potrivnică şi exterioară, fiziologic vorbind, are de fapt nevoie de stimuli exteriori pentru a acţiona — iar acţiunea sa este fundamental o reacţlune. Contrariul apare atunci cînd aprecierea valorilor aparţine stăpînilor: ea acţionează şi creşte spontan, căutîndu-şi opusul numai pentru a spune da sie înseşi cu şi mai mare bucurie şi recunoştinţă, — conceptul său negativ de „umil", „vulgar", „rău" este doar un palid contrast, ivit tîrziu, faţă de conceptul său fundamental pozitiv, îmbibat de viaţă şi pasiune, „noi aristocraţii, noi cei buni, noi cei frumoşi, noi cei

fericiţi!" Dacă sistemul de apreciere aristocratică greşeşte, păcătuind împotriva realităţii, faptul se petrece într-o sferă care *nu* îi este destul de cunoscută, pe care chiar refuză cu îndîrjire s-o cunoască: i se întîmplă deci să se înşele în privinţa sferei pe care o dispreţuieşte, aceea a omului comun, a norodului umil; pe de altă parte, trebuie luat în considerare faptul că în orice caz simţămîntul de dispreţ, de aroganţă, de superioritate, admiţînd *că falsifică* imaginea celui dispreţuit, va rămîne întotdeauna cu mult în urma deformării violente la care se va deda ura nemărturisită, răzbunarea neputinciosului, împotriva adversarului — bineînţeles în *ejigie.* într-adevăr, în dispreţ există prea multă neglijenţă şi superficialitate, prea multe priviri întoarse şi prea multă nerăbdare, ba chiar şi prea multă bucurie proprie, pentru a fi în stare să-şi transforme obiectul într-o veritabilă caricatură, într-un monstru. Să nu pierdem din vedere *nuanţele* aproape binevoitoare cu care aristocraţia greacă, de pildă, îşi împodobeşte toate cuvintele prin care face deosebirea dintre ea şi mulţimea umilă; cum se regăseşte mereu în ele duioşia unui soi de compătimire, de menajamente, de indulgenţă, încît pînă la urmă aproape toate cuvintele care desemnează omul comun, au rămas ca expresii pentru „nefericit", „demn de milă" (vezi *deilds, deilaios, ponerds, mochtherds*[1]*,* ultimele două desemnînd de fapt omul comun ca sclav al muncii şi animal de povară) — şl cum pe de altă parte noţiunile de „rău", „umil", „nefericit" nu au încetat niciodată de a răsuna în urechile grecilor într-o tonalitate în care domină nuanţa de „nefericit": toate acestea sînt moştenirea vechiului mod de apreciere aristocratic, mai distins, care nu se dezminte nici în felul de a dispreţui (— să amintim filologilor sensul în care sînt folosite cuvintele *oizyros, ănolbos, tlemon, dystychein, xymphoră*[2]*,)*
Cei „de obîrşie

1 fricos, josnic, nenorocit, rău, ticălos, nemernic (gr.).
2 vrednic de plîns, ignobil, răbdător, a fl nefericit, întîmplare, accident (gr.).

nobilă" aveau *simţămfnM* de a fi „cei fericiţi"; ei n-aveau nevoie să-şi clădească fericirea artificial, comparîndu-se cu duşmanii lor sau eventual convlngîndu-se, *minţin-du-se* pe ei înşişi (cum obişnuiesc să facă toţi oamenii resentimentului); şi mai ştiau de asemenea, ca oameni întregi,

plini de vigoare şi deci în *mod necesar* activi, să nu despartă fericirea de acţiune — la ei activitatea este socotită ca făcînd parte din fericire (de unde îşi are originea cuvîntul *eu prăttein*[1]*)* — toate acestea în totală contradicţie cu „fericirea" imaginată de cei neputincioşi, cei oprimaţi, cei subjugaţi de simţăminte otrăvite şi duşmănoase, cărora ea le apare mai cu seamă ca un narcotic, o ameţire, linişte, pace, un „sabat", o destindere a sufletului şi a trupului, pe scurt sub formă *pasivă.* în timp ce aristocratul trăieşte plin de încredere şi sinceritate faţă de el însuşi *ţgennaios,* „nobil prin naştere", subliniază nuanţa de „francheţe" şi poate de „naivitate"), omul resentimentului nu este nici sincer, nici naiv, nici franc şi loial faţă de sine însuşi. Sufletul său priveşte *cruciş;* spiritul său îndrăgeşte ascunzişurile, cărările şiretlicului şi uşile dosnice, îi place tot ceea ce este ascuns ca o lume a *sa,* ca siguranţă a *sa*| el se pricepe să păstreze tăcerea, să nu uite, să aştepte, să se ascundă, să se umilească. Rasa unor asemenea oameni ai resentimentului va sfîrşi în mod necesar prin a fi mai *prudentă* decît orice rasă aristocratică şi va preamări prudenţa într-o cu totul altă măsură: anume ca o condiţie existenţială de prim ordin, în vreme ce la aristocraţi prudenţa capătă uşor o aură fină de lux şi rafinament: — căci ea nu este nici pe departe atît de importantă ca perfecta siguranţă în funcţionare a instinctelor regulatoare *inconştiente,* sau ajunge chiar la o imprudenţă, de pildă năpustirea vitejească fie spre primejdie, fie spre duşman, sau acea spontaneitate entuziastă în furie, dragoste, respect, recunoştinţă şi răzbunare, graţie căreia sufletele nobile s-au recunoscut în toate timpurile. Chiar şi resenti-

1 a reuşi,' a fl fericit (gr.).

mentul omului nobil, atunci cînd îl cuprinde, Izbucneşte şi se epuizează într-o reacţie momentană, de aceea nu *otrăveşte:* pe de altă parte, în nenumărate cazuri nici măcar nu se naşte, fapt de neocolit la toţi cei slabi şi neputincioşi. A nu-ţl putea lua prea multă vreme în serios vrăjmaşii, necazurile, ba pînă *şi faptele tale rele* — este semnul caracteristic al firilor puternice, împlinite, în care sălăşluieşte un preaplin de forţă plastică, regeneratoare, vindecătoare, ce aduce şi uitarea (în lumea modernă un bun exemplu în acest sens este Mirabeau, care n-avea memoria Insultelor şi infamiilor spuse la adresa lui şi care nu putea ierta tocmai pentru că — uita). Un asemenea om se scutură dintr-o dată de toată vermina care pe alţii îi năpădeşte; numai aici este cu putinţă — dacă într-adevăr este cu putinţă pe pămînt — adevărata *„iubire* faţă de duşmani". Cît respect are un om superior pentru vrăjmaşul său! — şl un asemenea respect este de-acum o punte spre Iubire. El cere doar un duşman care să fle numai al său, care să-i aparţină ca o distincţie, el nu suportă un alt duşman decît pe acela la care nu există nimic de dispreţuit *şi foarte multe* de apreciat! Dimpotrivă, să ne închipuim „vrăjmaşul" aşa cum îl concepe omul resentimentului — tocmai aici găsim acţiunea sa, creaţia sa: el a conceput „vrăjmaşul rău", pe *„cel rău"* ca noţiune fundamentală, de la care pornind şi-1 plăsmuieşte acum, ca antiteză, şi pe „cel bun" — pe sine însuşi! ...

11

Deci tocmai Invers decît la nobilul care concepe noţiunea fundamentală

de „bun" din capul locului şi spontan, pornind de la sine însuşi şi creîndu-şi abia apoi o imagine despre „rău"! Acest „rău" de obîrşie nobilă şi acel „rău" din cazanul urii neîmpăcate — primul fiind o creaţie ulterioară, un accesoriu, o culoare complementară, pe cînd al doilea este originalul, începutul, *actul* propriu-zis în concepţia unei morale a sclavului — cît de diferit sună aceste două sensuri, ambele aparent opuse aceleiaşi noţiuni de „bun"! Dar conceptul

de „bun" *nu* este acelaşi: să ne întrebăm mai curînd *cine* este de fapt „rău", în sensul moralei resentimentului. Răspunsul riguros exact este: *tocmai* „cel bun" al celeilalte morale, tocmai cel nobil, puternicul, stăpînltorul, dar ponegrit, greşit înţeles şl privit strîmb cu ochiul otrăvit al resentimentului. Există însă aici un fapt pe care nu-1 putem contesta: cine 1-a cunoscut pe cei „buni" ca duşmani nu a cunoscut nimic altceva decît *duşmanii răi,* căci aceiaşi oameni care inter pares sînt ţinuţi atît de sever în frîu prin obiceiuri, veneraţie, tradiţie, recunoştinţă şl încă mai mult prin supraveghere reciprocă şi invidie, care pe de altă parte în relaţiile dintre ei se manifestă atît de Ingenios în ceea ce priveşte respectul, stăpînlrea de sine, delicateţea, fidelitatea, mîndria şl prietenia — în afara cercului lor, acolo unde începe ceea ce le este străin, nu sînt cu mult mai buni decît fiarele dezlănţuite. El trăiesc aici din plin bucuria eliberării de orice constringere socială, se despăgubesc în ţinuturile sălbatice pentru toată tensiunea născută dintr-o îndelungată întemniţare şi îngrădire în pacea comunităţii, se *reîntorc* la nevinovăţia conştiinţei de fiară, ca monştri jubilînd, care ies poate dintr-o cumplită înşiruire de crime, incendieri, violuri, schingiuiri, cu o exuberanţă şi un echilibru sufletesc ca şi cum nu ar fi fost vorba decît despre o şotie studenţească şi convinşi că poeţii vor avea Iarăşi pentru multă vreme ceva de cîntat şi de celebrat. în străfundul tuturor acestor rase nobile este imposibil să nu recunoşti fiara, splendida *bestie blondă* hoinărind pofticioasă în căutarea prăzii şi a biruinţei; acest fond de bestialitate ascunsă are nevoie din cînd în cînd de descărcare, animalul trebuie să reapară, să se reîntoarcă în sălbăticie: - aristocraţia romană, cea arabă, germanică, japoneză, eroii lui Homer, vikingii scandinavi — în această privinţă se aseamănă cu toţii. Rasele nobile sînt cele care au lăsat noţiunea de „barbar" peste tot pe unde au trecut; pînă şi cultura lor superioară mal trădează conştienta şi chiar mîndria faptelor săvîrşite (de pildă atunci cînd Perlele le spune atenienilor sal în acel vestit discurs funebru: „îndrăz-

neala noastră şi-a croit drum spre toate ţările şi mările, ridicînd pretutindeni monumente nepieritoare în bine şi în *rău").* Această „îndrăzneală" a raselor nobile aşa cum se manifestă, o îndrăzneală nebunească, absurdă, bruscă, chiar neprevăzutul, neverosimilul acţiunilor — Pericle omagiază *rhaihymia* atenienilor —, indiferenţa şi dispreţul lor pentru securitate, trup, viaţă, tihnă, în-spăimîntătoarea voioşie şi plăcerea adîncă pentru orice distrugere, pentru toate voluptăţile biruinţei şi cruzimii — toate acestea se închegau pentru victime în imaginea „barbarului", a „duşmanului rău", oarecum a „gotului" şi a „vandalului" la

un loc. Neîncrederea profundă şi glacială pe care o stîrneşte germanul de îndată ce ajunge la putere, din nou în zilele noastre — mai este încă ecoul tîrziu al acelei groaze inextingibile cu care Europa a privit vreme de veacuri dezlănţuirea blondei bestii germanice (cu toate că între vechii germani şi noi, germanii de azi, abia dacă mai există o înrudire conceptuală şi nici vorbă despre una de sînge). Am atras cîndva atenţia asupra stingherelii lui Hesiod atunci cînd imagina succesiunea epocilor civilizaţiei, încercînd să le înfăţişeze prin aur, argint şi bronz: el n-a reuşit să împace altfel contradicţia pe care i-o oferea lumea lui Homer, atît de minunată, dar de asemenea atît de înfiorătoare şi de brutală, decît împărţind o epocă în două părţi care se succed — mai întîi epoca eroilor şi a semizeilor din Teba şi Troia, aşa cum acea lume rămăsese în memoria raselor aristocratice, care îşi vedeau în ea proprii strămoşi; apoi epoca de bronz, aceeaşi lume, aşa cum le apărea urmaşilor celor oprimaţi, jefuiţi, chinuiţi, capturaţi, vîn-duţi: ca o perioadă de bronz, cum am spus, dură, rece, crudă, lipsită de simţăminte şi de conştiinţă, sfărîmînd totul şi înecînd totul în sînge. Admiţînd ca adevărat ceea ce astăzi este considerat „adevăr", anume că *sensul oricărei culturi* ar fi să transforme animalul de pradă „om" într-un animal îmblînzit şi civilizat, într-un animal *domestic,* atunci fără îndoială că toate acele instincte de reacţie şi resentiment, prin care rasele nobile împreună cu idealurile lor au sfirşit prin a fi umi-

lite şi învinse, ar trebui considerate drept adevăratele *instrumente ale culturii;* ceea ce nu ar însemna însă că *purtătorii* acestora ar reprezenta ei înşişi în acelaşi timp cultura. Mai degrabă tocmai contrariul ar fi nu numai probabil — ba astăzi este chiar *evidenti* Aceşti purtători ai instinctelor de înjosire şi de sete de răzbunare, urmaşii tuturor sclavilor europeni şi neeuropeni, mai ales cei ai populaţiilor prearienе — sînt cei care reprezintă *regresul* umanităţii! Aceste „instrumente ale culturii" sînt o ruşine a omului, trezind mai curind o bănuială, un argument împotriva „culturii" în general! Faptul de a nu scăpa de spaima brutei blonde, aflată în străfundul tuturor raselor aristocrate, ca şi veghea neîncetată împotriva ei, este poate pe deplin îndreptăţită: dar cine n-ar vrea să se teamă de o sută de ori mai mult, putînd în acelaşi timp să admire, decît să *nu* se teamă, dar să nu poată scăpa de priveliştea dezgustătoare a degenerării, a piperniciriі, a vestejirii, otrăvirii? Şi oare nu aceasta este *soarta* noastră? Ce generează astăzi sila *noastră* faţă de „om"? — fiindcă, fără nici o îndoială, omul este un izvor de suferinţă pentru noi. — *Nu* teama, ci mai curind faptul că în om nu mai există nimic care să ne inspire teamă; faptul că vermina „om" se află în frunte şi mişună; că „omul domesticit", iremediabil mediocru şi anost, a şi învăţat să se simtă scop şi culme, sens al istoriei, „om superior"; — ba chiar că are un anumit drept să se considere astfel, în măsura în care se simte distanţat de preaplinul de degenerescentă, boală, oboseală, ofilire, de care astăzi Europa începe să pută, considerîndu-se deci ca ceva cel puţin relativ reuşit, cel puţin încă viabil, cel puţin încă în stare să afirme viaţa...

12

— Nu-mi pot înăbuşi aici un suspin şi o ultimă nădejde. Ce este, oare, pentru mine în mod deosebit, absolut insuportabil? Acel lucru cu care n-o

pot scoate singur la capăt, care mă sufocă şi mă distruge? Aerul greu! Aerul greu! Faptul că ceva ratat se apropie de mine; că trebuie să miros măruntaiele unui suflet ra-

tat!... Cîte nu se suportă de altfel din cauza mizeriei, a lipsurilor, a Intemperiilor, a infirmităţii, a grijilor, a însingurării? De fapt, o scoatem la capăt cu toate, născuţi cum sîntem pentru o existenţă subterană, pentru o viaţă de luptă; ieşim întotdeauna iarăşi la lumină, trăim întotdeauna iarăşi ora noastră de aur a biruinţei
— şi stăm apoi, aşa cum ne-am născut, de nesfărîmat, încordaţi, pregătiţi pentru ceva nou, mai greu, mai îndepărtat, ca un arc pe care toate necazurile îl întind şi mai mult. — Dar din cînd în cînd îngăduiţi-mi — dacă, dincolo de bine şi de rău, existaţi voi, protectoare divine
— o privire, îngăduiţi-mi să privesc doar o clipă ceva împlinit, reuşit-pînă-la-capăt, fericit, puternic, triumfător, în care să mai fie ceva de temut! Să privesc o clipă un om care să justifice omul, un dram de fericire care să dea omului complementul şi mîntuirea, graţie cărora să-ţi poţi păstra *credinţa în om*|... Căci iată, pi-pernicirea şi nivelarea omului european ascunde primejdia *noastră* cea mai mare, fiindcă această imagine oboseşte... Nu vedem astăzi nimic ce-ar vrea să crească, presimţim că mergem mereu în jos, tot mai jos, în ceva mai diluat, mai blajin, mai prudent, mai comod, mai mediocru, mai Indiferent, mai chinezesc, mai creştinesc — fără nici o îndoială, omul devine tot „mai bun"... Tocmai aici se află destinul fatal al Europei — o dată cu pierderea fricii de om am pierdut şi Iubirea faţă de el, venerarea lui, speranţa în el, voinţa alăturată lui. Imaginea omului ne oboseşte acum — ce este astăzi nihilismul, dacă nu *acest* fapt?... Sîntem obosiţi *de om...*

13

— Dar să revenim la subiectul nostru: problema *celeilalte* origini a conceptului de „bun", a acelui „bun" pe care şi 1-a închipuit omul resentimentului, îşi cere concluzia. — Faptul că mieii sînt supăraţi pe marile păsări de pradă nu miră pe nimeni; numai că nu există nici un motiv de a le lua păsărilor de pradă în nume

de rău că răpesc mieluşei. Şi dacă mieii îşi spun între ei: „aceste păsări de pradă sînt rele; şi cel care este cît se poate de puţin pasăre de pradă, ci mal degrabă contrariul el, anume un miel, — să nu fie oare acesta bun?", nu se mal poate obiecta nimic împotriva acestui fel de clădire a unui Ideal, chiar dacă păsările de pradă vor răspunde printr-o privire puţin batjocoritoare, spu-nîndu-şl poate: *„noi* nu sîntem supărate defel pe aceşti mieluşel buni, ne sînt chiar dragi; nimic nu este mal gustos ca un miel fraged." — A cere forţei să nu se manifeste ca forţă, să *nu* fie voinţă-de-a-zdrobi, voinţă-de-a-supune, voinţă de-a-stăpînl, nici sete de vrăjmaşi, de piedici şl biruinţe este la fel de iraţional ca a-i cere slăbiciunii să se manifeste ca forţă. O cantitate de putere reprezintă aceeaşi cantitate de instinct, de voinţă, de acţiune — mal mult, nu este nimic altceva decît tocmai acest instinct, voinţă, acţiune în sine, ce poate apare într-altfel numai datorită seducţiei limbajului (şl erorilor fundamentale ale raţiunii, încremenite în el) care greşeşte înţeiegînd orice acţiune ca fiind condiţio-

nată de existenţa unei cauze, a unui „subiect". într-adevăr, la fel cum poporul desparte fulgerul de lumina sa, conslderînd-o pe aceasta din urmă drept *acţiune,* drept efect al unul subiect care se numeşte fulger, tot aşa morala populară separă puterea de expresiile puterii, ca şi cum în spatele celui puternic s-ar afla un substrat indiferent care *ar avea libertatea* de a exprima sau nu puterea. Dar un asemenea substrat nu există; după cum nu există nimic în spatele actului, efectului, devenirii; „făptaşul" este doar imaginat alături de acţiune — acţiunea este totul. Poporul dublează în fond acţiunea atunci cînd vede fulgerul luminînd; aceasta este o acţiune-acţiune: se consideră acelaşi fapt o dată drept cauză şi apoi încă o dată drept efectul acesteia. Nici naturaliştli nu văd mai limpede cînd spun că „forţa acţionează, forţa generează" şi aşa mal departe — întreaga noastră ştiinţă, în pofida judecării la rece, a

eliberării de afecte, mai este încă sedusă de limbaj, ne-putînd să scape de aceşti mici demoni strecuraţi pe furiş, de „subiecte" (atomul de pildă este un asemenea mic demon, ca şi, „lucrul în sine" al lui Kant); atunci nu e de mirare că simţămintele ascunse de ură şl răzbunare, ce ard mocnit, folosesc această credinţă în favoarea lor, ba de fapt nici nu susţin cu mai multă căldură vreo altă credinţă decît aceea că *puternicul are libertatea* de a fi slab şi pasărea de pradă de a fi miel; în felul acesta îşi cîştigă în sinea lor dreptul de *ai socoti în plus* păsării de pradă faptul că este pasăre de pradă... Atunci cînd cei oprimaţi, striviţi, siluiţi, minaţi de viclenia răzbunătoare a neputinţei îşi spun: „să fim altfel decît cei răi, şi anume buni! Şi bun este oricine care nu siluieşte, nu răneşte pe nimeni, nu atacă şi nu răsplăteşte, care lasă răzbunarea în seama lui Dumnezeu, care stă ascuns ca şi noi, cel ce pleacă din calea răului şi cere puţin de la viaţă, asemenea nouă, celor răbdători, umili, drepţi" — aceasta nu înseamnă însă, ascultat la rece şi fără prejudecată, nimic altceva decît: „noi cei slabi sîntem cu adevărat slabi; este bine să nu facem nimic *pentru care nu sîntem destul de puternici* "; dar această nefericită stare de lucruri, această prudenţă de cea mai proastă calitate, pe care o au pînă şi insectele (în caz de mare primejdie ele se prefac moarte, pentru a nu face „prea mult"), s-a înveşmîntat, graţie acelei falsităţi şi minţiri de sine a neputinţei, în haina luxoasă a virtuţii tăcute ce ştie să renunţe şi să aştepte, ca şi cum însăşi slăbiciunea celui slab — firea sa, acţiunile sale, întreaga sa realitate unică, inevitabilă, de neşters — ar fi o săvârşire de bună voie, ceva voit, ales, *o înfăptuire, un merit.* Acest soi de om are *nevoie* de credinţa într-un subiect oarecare, la libera alegere, dintr-un instinct de autoconservare, de afirmare de sine, în care orice minciună este îndeobşte sfinţită. Subiectul (sau ca să vorbim mai popular, *sufletul)* a rămas poate de aceea pînă acum cea mai ne-

zdruncinată dogmă de credinţă de pe pămînt, fiindcă a permis majorităţii muritorilor, celor slabi şi oprimaţilor de orice fel, acea sublimă înşelare de sine, anume de a înţelege slăbiciunea însăşi ca libertate şi felul lor echivoc de a fi — ca *merit.*

14

— Vrea cineva să arunce o privire în adîncul tainei *de fabricare a*

idealurilor pe pămînt?... Ei bine! Aici uşa este deschisă spre acest atelier întunecat. Mai aşteptaţi o clipă, domnule indiscret şi temerar: ochiul dumneavoastră trebuie să se obişnuiască mai întîi cu această lumină falsă şi sclipitoare... Aşa! Ajunge! Vorbiţi acum! Ce se petrece acolo jos? Spuneţi ce vedeţi dumneavoastră, omul celei mai primejdioase curiozităţi — acum *eu* sînt cel care ascultă. —

— „Nu văd nimic, dar aud cu atît mai mult. Este un murmur prudent, sînt şoapte abia auzite şi veninoase care pornesc din toate colţurile şi ungherele. îmi pare că se minte; o blîndeţe dulceagă învăluie fiecare sunet. Prin minciună slăbiciunea trebuie să se preschimbe în *merit,* fără nici o îndoială - este aşa cum aţi spus" —

— Mai departe!

— „şi neputinţa, care nu se răzbună, devine «bunătate»; josnicia temătoare - «umilinţă», supunerea faţă de cei pe care îi urăşti devine «ascultare» (anume faţă de unul, despre care ei spun că porunceşte această supunere — îl numesc Dumnezeu). Inofensivitatea celui slab, însăşi laşitatea în care este atît de bogat, rămînerea-în-faţa-uşii, obligaţia de neînlăturat de a aştepta, îşi capătă aici un renume bun ca «răbdare», uneori şi *virtute;* neputinţa-de-a-te-răzbuna se numeşte non-voinţa-de-a-te-razbuna, poate chiar şi iertare («căci *ei* nu ştiu ce fac, numai noi ştim ce fac ei!») Se mai vorbeşte — asudînd cumplit — şi despre «iubirea faţă de duşmani».

— Mai departe!

— „Sînt nişte amărîţi, fără-ndoială, toţi aceşti şop-titori şi falsificatori de prin unghere, deşi ghemuiţi între ei îşi ţin de cald — dar ei îmi spun că nenorocirea lor ar fl un semn şi o alegere a lui Dumnezeu, nu-ţi baţi oare cîinii care-ţi sînt cei mai dragi? poate că această mizerie este şi o pregătire, o încercare, o învăţătură, poate că este chiar mai mult — ceva care într-o zi va fl răsplătit cu dobînzi înmiite în aur, ba nu! în fericire. Aceasta numesc ei fericirea veşnică."

— Mai departe!

— „Acum îmi dau de înţeles nu doar că sînt mai buni decît cei puternici, stăpînii pămîntului, al căror scuipat trebuie să-1 lingă *{nu* de teamă, ba chiar deloc de teamă! ci pentru că Dumnezeu porunceşte să cinsteşti toate autorităţile) — nu numai că sînt mai buni, ci că le şi «merge bine», sau oricum, într-o zi le va merge mai bine. Dar destul! Ajunge! Nu mai suport. Ce aer închis! Ce aer greu! Acest atelier unde se *fabrică idealuri* — mi se pare că duhneşte de atîtea minciuni."

— Nu! încă o clipă! N-aţi spus încă nimic despre capodopera acestor scamatori care preschimbă negrul — orice negru — în alb, lapte şi nevinovăţie: n-aţi observat care este perfecţiunea lor în rafinament, tertipul lor artistic cel mai îndrăzneţ:, mai subtil, mai spiritual, mai bogat în minciună? Băgaţi de seamă! Aceste vietăţi de pivniţă pline de ură şi răzbunare — ce fac tocmai din această ură şi răzbunare? Aţi auzit vreodată aceste cuvinte? Aţi bănui oare, dacă v-aţi încrede doar în vorbele lor, că vă aflaţi în mijlocul unor oameni ai resentimentului?...

— „înţeleg, îmi mai deschid o dată urechile (vai! vai! vai! şi-mi astup nasul). Abia acum aud ce repetam atît de des: «Noi cei buni — *noi sîntem*

*cei drepţi** — ceea ce ei cer nu numesc răzbunare, ci «triumful dreptăţii»; ceea ce urăsc nu este duşmanul lor, nu! ei urăsc *«nedreptatea»,* «nelegiuirea»; credinţa şi nădejdea lor nu este în răzbunare, beţia dulcei răzbunări (— «mai dulce ca mierea» o numea şi Homer), ci «biruinţa lui Dum-

nezeu, a Dumnezeului *dreptăţii* asupra celor fără de Dumnezeu»; ceea ce le rămîne de iubit pe pămînt nu sînt fraţii lor întru ură, ci «fraţii lor întru iubire», cum spun ei, toţi cei buni şi drepţi de pe pămînt."

— Şi cum numesc ei ceea ce le slujeşte drept mîn-gîiere împotriva tuturor suferinţelor vieţii — fantasmagoria lor despre anticiparea fericirii viitoare?

— „Cum? Aud bine? ei numesc asta «Judecata de apoi», venirea împărăţiei tor, a «împărăţiei lui Dumnezeu» — dar *deocamdată* trăiesc «în credinţă», «în iubire», «în speranţă»."

— De-ajuns! De-ajuns!

15

în credinţa în ce? în iubirea pentru ce? în speranţa a ce? — Aceşti oameni slabi — şi *ei* vor să ajungă tari cîndva, fără îndoială, cîndva va veni şi „împărăţia" tor — pe care ei o numesc simplu „împărăţia lui Dumnezeu", cum spuneam: sînt doar atît de umili în toate! Chiar şi numai pentru a vedea *aceasta,* a trăi aceasta, e nevoie să trăieşti mult, dincolo de moarte — este nevoie de viaţa *veşnică,* spre a te putea despăgubi veşnic în „împărăţia lui Dumnezeu" pentru acea viaţă de pe pămînt dusă „în credinţă, în Iubire, în speranţă". Despăgubit pentru ce? Despăgubit prin ce?... După cîte mi se pare, Dante s-a înşelat grosolan atunci cînd, cu o înspăimîntătoare nevinovăţie, a aşezat acea inscripţie deasupra porţii spre iadul său: „şi pe mine m-a creat iubirea veşnică"; — deasupra porţii raiului creştin şi a „fericirii sale veşnice" ar trebui să stea scris, în orice caz cu mal multă dreptate: „şi pe mine m-a creat ura veşnică" — admiţînd că un adevăr poate străjui poarta către o minciună! Căci ce anume este fericirea acestui rai?... Poate că am ghici-o şi singuri, dar este mai bine să ne-o dovedească limpede o autoritate de necontestat în această materie, marele învăţător şi sfint Toma din Aquino. *J3eati in regno coelesti,* spune el cu blîndeţea mielului, *videbunt poenas damnatorum,*

ut** beatitudo **illis magis complăcea?[1]. Sau se vrea auzită într-o tonalitate mal apăsată, cum ar fi cuvîntul unui triumfător părinte al bisericii care îi sfătuia pe creştini să nu se lase pradă voluptăţilor crude ale spectacolelor publice — oare de ce? „Credinţa ne oferă mult mai mult — spune el, *De spectac.c. 29 ss.* —, ceva *mult mai puternic;* graţie mîntuirii ne stau la îndemînă cu totul alte bucurii; în locul atleţilor, noi ne avem martirii; dacă dorim sînge, ei bine, avem sîngele lui Cristos... Dar cîte ne aşteaptă în ziua întoarcerii sale, a triumfului său!" - şi vizionarul extaziat continuă: *At enim supersunt alia spectacula, iile ultimus et perpetuusjudicii dies, iile nationibus insperatus, iile de-risus, cum tonta saeculi vetustas et tot ejus nativitates uno igne haurientw. Quae tune spectaculi latitudo! **Quid admirer! Quid rideam! Ubi gaudeam! Ubi***

exultem, spectans tot et tantos reges, qui in coelum re-cepti nuntiabantur, cum ipso Jove et ipsis suiş testibus in imis tenebris congemescentes! Item praesides" (guvernatorii provinciali) *persecutores dominici nominis saevioribus quam ipsiflammis saevierunt insultantibus contra Christianos liquescentes! Quos praeterea sapien-tes illos philosophos coram discipulis suiş una confla-grantibus erubescentes, quibus nihil ad deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas aut non in pristi-na corpora reditwas qffirmabant! Etiam poetas non ad Rhadamanti nec ad Minois, sed ad inopinaţi Christi tribunal palpitantes! Tune magis tragoedi audiendi, magis scâicet vocales* (cu voci mai bune, strigători mai amarnici) *in sua propria calamitate; tune histriones cognos cendi, solutiores multo per ignem; tune spectandus auriga in Jlammea rota totus rubens, tune xystici con-templandi non in gymnasiis, sed in igne jaculati, nisi quod ne tune quidem illos velim vivos, ut qui maUm ad eos potius conspectum* ***insatiabilem*** *conferre, qui in do-*

1 „Fericiţii în împărăţia cerurilor (...) vor vedea pedepsele celor osîndiţi, pentru ca fericirea lor să le placă şi mai mult."

minum desaevierunt. «Hic est iile, dicanxjabri aut quae-sturiae Jilius (după cum reiese din tot ceea ce urmează şi în special din această desemnare a mamei lui Iisus, cunoscută din Talmud, Tertulian -se referă de aici înainte la evrei), *sabbati destructor, Samarites et daemo-nium habens. Hic est, quem a Juda redemistis, hic est iile arundine et colaphis diverberatus, sputamentis de-decoratus, felie et aceto potatus. Hic est, quem clam dei-centes subripuerunt, ut resurrexisse dicatur vel hortula-nus detraxit, ne lactucae suae frequentia commeantium laederentur.» Ut talia spectes,* ***ut talibus exultes,*** *quis tibi praetor aut consul aut questor aut sacerdos de sua Itberalitate praestabit? Et tamen haec jam habemus quodammodo* ***per Jidem*** *spiritu imaginante repraesen-tata. Ceterum qualia illa sunt, quae nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascenderunt?* (1. Cor. 2,9.) *Credo circo et utraque cavea* (prima şi a patra galerie sau, după alţii, scena comică şi cea tragică) *et omni stadio gratiora."* — ***Per Jîdem[1]:*** aşa stă scris.

1 „Dar mai sînt şi alte spectacole, ziua aceea de pe urmă şi veşnică a judecăţii, la care neamurile nu se aşteptau şi pe care o luau în rîs, cînd lunga bătrineţe a lumii şi toate cele ce s-au născut în ea vor fi înghiţite de un singur foc. Ce spectacol uriaş atunci! *Ce o să mă minunez! Ce o să rid! CU o să mă desjaîez* văzînd atîţia *regi* faimoşi, de care lumea zicea că au fost primiţi în cer, dar care vor geme în cele mai adinei întunecimi laolaltă cu Iupiter chiar şi cu cei ce-1 mărturiseau pe el! Tot aşa conducătorii, prigonind numele Domnului, s-au sălbăticit cu flăcări mai sălbatice decît ei, azvârlite intru prăpădirea creştinilor! Cîţi, apoi, deştepţi de filozofi încingîndu-se într-un singur pîrjol cu ciracii lor pe care-i dăscăleau că nimic nu ţine la Dumnezeu şi cărora le cuvîntau că sufletele nu se vor mai întoarce ori nicidecum, ori nu în trupurile de dinainte! Ba şi poeţi, tremurînd în faţa scaunului de judecată — nu al lui Radamant sau al lui Minos, ci al Cristosului cel neştiut de ei! Atunci se vor auzi mai bine, adică mai răspicat, tragedienii jucîndu-şi nenorocirea lor; atunci se vor vedea dănţuitori, cu mult mai săltăreţi în toiul focului; atunci o să-1 vedem pe vizitiu rumenit cu totul de roţile aprinse, atunci o să-i contemplăm pe atleţi nu în sălile de gimnastică, ci aruncaţi în foc, dacă nu i-aş vrea cumva chiar în viaţă, dorind să-mi îndrept ochiul *nesăţios* mai ales spre cei dezlănţuiţi împotriva Domnului. Acesta e, o să spun, fiul tâmplarului

Ajungem la concluzii. Cele două valori *opuse* „bun şi rău", „bine şi rău" au dus o luptă cumplită timp de mii de ani pe pămînt; şi cu toate că a doua valoare este de multă vreme preponderentă, nici astăzi nu lipsesc locurile în care lupta continuă indecisă. S-ar putea chiar spune că între timp s-a ridicat tot mai sus, devenind tocmai de aceea din ce în ce mai adîncă, mai spirituală, astfel încît poate că astăzi nici nu există un semn mai deosebitor pentru o *natură superioară,* o „natură de înaltă spiritualitate", decît acela de a fi în conflict cu sine în acest sens şi un adevărat cîmp de bătălie pentru aceste opoziţii. Simbolul acestei lupte, aşternut într-o scriere ce a rămas lizibilă de-a lungul întregii istorii a omenirii, este „Roma împotriva Iudeei, Iudeea împotriva Romei": — n-a existat pînă acum un eveniment mai important decît *această* luptă, *această* întrebare, *acest* conflict ucigător. Roma vedea în evreu ceva împotriva firii înseşi, un monstru aflat la antipodul ei; la Roma evreul era considerat *„subjugat* urii împotriva întregii rase umane" — pe bună dreptate, în măsura în care ai dreptul să legi mîntuirea şi viitorul rasei umane de dominaţia categorică a valorilor aristocrate, a valorilor romane. Dar ce sentimente nutreau evreii faţă de Roma? Se poate ghici dintr-o mie de indicii, dar e destul să ne reamintim Apocalipsa lui Ioan, cea mai sălbatică izbucnire scrisă pe care răzbunarea

ori al tîrfei, ruinătorul sabatului, samariteanul şiîndrăcitul. Pe el l-aţi răscumpărat de la Iuda, pe el 1-afi lovit cu trestia şi cu palmele, l-aţi necinstit cu scuipatul, i-aţi dat să bea fiere şi oţet. Pe el l-au şterpelit în taină ucenicii, ca să spună că a înviat, ori 1-a scos zarzavagiul, ca bulucul trecătorilor să nu-i zdrobească lăptucile. Ca să vezi asemenea spectacole, să *te deşfătezl cu ele,* care pretor sau consul sau cvestor sau sacerdot ţi le va arăta pe cheltuiala lui? Şi, totuşi, de pe acum le avem într-un fel în faţa ochilor, închipuite *prin credinţă* de spiritul nostru. De altminteri cum stat cele pe care nici ochiul le-a văzut, nici urechea le-a auzit, nici în Inima omului s-au suit? Cred că sînt mai plăcute decît circul, decît amîndouă rîndurile şi decît orice stadion."

o are pe conştiinţă. (Să nu subapreciem de altfel logica profundă a instinctului creştin, care a asociat tocmai această carte a urii cu numele discipolului iubirii, a aceluiaşi discipol căruia i-a atribuit acea evanghelie a iubirii exaltate; aici există o parte de adevăr, oricît de multă falsificare literară va fi fost necesară în acest scop.) Romanii erau doar cei puternici şi nobili, niciodată nu fuseseră vreunii mal puternici şl mai nobili pe pămînt, nici măcar în vis; fiecare urmă lăsată de ei, fiecare inscripţie încîntă, cu condiţia să se ghicească *ce anume* scrie acolo. Dimpotrivă, evreii erau acel popor sacerdotal al resentimentului par excellence, în care sălăşluia o genialitate popular-morală fără seamăn; e suficientă compararea evreilor cu popoarele dăruite cu calităţi înrudite, ca de pildă chinezii sau germanii, pentru a sesiza ce este de calitatea întîi sau de a cincea. Care dintre ele a *învins* deocamdată, Roma sau Iudeea? Dar nici nu există îndoială: să ne gîndim în faţa cui se înclină astăzi lumea, chiar la Roma, ca în faţa esenţei tuturor valorilor supreme — şi nu numai la Roma, ci aproape pe jumătate de glob, pretutindeni unde omul s-a domesticit sau vrea să se domesticească —, în faţa a *trei evrei,* după cum se ştie, şi a *unei evreice* (în faţa lui Iisus din Nazaret, a pescarului Petru, a ţesătorului de covoare Pavel şi a mamei lui Iisus, numită Măria). Faptul este foarte cividat: Roma a fost neîndoielnic înfrîntă. Este adevărat că în

timpul Renaşterii a avut loc o strălucită şi neliniştitoare reînflorire a idealului clasic, a evaluării nobile a tuturor lucrurilor; Roma însăşi se purta ca trezită din moarte aparentă, de sub apăsarea noii Rome iudaizate, înălţată deasupra ei, care oferea aspectul unei sinagogi ecumenice şi se numea „Biserică". Dar Iudeea birui cu-rind din nou, graţie acelei mişcări profund plebeiene (germană şi engleză) a resentimentului numită Reformă, împreună cu ceea ce trebuia să decurgă, restaurarea Bisericii - ca şl restabilirea vechii linişti de mormînt asupra Romei clasice. într-un sens încă mai

hotărîtor şl mal adînc decît atunci, Iudeea a mal învins o dată idealul clasic prin Revoluţia Franceză: ultima aristocraţie politică existentă în Europa, cea a secolelor al XVII şi al XVlII-lea, se prăbuşi sub instinctele populare ale resentimentului — şi niciodată nu s-a auzit pe pâmînt o explozie mai mare de bucurie, un entuziasm mai gălăgios! Este adevărat că în mijlocul vacarmului s-a petrecut atunci faptul cel mai uluitor şi neaşteptat: idealul antic însuşi apăru *întrupat,* cu nespusă splendoare, în faţa ochilor şl conştiinţei omenirii; şi încă o dată — în faţa vechii devize mincinoase a resentimentului care susţine *prerogativa celor mulţi,* în faţa voinţei de umilire, de înjosire, de nivelare, de decădere şi îndreptare spre amurg a omului — răsună mai puternic, mal simplu, mai pătrunzător ca niciodată, înfricoşătoarea şi încîntătoarea deviză contrarie a *prerogativei celor puţinU* Ca un ultim îndreptar spre *cealaltă cale* a apărut Napoleon, acel om unic şi prea tîrziu născut, care întrupează problema *idealului nobil în sine* — să ne gîndim bine ce problemă se ridică: Napoleon, această sinteză de *neom* şi *supraom...*
17
— Şi cu aceasta totul se sfîrşise? Oare cea mai profundă antiteză dintre idealuri era pusă pentru totdeauna ad acta? Sau doar amînată pentru multă vreme?... Nu va exista oare cîndva o reizbucnire mult mai cumplită, mai îndelung pregătită a vechiului incendiu? Mai mult: n-ar fi fost tocmai *aceasta* de dorit din toate puterile? Chiar de vrut? Chiar de stimulat?... Aceluia care o dată ajuns aici, asemenea cititorilor mei, începe să gîndească, să aprofundeze, îl va fi greu s-o scoată la capăt — motiv suficient pentru mine de a încheia, admlţînd că este destul de limpede ce *vreau* eu, ce înţeleg prin acea deviză primejdioasă înscrisă la căpătîiul ultimei mele lucrări: *Dincolo de bine şi de rău...* Aceasta cel puţin nu înseamnă „Dincolo de bun şi rău". —
.BINE ŞI RÂU", „BUN ŞI RÂU"
Observaţie. Profit de prilejul oferit de această disertaţie pentru a exprima public şi formal o dorinţă pe care nu am exprimat-o pînă acum decît în conversaţii ocazionale avute cu unii savanţi: ar fi de dorit ca o facultate filozofică să servească promovării studiilor de *istorie a moralei* printr-o serie de concursuri academice; — cartea de faţă va sluji poate drept imbold viguros în această direcţie. Cu privire la o posibilitate de realizare în acest sens, propun următoarea întrebare — ea merită la fel de multă atenţie din partea filologilor şi istoricilor cît şi din partea filozofilor de profesie:
„Ce *indicaţii dă lingvistica, în special cercetarea etimologică, pentru dezvoltarea conceptelor morale?"*
— Pe de altă parte este bineînţeles la fel de necesară obţinerea participării fiziologilor şi a medicilor la studierea acestor probleme (cu privire la *valoarea*

aprecierilor de pînă acum), rămînînd în sarcina filozofilor de meserie de a fi şi în acest caz deosebit purtători de cuvînt şi mediatori, după ce au izbutit să transforme în general relaţiile iniţial atît de încordate şi de mefiente dintre filozofie, fiziologie şi medicină în cel mai prietenesc şi rodnic schimb de idei. în fapt, toate tablele de valori, toate imperativele cunoscute de istorie sau de cercetarea etnologică au nevoie în primul rînd de clarificare şi de interpretare *fiziologică,* înaintea celei psihologice, iar toate laolaltă aşteaptă o critică din partea ştiinţei medicale, întrebarea: ce *valoare* are o „morală" sau alta, o tablă de valori sau alta? cere să fie privită din cele mai diferite unghiuri; în special „scopul valorii" este foarte dificil de decelat cu destulă fineţe. De pildă, ceva care ar avea o valoare evidentă în privinţa capacităţii maxime de rezistenţă în timp a unei rase (sau a sporirii puterii de adaptare la o climă anumită, ori a menţinerii numărului maxim) n-ar avea deloc aceeaşi valoare dacă ar ii vorba despre crearea unui tip uman mai puternic. Binele celor mulţi şi binele celor puţini sînt puncte de vedere opuse în ceea ce priveşte valoarea; libertatea de a-1 considera pe primul mai valoros în *sine o* lăsăm în seama naivităţii biologilor englezi... De acum înainte, *toate* ştiinţele vor trebui să pregătească sarcina de viitor a filozofilor: această sarcină înţeleasă în sensul că filozoful trebuie să rezolve *problema valorii* şi să stabilească *ierarhia valorilor.*

A DOUA DISERTAŢIE
„Vină", „conştiinţă încărcată" şi cele înrudite

A creşte şi a disciplina un animal care *poate* promite — nu e asta oare tocmai sarcina paradoxală pe care şi-a propus-o natura cu privire la om? Nu este ea oare adevărata problemă a omului?... Constatarea că această problemă este rezolvată pînă la un grad foarte înaintat trebuie săi apară cu atît mai uimitoare celui ce ştie să aprecieze pe deplin întreaga forţă contrarie, aceea a *uitării.* Uitarea nu este doar vis inertiae, cum cred spiritele superficiale, ea este mai curînd o capacitate activă de frînare, pozitivă în cel mai strict sens al cu-vîntului, căreia i se datorează faptul că tot ceea ce este trăit, aflat, absorbit de noi, ne pătrunde în conştiinţă în faza de digestie (ar trebui s-o numim „absorbţie sufletească") la fel de puţin ca şi întregul proces foarte variat în care se desfăşoară hrănirea noastră trupească, aşa-numita „asimilare". A închide uneori uşile şi ferestrele conştiinţei; a rămîne neatins de zgomotul şi lupta pe care lumea noastră subterană de organe care ne slujesc o duce pentru a se întrajutora sau distruge reciproc; puţină linişte, puţină labula rasa în conştiinţă spre a face iarăşi loc noului, în primul rînd funcţiilor şi funcţionarilor mai nobili, pentru a guverna, prevedea, prestabili (căci organismul nostru este organizat oligarhic) — acesta este, după cum am

spus, folosul uitării active, un soi de portăreasă, de păstrătoare a ordinii sufleteşti, a liniştii, a etichetei; se întrevede deci de îndată că fără uitare n-ar putea exista nici fericire, nici seninătate, nici speranţă, nici mîn-drie, nici *prezent.* Omul în care acest aparat de frînare

se strică şi se opreşte, poate fi asemuit (şi nu numai asemuit) unui dispeptic — „n-o mai scoate la capăt" cu nimic... Ei bine, acest animal necesarmente uituc, la care uitarea reprezintă o forţă, o formă a sănătăţii *robuste,* şi-a creat o facultate contrarie, memoria, cu ajutorul căreia, în anumite cazuri, uitarea este dată la o parte — anume în cazurile în care este vorba de a făgădui; nu este deci nicidecum doar o neputinţă pasivă de a scăpa de impresia o dată încrustată, nu e doar indigestia provocată de o vorbă pusă zălog, de care nu te mai poţi elibera, ci o *voinţă* activă de a nu scăpa, o continuitate în a voi un lucru o dată voit, o adevărată *memorie a voinţei* astfel încît între iniţialul „eu vreau", „eu voi face" şi descărcarea propriu-zisă a voinţei, *actul* său, poate fi intercalată fără grijă o lume de lucruri noi şi străine, de condiţii, chiar şi de acte de voinţă, fără ca acest lung lanţ al voinţei să se rupă. Dar cîte lucruri nu presupun toate acestea! Pentru a putea dispune în asemenea măsura de viitor, cîte va fi trebuit să înveţe omul spre a deosebi necesarul de întîmplător, a gîndi cauzal, spre a vedea şi prevedea depărtarea ca prezent, a stabili cu siguranţă ce este scop şi care sunt mijloacele, spre a socoti şi a se socoti în general, — cît de *raţional* de *ordonat,* de *necesar* trebuie să fi devenit mai întîi omul, chiar şi faţă de sine, pentru propria sa reprezentare, spre a putea în sfîrşit — asemenea celui ce se leagă prin făgăduinţă — să răspundă de sine *ca viitori*
Tocmai aceasta este îndelungata istorie a obîrşiei *responsabilităţii* După cum am văzut, sarcina de a creşte şi a disciplina un animal care poate făgădui include drept condiţie şi pregătire sarcina apropiată de *a.-|Jace* întîi pe om necesar şi uniform pînă la un anumit grad, egal printre egali, ordonat şi prin urmare raţionai. Munca uriaşă a ceea ce am numit „moralitatea moravurilor" (cf. *Aurora)* — adevărata muncă a omului

asupra lui însuşi de-a lungul celei mai întinse perioade de existenţă a rasei umane, întreaga sa muncă preistorică îşi găseşte aici sensul, marea sa justificare, ori-cîtă duritate, tiranie, stupiditate şi idioţie ar cuprinde; omul a *devenit* cu adevărat raţional cu ajutorul moralităţii moravurilor şi a cămăşii de forţă sociale. Dar să ne aşezăm, dimpotrivă, la capătul uriaşului proces, acolo unde copacul îşi poartă în sfîrşit roadele, unde societatea şi moralitatea moravurilor acelei societăţi scoate în fine la lumină *scopul* pentru care nu fusese decît un mijloc; vom găsi drept cel mai pîrguit fruct al copacului *individul suveran,* care se aseamănă doar cu el însuşi, care s-a eliberat din nou de moralitatea moravurilor, individul autonom şi supramoral (căci „autonom" şi „moral" se exclud), pe scurt omul voinţei proprii, independente şi persistente, *care poate făgădui* — şi care poartă în sine conştiinţa mîndră ce-i vibrează în toţi muşchii, despre *ceea ce* a sfîrşit prin a cuceri şi s-a întrupat în el, o adevărată conştiinţă a puterii şi libertăţii, simţămîntul de a fi ajuns la împlinirea omului în general. Acest om eliberat care *poate* într-adevăr făgădui, acest stăpîn al

voinţei *libere,* acest suveran — cum să nu ştie ce superioritate îi este astfel asigurată asupra tuturor celor care nu pot făgădui şi nu pot răspunde de sine, cîtă încredere, cîtă teamă şi respect trezeşte — le „merită" pe toate trei — şi că o dată cu stăpînirea asupra lui însuşi îi este încredinţată în mod necesar şi dominarea circumstanţelor, a naturii, ca şi a tuturor creaturilor cu voinţa mai slabă şi mai puţin demne de încredere? Omul „liber", posesorul unei voinţe puternice, de nezdruncinat, îşi are în această posesie şi propriul *etalon al valorii:* privind dinspre el însuşi spre ceilalţi, venerează sau dispreţuieşte; şi aşa după cum, în mod necesar, îi onorează pe cei asemenea lui, pe cei puternici, pe cei în care te poţi încrede (pe cei care *pot* făgădui), deci pe oricine care făgăduieşte ca un suveran, greu, rar, calm, care este zgîrcit cu încrederea sa, care *onorează* cînd se încrede,

care îşi dă cuvîntul ca ceva pe care te poţi bizui fiindcă se ştie destul de puternic pentru a-1 putea respecta chiar şi în pofida accidentelor, chiar şi „împotriva sorţii" — la fel de necesar îşi va pregăti lovitura de picior pentru fluşturaticii hămesiţi care făgăduiesc fără să aibă dreptul, precum şi biciul pentru mincinosul ce-şi încalcă spusa în chiar clipa cînd o rosteşte. Mîndria cunoaşterii, privilegiul deosebit al *responsabilităţii,* conştiinţa acestei rare libertăţi, a acestei puteri asupra lui şi a sorţii, a pătruns pînă în străfundul lui devenind instinct, un instinct dominant; — cum va numi el acest instinct dominant, presupunînd că resimte nevoia unui cuvînt care să-1 desemneze? Nu e nici o îndoială, acest om suveran îl numeşte *conştiinţa* sa...

t Conştiinţa sa?... Se poate ghici de la bun început că ideea de „conştiinţă" pe care o întîlnim aici în forma sa superioară, aproape ciudată, are în urma ei o îndelungată istorie şi o transformare a formei. A putea răspunde de tine cu mîndrie, deci a putea să *spui da ţie însuţi* — este, cum am mai zis, un fruct copt, dar şi un fruct *tîrziu* — cît de multă vreme a trebuit să stea acest fruct agăţat în copac, sec şi acru! O vreme chiar şi mai îndelungată nu s-a zărit nici o urmă de fruct - nimeni nu l-ar fi putut făgădui, deşi tot copacul era pregătit şi creştea tocmai în această aşteptare! — „Cum să-i construieşti animalului-om o memorie? Cum să-i încrustezi acestei inteligenţe de moment, în parte obtuză şi în parte confuză, acestei întrupări a uitării, ceva, în aşa fel încît să-i rămînă prezent?"... Această problemă străveche n-a putut fi rezolvată, după cum ne putem închipui, cu răspunsuri şi mijloace tocmai blînde; poate că în întreaga preistorie a omului nimic nu este mai cumplit şi mai neliniştitor decît *mnemotehnica* sa. „Se înseamnă ceva cu fierul înroşit pentru a rămîne în memorie; numai ceea ce nu încetează să *doară* rămîne în memorie" — aşa sună una din legile principale ale celei

I

mai vechi psihologii de pe pămînt (din păcate şi cea care a dăinuit cel mai mult). S-ar putea chiar spune că pretutindeni pe pămînt unde mai există şi astăzi în viaţa omului şi a poporului solemnitate, gravitate, taină, culori întunecate, a mai *rămas* cîte ceva din groaza cu care odinioară se făgăduia, se zălogea, se jura; trecutul, cel mai îndepărtat, mai adînc, mai aspru ne atinge cu suflul său, răscolindu-ne atunci cînd devenim „gravi". întotdeauna a fost nevoie de sînge, martiri şi jertfe, atunci cînd omul a crezut de cuviinţă să-şi clădească o memorie; cele mai cumplite jertfe şi chezăşii (dintre care face parte sacrificarea primului născut), cele mai oribile mutilări (de pildă castrările), cele mai crude forme rituale ale tuturor cultelor religioase (şi toate religiile sînt în străfundul lor sisteme de cruzimi) — toate acestea îşi au obîrşia în acel instinct care întrevedea în durere auxiliarul cel mai puternic al mnemotehnicii. într-un anumit sens, toată ascetica se înscrie aici: cîteva idei trebuiau să devină de neşters, neîncetat prezente, de neuitat, „fixe", în vederea hip-notizării întregului sistem nervos şi intelectual prin aceste „idei fixe" - iar procedeele şi felurile de viaţă ascetice sînt mijlocul de a scoate acele idei din concurenţa cu toate celelalte, făcîndu-le „de neuitat". Cu cît memoria umanităţii a fost mai „slabă", cu atît mai îngrozitor este întotdeauna aspectul moravurilor sale; mai cu seamă asprimea legilor penale ne arată măsura ostenelii date pentru a birui uitarea şi pentru a menţine prezentă în memoria acestor sclavi ai momentului, supuşi poftelor şi pasiunii, cele cîteva cerinţe primitive ale convieţuirii sociale. Cu siguranţă că noi, germanii, nu ne considerăm un popor deosebit de crud şi de neîndurător, încă şi mai puţin unul deosebit de uşuratic şi interesat doar de clipă; dar uitaţi-vă numai în vechiul nostru cod de procedură penală şi veţi vedea de cită osteneală e nevoie pe lume pentru a creşte un „popor de gînditori" (vreau să spun *acel* popor european la care găsim şi astăzi maximumul de încredere, serio-

zitate, lipsă de gust şi simţ al realităţii, calităţi graţie cărora şi-a cîştlgat dreptul de a creşte şi educa tot soiul de mandarini din Europa). Aceşti germani şi-au clădit memoria cu mijloace înspălmîntătoare, pentru a-şi domina Instinctele primare de grobianisrn şi brutalitate; să ne gîndim la vechile pedepse germane, de pildă lapidarea (pînă şi legenda vorbeşte despre piatra de moară care cade în capul vinovatului), tragerea pe roată (această invenţie şi specialitate proprie geniului german în materie de pedepse!), tragerea în ţeapă, zdrobirea sub copitele cailor sau sfîrtecarea trupului tot cu ajutorul cailor (sfişierea în patru), fierberea osîndi-tului în ulei sau vin (încă şi în secolele al XTV-lea şi al XV-lea), foarte gustata tortură a jupuirii („tăiatul curelelor"), scoaterea cu cuţitul a cărnii de pe piept; de asemenea, uneori răufăcătorul era uns cu miere şi lăsat în seama muştelor sub soarele arzător. Mulţumită acestor imagini şi metode

erau păstrate pînă la urmă în memorie cinci, şase „nu vreau", cu privire la care fusese făcută *făgâduiala,* spre a putea trăi cu avantajele societăţii —, şi într-adevăr, cu ajutorul acestui soi de memorie se ajungea în sfîrşit „la raţiune"! — Ah, raţiunea, seriozitatea, stăpînirea afectelor, acest lucru întunecos care se numeşte medltare, toate aceste privilegii şi obiecte de lux ale omului, cît de scump au fost plătite! Cît sînge şi cîtă groază există la temelia tuturor „lucrurilor bune"! ...

Dar cum a venit oare pe lume celălalt „lucru întunecos", conştiinţa vinei, acea „conştiinţă încărcată"? — Şi aici ne reîntoarcem la genealogii noştri ai moralei. Repet — sau poate că nici n-am spus-o încă? — nu sînt buni de nimic. O experienţă proprie doar „modernă", lungă de cinci coţi; nici o ştiinţă, nici o voinţă de cunoaştere a trecutului; încă şi mai puţin instinct istoric, „o a doua viziune" de-a dreptul necesară aici — şl a te îndeletnici totuşi cu istoria moralei: asta trebuie

să sfirşească pe bună dreptate cu rezultate ce se află într-un raport cel puţin firav faţă de adevăr. Acestor genealogl de pînă acum al moralei le-a trecut oare prin minte, chiar şl numai în vis, că de pildă acel concept moral principal „vină" se trage din noţiunea foarte materială de „datorie"? Sau că pedeapsa ca *răsplată* s-a dezvoltat cu totul Independent de orice premisă privind libertatea sau constrîngerea voinţei? — într-atît încît este mal degrabă întotdeauna nevoie în primul rînd de o treaptă *superioară* de umanizare pentru ca animalul „om" să înceapă să facă acele deosebiri mult mai primitive dintre noţiunile de „intenţionat", „din neglijenţă", „întîmplător", „capabil de dlscernămînt" şi contrariile lor, spre a putea ţine seama de ele la aprecierea pedepsei. Acea idee atît de ieftină astăzi şi aparent atît de naturală, de inevitabilă, care a trebuit fi scoasă în faţă pentru a lămuri cum a apărut simţămîntul de dreptate pe pămînt, anume că „un criminal merită pedeapsa *pentru că* ar fi putut acţiona altfel" este în fapt o formă foarte tîrzle, chiar rafinată, a judecăţii şi deducţiei omeneşti; cine o plasează la începuturi se înşeală amarnic asupra psihologiei omenirii primitive. De-a lungul celei mal întinse perioade din istoria umanităţii, răufăcătorul *nu* era pedepsit *pentru că* era privit drept răspunzător de fapta sa, prin urmare nu sub considerentul că e destul ca vinovatul să fie pedepsit, ci mai curînd, aşa cum şl astăzi unii părinţi îşi mal pedepsesc copiii, din mînie pentru o pagubă suferită, mînle care se revarsă asupra vinovatului — dar care este menţinută în anumite limite şi modificată de ideea că orice pagubă îşi are undeva *echivalentul* şi ar putea fi cu adevărat plătită, fie şi printr-o *durere* pricinuită păgubitorului. De unde şi-a sorbit puterea această idee străveche, adînc înrădăcinată, care astăzi poate nici nu mai e de stîrpit, Ideea unei echivalenţe între daună şi durere? Am spus-o de altfel mai înainte: din relaţiile contractuale dintre *creditor şi debitor,* care sînt la fel de vechi ca şi apariţia „subiectelor de drept", relaţii

care, la rindul lor, ne întorc la formele iniţiale de cumpărare, vînzare, schimb, tranzacţii.

După cum era de aşteptat în urma celor remarcate mai sus, este adevărat că reprezentarea acestor relaţii contractuale ne trezeşte tot felul de

bănuieli şi împotriviri faţă de omenirea primitivă care le-a creat sau le-a admis. Tocmai aici *se făgăduieşte;* tocmai aici este vorba de *a făuri* o memorie celui ce făgăduieşte; şi se poate bănui că tocmai aici se află un întreg zacămînt de duritate, cruzime şi chin. Pentru a inspira încredere în făgăduiala sa de a plăti, pentru a da o garanţie asupra seriozităţii şi sfinţeniei făgăduielii sale, spre a-şi încrusta în propria conştiinţă nevoia plăţii ca îndatorire şi obligaţie, datornicul îşi pune zălog, în temeiul unei înţelegeri cu creditorul, pentru cazul că nu ar plăti — altceva ce îi aparţine, ceva de care mai dispune, de pildă trupul său ori femeia sa, libertatea sau chiar şi viaţa sa (sau, în anumite condiţii religioase, chiar şi fericirea veşnică, mîntuirea sufletului său, pînă la urmă şi pacea din mormînt, ca în Egipt, unde cadavrul platnicului nu-şi găsea odihna nici în groapă din cauza creditorului — este însă adevărat că la egipteni această odihnă însemna ceva deosebit). Dar creditorul putea să supună mai ales trupul datornicului unor batjocoriri şi cazne felurite, de pildă putea să taie din el cît i se părea că ar corespunde mărimii datoriei; — în temeiul acestui punct de vedere au apărut de timpuriu şi pretutindeni evaluări precise, în parte îngrozitoare prin minuţia lor, evaluări de *drept* ale diferitelor membre sau părţi ale trupului. Socotesc deja ca progres, ca dovadă a unei concepţii juridice mai libere, mai înaintate, mai *romane,* decretarea prin legea celor Douăsprezece Table dată la Roma, a faptului că este indiferent cît de mult sau de puţin taie creditorii din-tr-un trup într-un asemenea caz, *„si plus minusve se-*

cuerunt, ne fraude esto"[1]. Să ne lămurim asupra logicii acestei forme de compensare, ea fiind destul de ciudată. Echivalarea constă în faptul că în locul unui avantaj care compensează direct paguba (deci în locul unei despăgubiri în bani, teren, proprietate de orice fel), creditorului i se acordă un soi de *satisfacţie* ca restituire şi compensare — satisfacţia de a-şi putea manifesta fără nici o grijă puterea faţă de un neputincios, voluptatea *de foire le malpour le plaisir de lefaire,* desfătarea de a violenta; şi această desfătare este cu atît mai vie, cu cît creditorul este mai umil, cu cît se află pe o treaptă mai joasă a societăţii, căci atunci îmbucătura i se pare mai gustoasă, ba chiar simte anticipat gustul unui rang social mai înalt. Datorită „pedepsirii" datornicului, creditorul participă la un *drept al stăpînilor;* în sfirşit, ajunge şi el o dată la simţămîntul înălţător de a putea dispreţul şi brutaliza o fiinţă ca pe ceva aflat „mai prejos de el" — sau, în cazul în care puterea propriu-zisă de a pedepsi şi executarea pedepsei au trecut în mîna „autorităţilor", cel puţin de a *vedea* această fiinţă dispreţuită şi brutalizată. Compensarea constă deci într-o îndrumare şi un drept la cruzime. —

în *această* sferă, anume a obligaţiilor juridice, îşi are sorgintea lumea conceptelor morale de „vină", „conştiinţă", „datorie", „sfinţenia datoriei" — iar începuturile ei, ca orice început a ceea ce este măreţ pe lume, au fost stropite cu sînge din plin şi vreme îndelungată. Şi nu s-ar putea adăuga oare că de fapt acea lume nu şi-a pierdut niciodată pe de-a-ntregul un anumit iz de sînge şi tortură? (nici chiar la bătrînul Kant: imperativul categoric miroase a cruzime...). în orice caz, aici

1 „Dacă au tăiat mai mult sau mai puţin decît trebuie, nu este o vină" (lat).

s-a făcut pentru prima oară acea sinistră şi astăzi poate de nedesfăcut împletire a ideilor de „vină şi suferinţă", încă o dată: în ce măsură poate să fie suferinţa o compensaţie pentru „datorii"? în măsura în care a provoca suferinţe producea o plăcere nespusă, în măsura în care păgubitul — în schimbul pagubei suferite şi a necazului avut — se bucură de o contradesfătare deosebită: a *provoca suferinţă* — o adevărată *sărbătoare,* ceva care, cum am mai spus, era cu atît mai gustat cu cît contrasta mai puternic cu rangul şi poziţia socială a creditorului. Spun aceasta ca simplă presupunere, deoarece este greu de pătruns în adîncul unor asemenea chestiuni subterane, fără să mai vorbim de faptul că este şi dureros; Iar cel care azvîrle aici în chip grosolan ideea de „răzbunare" mai curînd adîn-ceşte umbrele în loc să le împrăştie (— răzbunarea ne readuce în faţa aceleiaşi probleme: „cum poate reprezenta producerea de suferinţe o compensare?"). După cum mi se pare. delicateţei, şi încă mai mult tartuferiei blîndelor animale domestice (vreau să spun a oamenilor moderni, vreau să spun a noastră), îi repugnă să-şi închipuie cu toată puterea măsura în care *cruzimea* reprezintă marea bucurie de zile mari a omenirii primitive, amestecîndu-se ca ingredient în aproape toate plăcerile ei; iar pe de altă parte, cît de naivă, de inocentă apare nevoia ei de cruzime, cît de categoric era considerată „răutatea dezinteresată" (sau, pentru a glăsui ca Spinoza, *Sympathia malevolens)* drept atribut *normal* al omului — prin urmare ca ceva căruia conştiinţa îl spune cu toată convingerea da! Pentru un ochi mal atent ar fi poate şi astăzi încă destul de văzut din această cea mai veche şi mai adîncă bucurie de zile mari a omului; în *Dincolo de bine şi de rău,* aforismul 188 (mai demult şi în *Aurora,* aforismele 18, 77, 113/54), am arătat prudent neîncetata creştere a spiritualizării şi „divinizării" cruzimii, care se regăseşte de-a lungul întregii istorii a culturii mai înaintate (şi pe care, într-un anume sens, o şi constituie). în orice
caz, nu a trecut prea multă vreme de cînd nunţile princiare şi sărbătorile populare de mare răsunet erau de neînchipuit fără execuţii capitale, suplicii sau *autodafeuri,* după cum nu era de închipuit o casă nobilă fără fiinţe asupra cărora se putea revărsa fără nici o oprelişte răutatea sau batjocura cruntă (— să ne amintim de pildă de Don Quijote la curtea ducesei; citim astăzi cartea despre Don Quijote cu un gust amar, aproape că este o tortură, ceea ce ar părea foarte ciudat, de neînţeles pentru autor şi contemporanii săi — ei o citeau cu cea mal împăcată conştiinţă drept cartea cea mai veselă, de care aproape că le venea să moară de rîs). A vedea suferinţa îţi face bine, a provoca suferinţă îţi face şi mai bine — iată un principiu dur dar important, străvechi, adînc înrădăcinat, omenesc - prea omenesc, la care poate că ar subscrie şi maimuţele, deoarece se povesteşte că prin inventarea unor cruzimi ciudate, ele prevestesc din plin omul şi îl „preludează" oarecum. Fără cruzime nu e sărbătoare, aşa ne învaţă cea mai veche, cea mai îndelungată istorie a omului — iar pedeapsa are şi ea un aspect atît de *sărbătoresc!* —
în treacăt fie spus, prin aceste gînduri nu sînt deloc înclinat să le dau

pesimiştilor noştri apă la morile scîrţîitoare şi hîriite ale dezgustului lor de viaţă; dimpotrivă, dovedesc limpede că odinioară, pe vremea cînd omenirea nu se ruşina încă de cruzimea ei, viaţa era mai senină pe pămînt decît acum cînd există pesimişti, întunecarea bolţii cereşti deasupra omului a sporit proporţional cu creşterea ruşinii omului *faţă de om.* Privirea ostenită şi pesimistă, neîncrederea faţă de taina vieţii, un „nu" glacial pornit din sila de viaţă — toate acestea nu sînt însemnele celei mai *rele* epoci a speciei omeneşti, ci mai degrabă ele apar la lumina zilei, ca adevărate ierburi de mlaştină ce sînt, abia cînd se naşte mlaştina căreia îi aparţin — mă gîndesc la mo-leşirea şi moralizarea maladivă datorită căreia vieţui-toarea „om" învaţă să se ruşineze pînă la urmă de toa-

te instinctele sale. în calea lui spre a deveni „înger" (pentru a nu folosi aici un cuvînt mal tare), omul şi-a dobîndit acel stomac deranjat şl acea limbă încărcată, din cauza cărora nu numai bucuria şi nevinovăţia animalului i-au devenit nesuferite, ci şi viaţa însăşi şi-a pierdut orice gust, astfel încît uneori el se întoarce către sine ţinîndu-şi mîna la nas şi întocmeşte dezaprobator, împreună cu papa Inocenţlu al III-lea, catalogul desgustătoarelor sale caracteristici trupeşti („procrearea impură, hrană scîrboasă în pîntecele mamei, calitatea mizerabilă a substanţei din care se dezvoltă omul, miros groaznic, eliminare de salivă, urină şi fecale"). Acum, cînd suferinţa trebuie să mărşăluiască întotdeauna în fruntea argumentelor *împotriva* existenţei, ca cel mai grav semn de întrebare al acesteia, e bine să ne amintim de vremurile cînd se judeca tocmai invers, pentru că nu se dorea renunţarea la *provocarea* suferinţei, considerată o atracţie de frunte, o adevărată ispită *spre* viaţă. Poate că pe atunci — o spun ca o consolare pentru cei sensibili — durerea nu era atît de chinuitoare cum este astăzi; cel puţin aşa va putea conchide un medic care a tratat negri (aceştia priviţi ca reprezentanţi ai omului preistoric —) suferind de inflamaţii interne grave, care îl aduc în pragul disperării şi pe cel mai bine organizat european — dar *nu* pe negri. (Curba capacităţii umane de a simţi durerea pare într-adevăr să scadă extraordinar şi aproape brusc, de îndată ce au fost depăşite primele zece mii sau zece milioane de oameni ai supracuîturii; eu personal nu mă îndoiesc că pe lîngă o noapte de durere a unei singure femeiuşti culte şi isterice, suferinţele tuturor animalelor care au fost pînă acum întrebate cu cuţitul, pentru a se da răspunsuri ştiinţifice, pur şi simplu nici nu mai contează). Poate că ne este permis să admitem chiar şi posibilitatea că nici acea plăcere provocată de cruzime n-ar fi trebuit de fapt să dispară; ar avea doar nevoie, în măsura în care astăzi durerea este mai chinuitoare, de o anumită sublimare şi subtilizare, ar trebui să apară mai cu seamă transpusă în plan Imaginativ şi sufletesc, împodobită cu o

mulţime de nume atît de liniştitoare încît să nu poată stîrni bănuieli nici celei mai delicate şi ipocrite conştiinţe (un astfel de nume este „compasiunea tragică", un altul este „Ies nostalgies de la croix"). Ceea ce provoacă de fapt revoltă împotriva suferinţei nu este suferinţa în sine, ci

nonsensul ei; dar nici pentru creştinul care a introdus în suferinţă un întreg mecanism tainic al mîntuirii şi nici pentru omul naiv al timpurilor vechi, care ştia să interpreteze orice suferinţă în raport cu spectatorul sau cu torţionarul, nu există o suferinţă *lipsită de sem.* Pentru ca suferinţa ascunsă, nedescoperită, fără martori, să poată fi izgonită de pe lume şi negată cinstit, era pe atunci aproape obligatorie Inventarea unor zei şi a unor fiinţe intermediare de toate înălţimile şi adîncimile, pe scurt ceva care cutreieră chiar şi locurile ascunse, care vede şi pe întuneric şi căruia nu-i scapă uşor un spectacol interesant şi dureros. Cu ajutorul unor asemenea invenţii a izbutit pe acea vreme viaţa lucrul la care s-a priceput întotdeauna, anume de a se justifica pe ea însăşi, de a-şi justifica „răul"; astăzi ar fi poate nevoie de alte invenţii ajutătoare (de pildă viaţa ca enigmă, viaţa ca problemă a cunoaşterii). „Este îndreptăţit orice rău la vederea căruia un zeu se bucură" — aşa suna străvechea logică a simţirii — şi era oare cu adevărat numai cea străveche? Zeii închipuiţi ca Iubitori ai spectacolelor *crude* — vai cît de departe pătrunde această imagine primitivă chiar şl în umanizarea noastră europeană! Ar trebui să ne sfătuim în această privinţă, de pildă cu Calvin şl Luther. Este în orice caz sigur că încă nici *grecii* nu ştiau să le ofere zeilor lor drept condimentul cel mai gustos al fericirii decît plăcerile cruzimii. Oare cu ce ochi credeţi voi că îşi lăsa Homer zeii să privească în jos la soarta oamenilor? Ce ultim sens aveau in fond războaiele Trolel şl alte asemenea grozăvii? Fără nici un fel de îndoială, erau gîndite ca *reprezentanţii festive* pentru zei şl, în măsura în care poetul are o doză mal mare de „divin" decît ceilalţi oameni, probabil, şi ca repezentanţii festive pentru poeţi... Nu altfel îşi închipuiau mai tîrziu filozofii moralişti din

Grecia că şi-ar îndrepta zeii privirile spre luptele morale, spre eroismul şi supliciile pe care şi le impuneau virtuoşii: „Hercule al datoriei" se afla pe o scenă şi el ştia acest lucru; virtutea fără martori era ceva absolut de neînchipuit pentru acest popor de actori. Oare acea invenţie atît de îndrăzneaţă, atît de nefastă, a filozofilor pe care Europa o întîlnea atunci pentru prima dată, invenţia „liberului arbitru", a spontaneităţii absolute a omului în bine şi în rău, nu sa născut în primul rînd pentru a crea dreptul la închipuirea că interesul zeilor pentru om, pentru virtutea omenească nu *poate seca niciodată?* Pe această scenă a lumii nu trebuiau să lipsească niciclnd adevărate noutăţi, nemaiîntîlnite încordări, peripeţii, catastrofe; o lume concepută perfect determinist ar fi fost uşor de ghicit pentru zei, devenind curînd şi obositoare — un motiv pentru ca aceşti *prie teni ai zeilor,* filozofii, să nu le impună zeilor lor o asemenea lume determlnistă! întreaga omenire antică este plină de menajamente duioase faţă de „spectator", ca fiind o lume mai ales „publică", alcătuită mai ales pentru ochi, care nu putea concepe fericirea fără spectacole şi sărbători. — Şi, după cum am mal spus, şi marea *pedeapsă* are un aspect atât de sărbătoresc! ...

8

Să ne reluăm firul cercetării: slmţământul vinovăţiei, al îndatoririi personale şi-a avut obîrşia, după cum am văzut, în cea mai veche şi mai primitivă relaţie existentă între indivizi, relaţia dintre cumpărător şi vîn-

zător, dintre creditor şi datornic; aici s-a opus Individul pentru prima dată individului, aici s-au *măsurat* pentru prima oară între el. Nu s-a găsit nici un grad de civilizaţie, oricît de scăzut, care să nu păstreze urmele acestei relaţii. Stabilirea preţurilor, aprecierea valorilor, imaginarea echivalenţelor, schimbul — toate acestea au preocupat gîndirea primitivă a omului în asemenea măsură încît într-un anumit sens au reprezentat *gîndirea* însăşi; aici s-a dezvoltat cea mai veche formă de agerime a minţii, aici ar putea fi bănuită de

asemenea şi prima pornire a mindriei omeneşti, a sim-ţămîntului de superioritate faţă de celelalte vieţuitoare. Poate cuvîntul german „Mensch" (manas) mai exprimă încă ceva din *acest* simţămînt de demnitate; omul se desemna pe sine însuşi drept fiinţa care măsoară valori, care evaluează şi măsoară ca „animal apreciator în sine". Cumpărarea şi vînzarea împreună cu elementele psihologice aferente sînt mai vechi decît înseşi începuturile oricăror forme de organizare şi constituire socială; de la forma cea mai rudimentară a dreptului persoanei, simţul abia înfiripat al schimbului, contractului, datoriei, dreptului, obligaţiei, compensaţiei a *trecut* mai întîi asupra celor mai grosolane şi primitive complexe sociale (în raporturile lor cu alte complexe asemănătoare), o dată cu obişnuinţa de a compara o putere cu alta, de a măsura şi socoti. Ochiul se acomodase acum acestei perspective — şi cu acea consecvenţă greoaie, caracteristică gîndirii mărginite a omenirii primitive, dar care o dată pornită păşeşte neînduplecat în aceeaşi direcţie, s-a ajuns curînd la marea generalizare: „fiecare lucru îşi are preţul său; *totul* poate fi plătit" — cel mai vechi şi mai naiv canon moral al *dreptăţii,* începutul a tot ceea ce înseamnă „blîndeţe", „echitate", „bunăvoinţă", „obiectivitate", pe pămînt. Pe această primă treaptă, dreptatea este bunăvoinţa între oameni aproape la fel de puternici de a se acomoda unii cu alţii, de a se „înţelege" din nou printr-o învoială — iar în privinţa celor mal puţin puternici, de ai *constrînge* să ajungă la o învoială între ei. —

Slujlndu-ne tot de măsurile vremurilor vechi (care vremuri vechi există de altfel în toate timpurile sau sînt oricînd din nou posibile), constatăm că şi comunitatea se află în aceeaşi Importantă relaţie fundamentală faţă de membrii săi ca şi creditorul faţă de datornicii săi. Trăieşti într-o comunitate, te bucuri de avantajele unei comunităţi (şl încă ce avantaje! astăzi

le subapreciem uneori), trăieşti păzit, ocrotit, în pace şi încredere, fără grija privind anumite păgubiri şi ostilităţi cărora le este expus omul *din afara ei,* cel „fără de pace" - un german înţelege ce înseamnă cuvîntul „Elend", iniţial elend - zălogirea şi îndatorirea faţă de comunitate se datorează tocmai gîndului la aceste păgubiri şi ostilităţi. Ce se petrece în *celălalt caz?* Comunitatea, creditorul înşelat, se va despăgubi pe cît se poate, lucrul acesta e neîndoielnic. Dar aici nu este vorba în primul rind de paguba directă pe care a făptuit-o păgubitorul: lăsînd-o la o parte, răufăcătorul este înainte de toate un ins care „a rupt", care a încălcat

contractul şi cuvîntul faţă de *întreaga comunitate,* cu privire la toate bunurile şi plăcerile vieţii comune din care se înfruptase pînă atunci. Răufăcătorul este un datornic care nu numai că nu-şi plăteşte avantajele şi avansurile primite, ci îşi ridică mîna împotriva creditorului său; de-acum înainte, pe bună dreptate, nu-şi pierde doar toate aceste bunuri şi avantaje, dar 1 se şi aminteşte *toată importanţa lor*. Furia creditorului păgubit, a comunităţii, îl readuce la starea sălbatică a proscrisului, a celui aflat în afara legii, stare de care fusese ferit pînă atunci; comunitatea îl alungă - de aici înainte, orice act ostil poate fi înfăptuit împotriva lui. Pe această treaptă a civilizaţiei „pedeapsa" este pur şi simplu o imagine, un *mimus* al comportamentului normal faţă de duşmanul urît, dezarmat, înfrînt, care n-a pierdut numai orice drept, orice protecţie, ci şi orice fel de milă; deci legile războiului şi sărbătoarea biruinţei lui *Vae victist* în toată neîndurarea şi cruzimea lor — ceea ce explică faptul că războiul însuşi a oferit toate *formele* sub care pedeapsa apare în istorie.

10

O dată cu creşterea puterii sale, o comunitate nu mai acordă aceeaşi importanţă delictelor individului,

deoarece nu-i mai apar la fel de primejdioase sau de subversive pentru existenţa comunităţii ca odinioară; răufăcătorul nu mai este „lipsit de pace" şi izgonit, furia generală nu se mai poate dezlănţui fără oprelişte împotriva lui, ca înainte — mai degrabă, de-acum încolo răufăcătorul este apărat şi protejat cu grijă de comunitate împotriva acestei furii, mai ales a celei venite din partea membrilor direct păgubiţi. Compromisul cu furia celor loviţi de fapta rea, efortul de localizare a cazului şi de preîntîmpinare a unei întinderi sau chiar generalizări a participării sau stării de nelinişte, încercări de găsire a echivalenţelor şi de aplanare a întregii afaceri (aşa-numita *compositio),* dar în primul rind voinţa din ce în ce mai hotărîtă de a considera orice vină ca puţind fi *ispăşită* într-un fel oarecare, prin urmare de *a izola,* cel puţin într-o anumită măsură, răufăcătorul de fapta sa — acestea sînt trăsăturile imprimate din ce în ce mai limpede viitoarei dezvoltări a dreptului penal. O dată cu sporirea puterii şi conştiinţei de sine a unei comunităţi, se îndulceşte întotdeauna şi dreptul penal; dar orice slăbire sau primejduire mai serioasă a comunităţii scoate din nou la lumină formele drastice ale acestuia. „Creditorul" a devenit întotdeauna mai omenos în măsura în care sa îmbogăţit; în cele din urmă, însăşi *măsura* bogăţiei sale e dată de numărul prejudiciilor pe care le poate suporta fără a suferi din pricina lor. N-ar fi de neînchipuit o societate cu o asemenea *conştiinţă a puterii* încît să-şi poată permite luxul cel mai nobil din cîte există pentru ea - acela de ai lăsa *nepedepsiţi* pe cei care o *lezează.* „Ce mă interesează, la drept vorbind, paraziţii mei? ar putea spune ea. N-au decît să trăiască şi să prospere; sînt încă destul de puternică pentru a nu-mi păsa de ei!" ... Dreptatea care a început prin a spune „Totul poate fi plătit, totul trebuie plătit", sfîrşeşte prin a privi printre degete şi a-1 face scăpat pe cel ce nu poate plăti — sfîrşeşte, ca toate lucrurile bune de pe pămînt, *desfiinţîndu-se pe sine.* Această autodesflinţare a dreptăţii,

este ştiut cu ce nume frumos se împodobeşte — mila; ea rămîne, cum se înţelege de la sine, privilegiul celui mai puternic, mai bine spus, a sa „lume de dincolo" a dreptăţii.

11

— Şi acum un cuvînt împotriva încercărilor recente de căutare a originii dreptăţii pe un cu totul alt tărîm — anume pe acela al resentimentului. Mai întîi le spun psihologilor la ureche, admiţînd că le-ar veni gustul să studieze într-o bună zi mai îndeaproape resentimentul: această plantă înfloreşte astăzi cel mal frumos printre anarhişti şi antisemiţi, aşa cum a înflorit de altfel mereu, în locuri ascunse, asemenea violetei, chiar dacă împrăştie un alt parfum. Şi după cum din lucruri similare trebuie să apară întotdeauna ceva similar, nu e surprinzător că vedem cum apar tocmai din asemenea cercuri, încercări cum au fost adesea — cf. mai sus, §3 —, de consacrare a *răzbunării* sub numele de *dreptate* — ca şi cum dreptatea nu ar fi de fapt decît o dezvoltare a simţămîntului de a fi fost vătămat — precum şi de reabilitare postumă, prin răzbunare, a tuturor afectelor *reactive.* Acest din urmă fapt mar indigna cel mai puţin, ba, luînd în considerare întreaga problemă biologică (faţă de care valoarea acestor afecte a fost subapreciată pînă acum), mi-ar părea a fi chiar un *merit.* Singurul lucru asupra căruia atrag atenţia este că această nouă nuanţă de echitate ştiinţifică (în favoarea urii, invidiei, răutăţii, neîncrederii, ranchiunei, răzbunării) s-a născut din însuşi spiritul resentimentului. Pentru că această „echitate ştiinţifică" se întrerupe imediat, lăsînd locul unor accentuări ale prejudecăţii şi duşmăniei de moarte, de îndată ce este vorba despre o altă grupă de afecte a căror valoare biologică îmi pare a fi mult superioară aceleia a afectelor reactive şi care ar merita prin urmare cu prisosinţă să fie evaluate şi mult preţuite *ştiinţific,* anume adevăratele afecte *active,* ca dorinţa de dominare, aviditatea şi

altele asemănătoare (E. Duhring, *W'ert des Lebens; Kursus der Philosophie;* de fapt pretutindeni). Atît împotriva acestei tendinţe în general; însă în ceea ce priveşte axioma lui Duhring, că leagănul dreptăţii trebuie căutat pe tărîmul sentimentului reactiv, de dragul adevărului e nevoie ca ea.să fie răsturnată brutal, opu-nîndu-i-se această altă teză: *ultimul* tărîm cucerit de spiritul dreptăţii este cel al sentimentului reactiv! Dacă se întîmplă într adevăr ca omul drept să rămînă drept chiar şi faţă de cel care 1-a vătămat (şi nu doar rece, măsurat, străin, indiferent — a fi drept înseamnă întotdeauna un comportament *pozitiv),* dacă nici sub o avalanşă de lezări personale, de batjocoriri şi suspec-tări, obiectivitatea înaltă, limpede, care pliveşte pe cît de profund pe atît de blînd, obiectivitatea ochiului lucid, a ochiului *judecător* nu e tulburată, ei bine, atunci aceasta ar fi o frintură de perfecţiune şi de supremă măiestrie pe pămînt — ba chiar ceva la care ar fi înţelept să nu ne aşteptăm sau în orice caz ceva în care să nu *credem* prea uşor. Desigur că în general, chiar şi la oamenii integri, este suficientă o doză foarte mică de agresiune, răutate, insinuare, pentru a Ie aduce sîngele în ochi şi a le alunga echitatea *din* ochi. Omul activ, agresiv, abuziv, este de o sută de ori mai aproape de dreptate decît cel reactiv; pentru el nu este deloc necesar să-şi aprecieze obiectul în mod fals, preconce put, cum face, sau

cum trebuie să facă, omul reactiv. De aceea omul agresiv, fiind mai puternic, mai curajos, mai nobil, s-a bucurat în toate timpurile de o privire mai *liberă,* de o conştiinţă mai *curată;* pe de altă parte, e uşor de ghicit cine are pe conştiinţă inventarea „conştiinţei încărcate" — omul resentimentului! în încheiere, să aruncăm o privire asupra istoriei: în ce sferă s-a înfiripat de fapt pînă acum întreaga mînuire a dreptului, unde s-a făcut simţită pe pămînt nevoia propriu-zisă de drept? Cumva în sfera omului reactiv? Nicidecum; mai curîrid în cea a activilor, a celor puternici, spontani, agresivi. Spre ciuda numitului agitator (care

a mărturisit el însuşi o dată despre sine că „doctrina răzbunării a străbătut ca fir roşu al dreptăţii toate lucrările şi aspiraţiile mele") - trebuie spus că, din perspectivă istorică, dreptul reprezintă pe pămint tocmai lupta împotriva sentimentelor reactive, războiul dus împotriva lor de forţele actiye şi agresive care şi-au folosit în parte puterea pentru a cere oprirea şi temperarea exceselor patosului reactiv şi pentru a impune cu forţa o împăcare. Pretutindeni unde se înfăptuieşte dreptatea, unde domneşte dreptatea, se vede o forţă mai puternică în comparaţie cu alte forţe mai slabe (grupuri sau indivizi), o forţă care caută mijloace pentru a stăvili dezlănţuirea smintită a resentimentului de care sînt animate forţele slabe, fie prin smulgerea obiectului resentimentului din mîinile răzbunării, fie înlocuind răzbunarea cu propria sa luptă împotriva duş-manilor păcii şi ordinii, fie inventând, propunînd, uneori chiar impunînd compromisuri, fie ridicînd anumite echivalenţe ale daunelor la rang de normă de care de acum înainte resentimentul va trebui, o dată pentru totdeauna, să ţină seamă. Dar lucrul hotărîtor pe care forţa supremă îl face şi îl impune împotriva covîrşitoarei puteri a simţămintelor potrivnice şi reactive — şi îl face întotdeauna, de îndată ce este destul de puternică — este instituirea legii, explicarea imperativă a ceea ce în ochii ei este permis, este drept, sau este nepermis şi nedrept; tratînd, după instituirea legii, abuzurile şi actele arbitrare ale individului sau grupurilor ca violări ale acesteia, ca împotrivire faţă de forţa supremă însăşi, ea abate atenţia supuşilor de la pagubele imediate provocate de asemenea împotriviri, atingînd astfel, cu timpul, tocmai opusul scopului urmărit de orice răzbunare, care vede şi judecă numai prin prisma păgubitului — de acum înainte ochiul învaţă să aprecieze tot mai *impersonal* fapta, chiar şi ochiul păgubitului însuşi (cu toate că rămîne ultimul, după cum. am mai arătat). — Prin urmare, abia din momentul instituirii legii poate fi vorba despre „drept" şi „nedrept" (şi nu

din momentul săvîrşirii actului vătămător, aşa cum vrea Diihring). A vorbi despre „dreptate" şi „nedreptate" în *sine* este lipsit de orice sens; vătămarea, violentarea, jaful, distrugerea în *sine* nu pot avea nimic „nedrept", atîta timp cît viaţa în *esenţă,* anume în funcţiile sale elementare, acţionează vătămînd, violen-tînd, jefuind, distrugînd, şi nici nu poate fi închipuită altfel. Trebuie chiar să recunoaştem ceva încă şi mai îngrijorător, anume faptul că din punctul de vedere eminamente biologic, stările de drept nu pot fi niciodată decît *stări excepţionale,* ca

limitări parţiale ale voinţei de viaţă propriu-zise care tinde spre dominare, stări care se subordonează scopurilor generale ale acesteia ca mijloace individuale: ca mijloace pentru a crea unităţi de putere *mai mari.* O stare de drept gîndită ca suverană şi generală, nu ca mijloc în lupta complexelor de putere, ci ca mijloc *împotriva* oricărui fel de luptă în principiu, ceva conform şablonului comunist al lui Diihring, anume că orice voinţă trebuie să considere orice altă voinţă drept egală, ar fi un principiu *vrăjmaş vieţii,* un distrugător şi dizolvant al omenirii, un atentat la viitorul omului, un semn de oboseală, o cale ocolită spre neant. —

12

încă un cuvînt despre originea şi scopul pedepsei — două probleme deosebite sau care ar trebui să fie deosebite, dar care din păcate sînt puse de obicei laolaltă. Cum procedează oare în acest caz genealogii de pînă acum ai moralei? Naiv, cum au procedat întotdeauna —: găsesc în pedeapsă un „scop" oarecare, de pildă răzbunarea sau intimidarea, aşază apoi cu nevinovăţie acest scop la începuturi, drept *causajîendi* a pedepsei şi — au terminat. Dar pentru istoria originilor dreptului, „scopul în drept" este ultimul care trebuie folosit; pentru nici un fel de istorie nu există un principiu mai important decît acela la care s-a ajuns cu atîta strădanie, dar care *ar trebui înţeles* cu adevărat — anume că

de fapt cauza generării unui lucru şi utilitatea sa finală, efectiva sa folosire şi încadrare într-un sistem de scopuri, sînt puncte separate toto *coelo;* că ceva existent, ceva înfăptuit într-un fel oarecare este întotdeauna interpretat de către o putere superioară lui în sensul unor scopuri noi, este mereu confiscat, transformat şi transfigurat pentru o nouă folosinţă; că orice fapt petrecut în lumea organică este o *biruinţă,* o *înstăpînire* şi că la rindul ei, orice biruinţă şi înstăpîni-re este un fel nou de a interpreta, o pregătire în care „sensul" şi „scopul" de pînă atunci trebuie în mod necesar umbrit sau şters cu desăvîrşire. Oricît de bine ar ii înţeleasă *utilitatea* unui organ fiziologic oarecare (sau a unei instituţii juridice, a unei datini, a unei uzanţe politice, a unei forme în artă sau în cultul religios), nu înseamnă că s-a înţeles ceva şi în privinţa originii sale, chiar dacă această constatare răsună incomod şi neplăcut urechilor mai bătrine — dat fiind că încă de pe vremuri s-a crezut că din scopul demonstrabil, din utilitatea unui lucru, dintr-o formă, dintr-o organizare, se poate înţelege şi cauza apariţiei sale, ochiul fiind făcut *pentru* a vedea şi mîna *pentru* a apuca. Aşa şi-au reprezentat oamenii şi pedeapsa, ca fiind născocită *pentru* a pedepsi. Dar toate scopurile, toate utilităţile sînt numai *semne* că o voinţă de putere a devenit stăpînă peste ceva mai puţin puternic, imprimîndu-i din proprie iniţiativă sensul unei funcţii; şi întreaga istorie a unui „lucru", a unui organ, a unui obicei poate fi în felul acesta o înlănţuire neîntreruptă de interpretări şi aplicaţii mereu noi, ale căror cauze nu mai trebuie să fie legate nici măcar intre ele, ci dimpotrivă, uneori se orînduiesc şi se înlocuiesc cu totul întîmplător. „Evoluţia" unui lucru, a unui obicei, a unui organ nu este, prin urmare deloc un *progressus* al său spre un ţel, cu atît mai puţin un *progressus* logic şi scurt, obţinut cu un efort minim de forţă şi de cheltuială — ci o succesiune de fenomene înrobitoare mai mult sau mai puţin profunde,

mai mult sau mai puţin independente

unul de celălalt, care îl copleşesc, la care se adaugă împotrivirile care se ivesc de fiecare dată, încercările de metamorfozare în scopul apărării şi reacţiei, ca şi rezultatele reuşite ale acţiunilor contrarii. Forma este fluidă, „sensul" însă şi mai mult... Nici înlăuntrul fiecărui organism în parte lucrurile nu se petrec altfel: o dată cu fiecare pas esenţial în creşterea întregului se deplasează şi „sensul" diferitelor organe — uneori piei-rea parţială a acestora, reducerea lor numerică (de pildă prin distrugerea elementelor intermediare) poate fi un semn de sporire a forţei şi de perfecţionare. Vreau să spun că şi *inutilitatea* parţială, degradarea şi degenerarea, pierderea sensului şi a finalităţii, într-un cuvînt moartea, fac parte din condiţiile adevăratului *progressus* ce apare întotdeauna ca întruchipare a unei voinţe şi căi spre *puterea mai* mare şi se înfăptuieşte întotdeauna în dauna numeroaselor puteri mai mici. importanţa unui „progres" se *măsoară* chiar după masa tuturor celor ce a trebuit să-i fie *sacrificate;* omenirea ca masă, sacrificată propăşirii unei singure specii umane *mai puternice* — aceasta *arji* un progres... Reliefez acest principal punct de vedere al metodei istorice, cu atît mai mult cu cit el contravine de fapt instinctului dominant şi gustului actual, care s-ar împăca mai curînd cu hazardul absolut, ba chiar şi cu absurditatea mecanicistă a tuturor evenimentelor, de-cît cu teoria unei *voinţe de putere* ce sălăşluieşte în orice eveniment. Idiosincrazia democrată la tot ce domină şi vrea să domine, *misarhismul* modern (spre a forma un cuvînt rău pentru un lucru rău), s-a transpus şi înveşmîntat cu timpul în intelectualism, intelectualismul cel mai pur, în asemenea măsură încît astăzi pătrunde, *poate* pătrunde pas cu pas în cele mai riguroase, aparent cele mai obiective ştiinţe; ba mi se pare chiar că s-a înstăpînit peste întreaga fiziologie şi biologie, în dauna lor, se înţelege de la sine, şterpelin-du-le unul din conceptele fundamentale, cel de *activitate* propriu-zisă. Sub presiunea acestei idiosincrazii

este împinsă în prim plan „adaptarea", adică o activitate de rangul al doilea, o simplă reactivitate, mai mult încă, viaţa însăşi a fost definită ca o adaptare interioară din ce în ce mai eficientă la condiţiile exterioare (Herbert Spencer). Dar în felul acesta este nesocotită esenţa vieţii, *voinţa sa de putere;* în felul acesta este trecută cu vederea întîietatea principială pe care o au forţele spontane, agresive, abuzive, care dau noi interpretări, noi orientări, noi înfăţişări, „adaptarea" venind abia după efectele lor; în felul acesta este tăgăduit rolul dominant al celor mai înalte funcţii din organismul însuşi, funcţii în care voinţa de viaţă apare activă şi modelatoare. Să ne aducem aminte ce i-a reproşat Huxley lui Spencer — „nihilismul său administrativ"; dar aici este vorba de mult mai *mult* decît de „administrare" ...

13

— Pentru a ne întoarce la subiect, anume la *pedeapsă,* în ea trebuie deosebite două aspecte: pe de o parte *permanenţa* ei relativă, obiceiul, actul, „drama", o anume succesiune riguroasă a procedurilor, iar pe de

altă parte fluiditatea ei, sensul, scopul, aşteptarea, legate de înfăptuirea acestor proceduri. Aici trebuie admis, fireşte per analogia, conform punctului de vedere principal al metodei istorice mai înainte expus, că procedura în sine este ceva cu mult mai vechi, mai timpuriu decît folosirea ei pentru pedeapsă, că aceasta din urmă a fost *introdusă,* interpretată în procedură (de mult existentă dar folosită în alt sens), pe scurt, că *nu* este aşa cum credeau pînă acum toţi naivii noştri genealogi ai dreptului şi moralei, şi anume că procedura a fost *inventată* în scopul pedepsei, la fel cum odinioară se credea că mîna a fost inventată în scopul apucării. în ceea ce priveşte celălalt element al pedepsei, cel fluid, „sensul" ei, într-un stadiu foarte înaintat al civilizaţiei (de pildă în Europa de astăzi), conceptul de „pedeapsă" nici nu mai are de fapt doar

un singur sens, ci reprezintă o întreagă sinteză de „sensuri"; istoria de pînă acum a pedepsei în general, istoria folosirii ei în cele mai diferite scopuri, se cristalizează pînă la urmă într-un fel de unitate greu de pă-truns, greu de analizat şi, ceea ce trebuie scos în relief, absolut de *nedefinit* (Astăzi este *imposibil* să se spună cu exactitate de ce se pedepseşte de fapt: toate conceptele care rezumă semiotic un întreg proces se sustrag definiţiei; definibil este numai ceea ce nu are istorie.) Dimpotrivă, într-un stadiu mai timpuriu această sinteză de „sensuri" pare a fi mai uşor de pătruns, încă mai apare ca transmutabilă; se mai poate încă observa cum în fiecare caz în parte elementele sintezei îşi modifică valoarea, inversindu-şi ordinea corespunzător, astfel încît cînd unul, cînd altul dintre elemente ţîşneşte dominator în dauna celorlalte, în anumite condiţii un element (de pildă scopul înspaimîntării) pă-rind chiar a le anihila pe toate celelalte. Pentru a putea avea cel puţin o reprezentare despre măsura în care „sensul" pedepsei este suplimentar, accidental şi despre faptul că una şi aceeaşi procedură poate fi folosită, interpretată, modelată în vederea unor intenţii total di-◼> ferite, iată schema pe care am obţinut-o pe baza unui material relativ redus şi întîmplător. Pedeapsa ca neutralizare, ca împiedicare a altor daune. Pedeapsa ca desdăunare a celui păgubit, sub o formă oarecare (şi sub cea a unei compensaţii afective). Pedeapsa ca izolare a unei tulburări de echilibru, spre a preveni extinderea tulburării. Pedeapsa ca înfricoşare a celor care stabilesc şi aplică pedeapsa. Pedeapsa ca un fel de compensare a avantajelor de care vinovatul sa bucurat pînă atunci (de pildă cînd este folosit ca sclav într-o mină). Pedeapsa ca eliminare a unui element degenerat (eventual a unei ramuri întregi, ca în dreptul chinez; prin urmare ca mijloc de păstrare a purităţii rasei sau de menţinere a unui tip social). Pedeapsa ca sărbătoare, anume ca violentare şi batjocorire a unui duşman în sfirşit învins. Pedeapsa ca mijloc de creare

a memoriei, fie pentru cel care o suportă — aşa numita „corectare", fie pentru martorii executării. Pedeapsa ca plată a unul onorariu stabilit de puterea care îl apără pe răufăcător de excesele răzbunării. Pedeapsa ca un compromis cu starea primitivă a răzbunării, în măsura în care această stare este menţinută în vigoare de rase puternice care o revendică drept

privilegiu. Pedeapsa ca declaraţie şi măsură de război împotriva unui duşman al păcii, al legii, al ordinii, al autorităţii publice, considerat primejdios pentru comunitate, împotriva celui care încalcă tratatele privind condiţiile de existenţă ale acesteia, împotriva celui răzvrătit, trădător şi tulburător al păcii şi care este combătut cu mijloacele pe care războiul le pune la îndemînă.

Această listă nu este desigur completă; e evident că pedeapsa a fost supraîncărcată cu utilităţi de toate felurile. Cu atît mai uşor i se poate retrage o utilitate *presupusă* care, fireşte, în conştiinţa populară trece drept cea mai de seamă - credinţa în pedeapsă, zdruncinată astăzi din mai multe motive, îşi mai găseşte încă în ea reazemul cel mai solid. Pedeapsa trebuie să aibă darul de a trezi în cel vinovat *simţămîntul de vinovăţie,* în pedeapsă se caută adevăratul *instru-mentum* al reacţiei sufleteşti care este numită „conştiinţă încărcată", „remuşcare". Dar în felul acesta se păcătuieşte — chiar şi în vremurile de astăzi — faţă de realitate şi psihologie, însă cu mult mai mult faţă de cea mai îndelungată istorie a omului, preistoria sa! Adevărata remuşcare este ceva deosebit de rar tocmai printre răufăcători şi puşcăriaşi, iar temniţele şi ocnele *nu* sînt locuri prielnice dezvoltării acestei *species* de vierme rozător; în această privinţă cad de acord toţi observatorii conştiincioşi, care mărturisesc adesea acest lucru cu destulă neplăcere şi împotriva propriei dorinţe. în general, pedeapsa căleşte şi potoleşte; concentrează, ascute simţămîntul de înstrăinare, sporeşte puterea de rezistenţă. Dacă se întîmplă să fringă ener-

gia, ducînd la o jalnică prostraţie şi înjosire de sine, rezultatul este desigur şi mai puţin îmbucurător decît efectul obişnuit al pedepsei, care se caracterizează printr-o gravitate seacă şi mată. Gîndindu-ne însă la acele milenii care *preced* istoria omului, putem aprecia fără şovăire că dezvoltarea sentimentului de vinovăţie a fost *frînată* cel mai mult tocmai prin pedeapsă - cel puţin în ceea ce priveşte victimele puterii punitive. Să nu subapreciem mai ales măsura în care răufăcătorul este împiedicat să condamne în sine fapta, natura acţiunii sale, tocmai de aspectul procedurilor judiciare şi executive, pentru că el vede exact acelaşi gen de acte înfăptuite în numele dreptăţii şi aprobate, înfăptuite cu conştiinţa împăcată; deci spionajul, înşelătoria, mituirea, întinderea de capcane, întreaga artă plină de tertipuri şi viclenii a poliţiştilor şi acuzatorilor, apoi actele principal criminale, care nici măcar nu au ca scuză afectul, ca jaful, violenţa, insulta, încarcerarea, tortura, omorul, aşa cum reies din feluritele pedepse — toate acestea nu sînt prin urmare nicidecum fapte reprobate şi condamnate în *sine,* ci numai dacă sînt comise în anumite condiţii şi scopuri. „Conştiinţa încărcată", această interesantă şl neliniştitoare plantă a vegetaţiei noastre pămînteşti, *nu* a răsărit pe acest sol; într-adevăr, în conştiinţa celor ce judecau şi pedepseau, vreme îndelungată nici nu s-a strecurat măcar gîndul că ar avea de-a face cu un „vinovat", ci cu un aţîţător la rele, cu o frîntură iresponsabilă a destinului. Iar răufăcătorul însuşi, asupra căruia se abătea pedeapsa, tot ca o frîntură a destinului, nu simţea vreun alt „chin interior" decît acela resimţit în faţa ivirii bruşte a ceva neprevăzut, a unei catastrofe naturale

înspăimîntătoare, a unei stînci care se prăvăleşte sfă-rimînd totul şi împotriva căreia nu mai există luptă.

15

De acest lucru şi-a dat seama Spinoza într-o zi, pe o cale oarecum penibilă (spre ciuda tălmăcitorilor săi, Kuno Fischer de pildă, care se *străduiesc* din răsputeri să-1 înţeleagă greşit în acest punct), cînd ros de nu

ştiu ce amintire a început să reflecteze la întrebarea despre ce i-a rămas de fapt lui însuşi din vestitul *mor-sus conscientiae* — lui, cel care rînduise binele şi răul printre închipuirile omeneşti şi apărase cu îndîrjire onoarea Dumnezeului său „liber" împotriva acelor defăimători ce susţineau că Dumnezeu nu acţionează de-cît *sub ratione bord* („ceea ce ar însemna însă să-1 supui pe Dumnezeu destinului şi ar fi într-adevăr cea mai mare dintre neghiobii" —). Pentru Spinoza lumea se întorsese la acea nevinovăţie în care se găsea înaintea inventării conştiinţei încărcate, ce devenea atunci morsus conscientiae? „Opusul lui *gaudiwn,* îşi spuse el la urmă — o tristeţe însoţită de imaginea unui lucru trecut, petrecut împotriva tuturor aşteptărilor." Eth. III propos. XVIII, schol. I, II. Timp de mii de ani răufăcătorii ajunşi din urmă de pedeapsă nu au simţit în privinţa „faptei lor rele" *altfel decît Spinoza:* „ceva s-a încurcat aici pe neaşteptate", şi nu „lucrul acesta n-ar fi trebuit să-1 fac" —, supunîndu-se pedepsei cum te supui unei boli sau unei nenorociri sau morţii, cu acel fatalism curajos şi fără revoltă prin care, de pildă, astăzi încă, ruşii ne sînt superiori nouă, occidentalilor, în privinţa mînuirii vieţii. Dacă pe vremea aceea exista o critică a faptei, atunci cea care critica era înţelepciunea; fără îndoială că adevăratul *efect* al pedepsei trebuie căutat în primul rînd într-o ascuţire a minţii, o prelungire a memoriei, în voinţa de a acţiona de-aici înainte mai prudent, mai neîncrezător şi mai tăinuit, înţelegînd că pentru multe lucruri eşti categoric prea slab, într-un fel de îmbunătăţire a aprecierii de sine. Ceea ce poate fi obţinut în general prin pedeapsă, atît la om cît şi la animal, este sporirea fricii, ascuţirea minţii, stăpînirea poftelor; în felul acesta pedeapsa îl *domesticeşte* pe om, dar nu-1 face „mai bun", ba s-ar putea chiar susţine pe bună dreptate contrariul. („Paguba te face înţelept", se spune |*n* popor; în măsura în care te face mai înţelept, te face şi mai rău. Din fericire, destul de des te prosteşte.)

16

Ajuns aici, nu mai pot ocoli prezentarea propriei mele ipoteze asupra originii „conştiinţei încărcate", într-o versiune provizorie: nu e uşor a o face auzită şi trebuie gîndită, păzită şi rumegată îndelung. Consider conştiinţa încărcată drept boala grea pe care trebuie să o sufere omul sub apăsarea celei mai adînci transformări căreia i-a fost supus vreodată — acea transformare petrecută atunci cînd s-a trezit prins definitiv în jugul societăţii şi al păcii. La fel cum trebuie să se fi petrecut cu animalele acvatice, constrînse fie să devină terestre, fie să piară, li se va fi întâmplat şi acestor se-mlanimale adaptate fericit sălbăticiei, războiului, pribegiei, aventurii — dintr-o dată, toate instinctele lor îşi pierduseră valoarea,

devenind inutile. De-acum încolo se vedeau obligate să meargă pe picioare, „să se poarte pe ele însele", căci pînă atunci le purtaseră apele: le apăsa o greutate cumplită. Se simţeau neîndemînatice în cele mai simple mişcări, iar în această lume nouă şi necunoscută nu-şi mai aveau îndrumătorii de odinioară, instinctele regulatoare şi inconştient-sigure — erau reduse, nefericitele, la a gîndi, a deduce, a socoti, a combina cauze şi efecte, erau reduse la „conştiinţă", organul lor cel mai slab şi mai înşelător! Cred că niciodată nu a mai existat pe lume un asemenea simţă-mînt de jale, o asemenea adîncă neprielnicte — şi pe lîngă toate acestea, vechile Instincte nu-şt zăvoriseră dintr-o dată cerinţele! Dar numai arareori şi cu greu li se putea face pe voie; îndeobşte trebuiau să-şi caute împliniri noi şi oarecum subterane. Toate instinctele ce nu se descarcă spre exterior, se *îndreaptă spre interior* — aceasta este ceea ce numesc eu *interiorizarea* omului; abia în felul acesta se dezvoltă în el ceea ce se va numi mai tîrziu „sufletul" său. întreaga lume interioară, iniţial subţire ca prinsă între două pieliţe, a crescut, s-a amplificat căpătînd adîncime, lăţime şi înălţime, pe măsură ce a fost *împiedicată* descărcarea omului spre exterior. Acele formidabile bastioane cu

care organizarea statală se păzea împotriva vechilor instincte de libertate — iar pedepsele fac parte în primul rînd din aceste bastioane — au izbutit să reînvieze toate acele instincte ale omului sălbatic, liber, pribeag, *împotriva omului însuşi.* Duşmănia, cruzimea, plăcerea de a urmări, de a ataca prin surprindere, de a schimba şi de a distruge — toate s-au îndreptat împotriva posesorilor unor astfel de instincte; *aceasta* este originea „conştiinţei încărcate". Omul care, din lipsă de duşmani şi de împotrivire exterioară, prins în strînsoarea regularităţii obiceiurilor, sa sfîşiat, sa hăituit, s-a ros, s-a izgonit, s-a maltratat pe sine cu nerăbdare, acest animal rănit în izbiturile de zăbrelele cuştii sale şi care trebuia „domesticit", această fiinţă sărăcită, chinuită de dorul deşertului natal, ce trebuia să şi găsească în ea însăşi o aventură, un loc de supliciu, o sălbăticie nesigură şi primejdioasă — acest nebun, acest prizonier plin de dor şi disperare a devenit inventatorul „conştiinţei încărcate". Dar o dată cu ea a apărut cea mai mare şi mai cumplită boală, de care omenirea nu s-a mai vindecat nici astăzi, suferinţa omului bolnav de om, *de el însuşi,* ca urmare a unei despărţiri forţate de trecutul animalic, a unui salt şi în acelaşi timp a unei prăbuşiri în noi situaţii şi condiţii de existenţă, a unei declaraţii de război împotriva vechilor instincte pe care se întemeiaseră pînă atunci puterea, bucuria şi redutabilitatea sa. Adăugăm însă deîndată că, pe de altă parte, prin faptul existenţei unui suflet de animal întors către el însuşi, care ia atitudine împotriva lui, a apărut pe lume ceva atit de nou, de adînc, de nemaiauzit, de enigmatic şi plin de contradicţii, cu *un viitor atît de bogat,* încît aspectul lumii s-a schimbat din temelii. Era într-adevăr nevoie de spectatori divini pentru a aprecia piesa care aşa a început şi al cărei sfîrşit nu se poate încă deloc întrevedea — o piesă prea delicată, prea paradoxală, prea frumoasă pentru a se desfăşura fără nici un sens şi neobservată, pe un oarecare astru ridicol! Omul se *numără* de atunci printre

cele mai neaşteptate şi pasionante aruncări norocoase la zarurile jucate de „copilul mare" al lui Heraclit, fie că se numeşte Zeus sau hazard — trezind pentru sine un interes, o încordare, o speranţă, aproape o certitudine, ca şi cum o dată cu el s-ar vesti, s-ar pregăti ceva, ca şi cum omul nu ar fi un scop, ci doar o cale, un interludiu, o punte, o mare promisiune...

17

Ca premisă a acestei ipoteze privind originea conştiinţei încărcate trebuie să admitem în primul nnd că acea transformare n-a fost treptată, voluntară şi nici nu s-a prezentat ca o împletire organică în noile condiţii, ci ca o ruptură, un salt, o constrîngere, o fatalitate de neocolit împotriva căreia nu există putinţa unei lupte, nici măcar a unui resentiment. în al doilea rînd, că încadrarea într-o formă fixă a unei populaţii pînă atunci neînfrînate şi informe, încadrare care a început printr-un act de violenţă, nu putea fi dusă la bun sfir-şit decît tot prin acte de violenţă - că prin urmare cel mai vechi „stat" a intrat în scenă ca o tiranie înspăimîntătoare, ca o maşinărie strivitoare şi neiertătoare, continuînd să acţioneze în acelaşi fel pînă cînd în fine această materie primă — poporul semianimaîic — a fost nu numai frămîntată şi supusă, ci şi *modelată.* Am folosit cuvântul „stat"; se înţelege de la sine la ce mă refer — o haită oarecare de animale de pradă blonde, o rasă de cuceritori şi stăpînitori care, organizată războinic şi dăruită cu putere de organizare, îşi înfige cumplitele gheare într-o populaţie poate numeric mult superioară, dar încă neorganizată, încă rătăcitoare. Aşa începe de fapt „statul" pe lume; cred că s-a renunţat la acea părere visătoare care punea la temelia statului un „contract". Cel care poate să poruncească, „stăpînitorul" din fire, cel care se arată violent prin act şi gest — ce are el de-a face cu contractele! Asemenea fiinţe nu se pre/ăd, ele sosesc ca soarta, fără motiv, raţiune, menajamente, pretexte, ele apar cum apare

fulgerul, prea îngrozitoare, prea neaşteptate, prea convingătoare, prea „altfel" pentru a putea stîrni chiar şi numai ura. Opera lor este crearea instinctivă de forme, de tipare pentru forme, ele sînt cei mai involuntari şi inconştienţi artişti — acolo unde apar se va ivi curind ceva nou, o alcătuire stăpînitoare care *trăieşte,* în care părţile şi funcţiile sînt delimitate şi determinate, în care nu-şi găseşte locul nimic ce nu are sens raportat la întreg. Aceşti organizatori înnăscuţi nu ştiu ce înseamnă vina, răspunderea, consideraţia; în ei sălăşluieşte acel egoism cumplit al artistului cu privirea de bronz, care se ştie încă de la început justificat în „opera" sa, ca mama prin copilul său, pentru veşnicie. Nu *ei* sînt aceia la care a apărut „conştiinţa încărcată", fapt de la sine înţeles — dar această buruiană urîtă n-ar fi răsărit *fără ei* — ar lipsi cu totul, dacă sub şocul loviturilor lor de ciocan, al violenţei lor artistice n-ar fi dispărut de pe lume, sau cel puţin din văzul lumii, o cantitate imensă de libertate, nevoită să devină *latentă.* Acest *instinct al libertăţii* forţat să ajungă latent — s-a şi înţeles de-acum —, acest instinct alungat, înăbuşit, întemniţat în interior, sfîrşind prin a nu se mai putea revărsa şi descătuşa decît faţă de sine însuşi, el, numai el a însemnat începutul *conştiinţei încărcate.*

18
Să ne ferim să considerăm acest întreg fenomen drept neînsemnat, tocmai pentru că este din capul locului urit şi dureros. De fapt este aceeaşi forţă activă care în acei organizatori şi artişti ai violenţei operează cu măreţie şi clădeşte state, şi care aici, înlăuntru, în „labirintul inimii" spre a glăsui cu Goethe, micşorată, meschină şi retrogradă, îşi creează conştiinţa încărcată şi îşi construieşte negative, este tocmai acel *instinct al libertăţii* (in graiul meu: voinţa de putere); numai că materia asupra căreia acţionează natura formatoare şi siluitoare a acestei forţe este aici omul însuşi, întregul său eu vechi şi animalic — şi *nu* ca în primul fenomen

mai grandios şi mai vizibil, *celălalt* om, *ceilalţi* oameni. Această siluire secretă de sine, această cruzime de artist, această plăcere de a da sieşi — materie greoaie, rezistentă şi chinuită — o formă, de a-şi întipări cu fierul înroşit o voinţă, o critică, o contradicţie, un dispreţ, o negare, această muncă neliniştitoare, plină de spaime şi bucurie, a unui suflet voit dezbinat cu el însuşi, care se chinuie din plăcerea de a chinui, această întreagă „conştiinţă încărcată" *activă* a sfirşit prin a scoate la lumină, ca adevărata matrice a evenimentelor spirituale şi imaginative — e uşor de ghicit — o sumedenie de frumuseţi şi afirmaţii noi, ciudate, poate chiar şi *frumuseţea însăşi...* Ce-ar fi oare „frumos" în cazul în care contradicţia nu ar fi devenit mai întîi conştientă de sine însăşi, dacă „untul" nu şi-ar fi spus mai întîi lui însuşi: „sînt urit"?... Poate că după această îndrumare va fi mai puţin enigmatică enigma măsurii în care în noţiuni contradictorii ca *dezinteresul abnegaţia, sacrificiul de sine* ar putea fi întrezărite un ideal, o frumuseţe; un lucru va fi ştiut de acum înainte - şi nu mă îndoiesc de aceasta —, anume felul plăcerii resimţite încă de la început de cel dezinteresat, cel care practică abnegaţia şi sacrificiul de sine; această plăcere face parte din cruzime. — Atît deocamdată despre originea „nonegoismului" ca valoare *morală* şi despre delimitarea terenului pe care a apărut această valoare; abia conştiinţa încărcată, abia voinţa de auto-chinuire creează condiţia de stabilire a valorii nonegoismului. —

19

Conştiinţa încărcată este fără doar şi poate o boală, dar o boală aşa cum şi sarcina este o boală. Să căutăm condiţiile în care această boală a ajuns la culmea sa cea mai cumplită şi sublimă; vom vedea ce a apărut de fapt în felul acesta pe lume pentru prima oară. Dar aici e nevoie de respiraţie lungă — va trebui întîi să ne mai întoarcem o dată spre un punct de vedere an-

terior. Raportul de drept privat dintre datornic şi creditorul său, despre care s-a vorbit pe larg, a fost introdus încă o dată — într-un mod Istoriceşte mai mult decît ciudat şi contestabil — în interpretarea altui raport, loc care nouă, oamenilor moderni, ni se pare a fi poate cel mai de neînţeles, anume în raportul dintre generaţiile *actuale* şi *străbunii* lor. In cadrul asociaţiei iniţiale între oameni de acelaşi neam — vorbim de epocile primitive — generaţia în viaţă recunoaşte de fiecare dată o obligaţie juridică faţă de cea anterioară şi în mod deosebit faţă de generaţia cea

mai veche, fondatoarea neamului (şi nu doar o simplă datorie sentimentală care ar putea fi tăgăduită motivat de a lungul scurgerii celei mai îndelungate perioade de existenţă a speciei umane). Aici domneşte convingerea că neamul *există* numai datorită sacrificiilor şi acţiunilor strămoşilor — şi că acestea trebuie *răsplătite* prin sacrificii şi acţiuni: se recunoaşte în felul acesta o *datorie* care creşte neîncetat, deoarece aceşti străbuni care îşi continuă existenţa ca spirite puternice nu încetează să acorde neamului lor noi avantaje şi avansuri. Cumva pe gratis? Dar „gratis" nici nu există pentru acele epoci barbare şi „lipsite de suflet". Ce li se poate da în schimb? Sacrificii (la început ca hrană în sensul cel mai grosolan), sărbători, temple, mărturii ale veneraţiei, dar în primul rind ascultare — căci toate obiceiurile, ca opere ale strămoşilor, sînt de asemenea legile şi poruncile lor — li se dă oare vreodată destul? Această bănuială rămîne şi creşte; din cînd în cînd ea impune o răscumpărare considerabilă în bloc, printr-o contraprestaţie monstruoasă oferită „creditorului" (vestita sacrificare a primului născut de pildă, în orice caz sînge, sînge omenesc). Teama de străbun şi de puterea sa, conştiinţa datoriei faţă de el creşte conform acestei logici, exact în aceeaşi măsură în care sporeşte şi forţa neamului însuşi, în aceeaşi măsură în care neamul in-suşi devine mereu mai victorios, mai independent, mai stimat, mal temut. Şl nu invers! Flecare pas tăcut în

direcţia decăderii neamului, toate întîmplările nefericite, toate semnele de degenerare, de deteriorare, ce se întrevăd, *micşorează* întotdeauna şi teama de spiritul întemeietorului de neam, creînd o imagine din ce în ce mai ştearsă a înţelepciunii, prevederii şi puterii sale actuale. Să ne închipuim acest fel rudimentar de logică ajuns pînă la capăt: străbunii *celor mai puternice* neamuri trebuie să fi sfîrşit — datorită imaginaţiei hrănite de frica mereu sporită — prin a creşte înspăimîntător, pierzîndu-se în întunericul straniului şi neimaginabilului divin; la urmă, străbunul este fatalmente transfigurat într-un *zeu.* Poate că tocmai aici se află originea zeilor, o origine născută deci din/ried!... Şi celui căruia i s-ar părea necesar să adauge „dar şi din pietate!" i-ar *ii* greu să-şi dovedească dreptatea pentru cea mai îndelungată perioadă de existenţă a speciei umane, preistoria sa. Cu atît mai mult, fireşte, în privinţa perioadei *de mijloc* în care se formează rasele nobile — care au plătit cu dobîndă autorilor lor, strămoşilor (eroi, zei), toate însuşirile apărute între timp la ei înşişi, însuşirile *nobile.* Vom arunca mai tîrziu încă o privire asupra aristocratizării şi înnobilării zeilor (ceea ce bineînţeles nu reprezintă şi „sanctificarea" lor); să urmărim deocamdată pînă la capăt numai desfăşurarea acestei dezvoltări a conştiinţei de datornic.

20

Conştiinţa de a avea datorii faţă de divinitate nu s-a încheiat după cum ne învaţă istoria, nici după decade rea formei de organizare a „comunităţii" bazate pe legături de sînge; la fel cum omenirea a moştenit noţiunile de „bun şi rău" de la nobilimea de rasă (împreună cu înclinaţia psihologică fundamentală a acesteia pentru stabilirea rangurilor), o dată cu moştenirea zeităţilor neamului şi tribului, i-a revenit şi aceea a apăsării datoriilor încă neplătite şi a dorinţei de achitare a acestora. (Trecerea o

fac acele straturi largi ale populaţiei înrobite şi dependente, care s-au adaptat

cultului zeilor stăpînilor lor, fie prin constrîngere, fie prin supunere umilă şi *mimicry;* de aici, această moştenire s-a revărsat apoi în toate direcţiile.) Sentimentul vinovăţiei faţă de divinitate nu a încetat să crească de-a lungul mai multor milenii, întotdeauna în aceeaşi măsură în care conceptul de Dumnezeu şi simţământul divinităţii s-au amplificat şi au fost slăvite. (întreaga istorie a luptelor, biruinţelor, împăcărilor, contopirilor etnice, tot ceea ce precede ierarhizarea definitivă a tuturor elementelor populare în orice mare sinteză a raselor, se oglindeşte în haosul genealogiei divinităţilor lor, în legendele despre luptele, victoriile şi împăcările acestora; înaintarea spre imperii universale este întotdeauna şi calea spre divinităţi universale; despotismul croieşte întotdeauna drum unui monoteism oarecare, prin înfrîngerea nobilimii independente.) Apariţia Dumnezeului creştin ca cea mai înaltă expresie a divinului atinsă pînă acum, a adus pe lume şi cel mai adînc simţământ al vinovăţiei. Admiţînd că am intrat treptat în mişcarea *inversă,* din declinul de nestăvilit al credinţei în Dumnezeul creştin s-ar putea deduce, cu o nu prea mică probabilitate, că acum ar exista de fapt şi un declin considerabil al conştiinţei umane a vinovăţiei omului; şi nu este exclusă nici perspectiva că victoria totală şi definitivă a ateismului ar putea elibera omenirea de acest simţământ al datoriilor avute faţă de începuturile ei, faţă de *causa prima.* Ateismul şi un fel de o a *doua nevinovăţie* se împletesc.

21

Este tot ce voi spune deocamdată pe scurt şi în linii mari despre legătura dintre noţiunile de „datorie" şi „îndatorire" cu premise religioase; am lăsat pînă acum intenţionat la o parte moralizarea propriu-zisă a acestor concepte (împingerea lor înapoi în conştiinţă, mai precis, încîlcirea conştiinţei *încărcate* cu ideea de Dumnezeu), vorbind la sfîrşitul capitolului precedent ca şi cînd această moralizare nici nu ar exista, prin

urmare ca şi cum de aici înainte în mod necesar aceste noţiuni ar înceta sâ existe de vreme ce a dispărut şi condiţia lor — credinţa în „creditorul" nostru, în Dumnezeu. Realitatea este însă cumplit de diferita. O dată cu moralizarea conceptelor de datorie şi îndatorire, cu pătrunderea lor în conştiinţa *încărcată,* s-a încercat de fapt *inversarea* direcţiei dezvoltării descrise mai sus, sau cel puţin oprirea acestei dezvoltări; de-acum înainte perspectiva unei eliberări definitive *trebuie* să se închidă o dată pentru totdeauna lăsînd locul pesimismului, de-acum înainte, privirea *trebuie* să se izbească disperat de zidul unei imposibilităţi de neclintit care o azvîrle înapoi, de-acum înainte, conceptele de „datorie" şi „îndatorire" *trebuie* să se întoarcă şi ele înapoi — împotriva *cui* oare? Fără nici o îndoială, în primul rînd împotriva „datornicului" în care acum conştiinţa încărcată se ancorează, pătrunde rozînd, se întinde şi se adînceşte în toate cotloanele ca un polip, pînă cînd la sfirşit, o dată cu ideea neputinţei eliberării de datorie este concepută şi cea a neputinţei de ispăşire, a imposibilităţii

plătirii ei treptate (ideea „pedepsei *veşnice"); în* al doilea rînd, chiar şi împotriva „creditorului", fie că ne gîndim la *causa prima* a omului, la începuturile rasei omeneşti, la străbunul său care de-acum înainte este împovărat cu un blestem („Adam", „păcatul originar", „nonlibertatea voinţei"), fie la natura din sînul căreia a apărut omul şi în care sălăşluieşte acum principiul răului („diabolizarea naturii"), fie la existenţă în general, care rămîne drept *lipsită în sine de valoare* (îndepărtarea nihilistă de viaţă, dorinţa de neant sau dorinţa de un „contrariu", de altceva, budismul şi doctrinele înrudite) — pînă cînd ne aflăm dintr-o dată în faţa expedientului paradoxal şi înspăimîntător prin care omenirea chinuită şi-a găsit o uşurare temporară, acea lovitură de geniu a *creştinismului* Dumnezeu însuşi jertfindu-se pentru a plăti datoriile omului, Dumnezeu însuşi plătindu-le sie însuşi, Dumnezeu ca singurul ce poate elibera omul de ceea ce pentru om în

sine, a devenit cu neputinţă de răscumpărat — creditorul jertilndu-se pentru datornicul său, din *iubire* (e oare de crezut? —), din iubire faţă de datornicul său!...

22

Probabil că aţi şi ghicit *ce* anume sa întîmplat de fapt cu toate acestea şi *sub* vălul lor: acea voinţă de autochinuire, acea cruzime refulată în interior a omu-lui-animal alungat de el însuşi, a întemniţatului în „stat" pentru a fi domesticit şi care a inventat conştiinţa încărcată pentru a-şi pricinui o durere, după ce calea *mai firească* a acestei dorinţe-de-a-îndurera îi fusese închisă — acest om al conştiinţei încărcate a pus stăpînire pe ipoteza religioasă pentru a împinge martirizarea de sine pînă la cea mai înfiorătoare duritate şi asprime. O datorie faţă de *Dumnezeu:* acest gînd îi devine instrument de tortură. El include în „Dumnezeu" ultimele opoziţii pe care şi le poate închipui faţă de propriile sale instincte animalice care nu pot fi răscumpărate, interpretează aceste instincte ca vină faţă de Dumnezeu (ca vrăjmăşie, împotrivire, răzvrătire împotriva „Stăpînului", a „Tatălui", a străbunului şi începutului lumii), se implică în antagonismul „Dumnezeu" şi „diavol", aruncă din el orice nu pe care şi-1 adresează sieşi, firii, firescului, realităţii fiinţei sale, transformîndu-1 într-un da, existent, întruchipat, adevărat, cu Dumnezeu, cu sfinţenia lui Dumnezeu, justiţia lui Dumnezeu, cu Dumnezeu-călău, cu un dincolo, ca veşnicie, ca martiriu fără de sfirşit, în iad, în neputinţa de măsurare a pedepsei şi a vinei. E un fel de nebunie a voinţei de cruzime sufletească, pur şi simplu fără asemănare: *voinţa* omului de a se considera vinovat şi condamnabil pînă la imposibilitatea ispăşirii, *voinţa* sa de a se considera pedepsit fără ca pedeapsa să poată echivala vreodată vina, *voinţa* sa de a infecta şi otrăvi sensul cel mai profund al lucrurilor cu problema pedepsei şi a vinovăţiei, de a-şi tăia o dată pentru totdeauna calea de ieşire din acest labirint
de „idei fixe", *„voinţa"* sa de a construi un ideal — acela al „Sfintului Dumnezeu" — pentru ca în faţa acestuia să-i apară cît mai limpede întreaga nevrednicie proprie. Vai de această bestie umană, nebună şi tristă! Ce gînduri îi vin, cît nefiresc, ce paroxisme ale smintelii, ce

bestialitate a ideii izbucnesc de îndată ce este cît de cît împiedicată să fie o *bestie făptuitoare!...* Totul este peste măsură de interesant, dar şi de o tristeţe atît de grea, de întunecată şi enervantă încît trebuie să-ţi interzici cu forţa să priveşti prea mult în aceste adîncuri. Nu e nici o îndoială că ne aflăm în faţa unei *boli,* a celei mai cumplite boli care a bîntuit vreodată printre oameni; iar cel care mai este în stare să audă (dar astăzi nu mai există urechi pentru aşa ceva! —) cum răsună în această noapte de tortură şi sminteală ţipătul *iubirii,* ţipătul plin de dorinţă al extazului, al mîntuirii prin *iubte,* acela întoarce capul, cuprins de o groază de neînvins... în om există atîtea lucruri în-spăimîntătoare... Pămîntul a fost prea multă vreme o casă de nebuni! ...

23

Toate acestea sînt de-ajuns, o dată pentru totdeauna, cu privire la originea „Sfîntului Dumnezeu". — Dar faptul că o concepţie în *sine* despre zei nu trebuie să ducă neapărat la această deteriorare a imaginaţiei, a cărei reconstituire de o clipă nu o putem ocoli, faptul că există şi feluri mai *nobile* de folosire a născocirii zeilor decît această crucificare şi pîngărire de sine a omului, în care ultimele milenii europene şi-au dovedit măiestria — poate fi din fericire constatat cu fiecare privire aruncată asupra *zeilor greci,* aceste oglindiri de oameni nobili şi orgolioşi în care *animalul* din om se simţea divinizat şi nu se sfîşia pe sine, *nu* se dezlănţuia împotriva lui însuşi! Grecii aceştia s-au slujit vreme îndelungată de zeii lor tocmai pentru a se feri de „conştiinţa încărcată", tocmai spre a se putea bucura de libertatea lor de spirit, deci într-un sens opus felu-

L

lui în care creştinismul s-a folosit de Dumnezeul său. Aceşti copii minunaţi şi curajoşi ca leii au mers *foarte departe* pe această cale; pînă cînd o autoritate, şi nu una oarecare, ci însuşi Zeus homeric le dă uneori de înţeles că exagerează. „Vai mie!" spune el o dată — e vorba despre cazul lui Egist, un *caz foarte* grav —

„Cum oamenii mereu pe zei defăima! Şi-nchipuie că *doar de la noi vin toate* Necazurile lor, ci dînşii singuri Cu-a lor păcate şi-nrălesc ursita."[1]

Dar de aici se vede şi se aude în acelaşi timp că acest spectator şi judecător olimpic este departe de a se supăra pe ei şi de a le-o lua în nume de rău; „cît sînt de *necugetaţii"* gîndeşte el în faţa nelegiuirilor muritorilor — iar „nechibzuinţa", „lipsa judecăţii", puţină „tulburare a minţii" erau *admise* pentru ei înşişi pînă şi de grecii din cea mai viguroasă şi eroică epocă, drept pricină a multor rele şi fatalităţi. Nechibzuinţa, iar *nu* păcat! înţelegeţi?... Dar chiar şi această tulburare a minţii era o problemă — „cum este ea oare cu putinţă? De unde poate să fi venit, la minţi ca ale *noastre,* noi, oameni de obîrşie nobilă, fericiţi, reuşiţi, din societate aleasă, distinşi, virtuoşi?" — aşa s-a întrebat timp de secole grecul nobil în faţa fiecărei grozăvii şi nelegiuiri de neînţeles pentru el, cu care se pătase unul dintre semenii săi. „Trebuie să-1 fi orbit vreun *zeu",* spune el la urmă, clătinînd din cap... Această cale de ieşire este *tipică* pentru greci... Şl iată că astfel, pe vremea aceea zeii slujeau la justificarea, pînă la un anumit punct, a omului chiar şi făptuitor de rele,

slujeau drept pricini ale răului — pe atunci nu luau asupra lor pedeapsa, ci, aşa cum *este mai nobil,* îşi asumau vina ...

1 Homer, *Odiseea,* Editura Univers, Bucureşti, 1979, pp. 29-30, trad. George Muma

24

— După cum se vede, închei cu trei semne de întrebare. „Aici se clădeşte de fapt un ideal sau se dărîmă unul?" voi fi poate întrebat... Dar voi v-aţi întrebat vreodată destul cît de scump s-a plătit pe pămînt clădirea *oricărui* ideal? Cîtă realitate a trebuit fi întotdeauna ponegrită şi tăgăduită, cîtă minciună a trebuit sfinţită, cîte conştiinţe pervertite, cîtă dumnezeire sacrificată de fiecare dată? Pentru ca un sanctuar să poată fi înălţat, *trebuie distrus un sanctuar,* aceasta e legea — să mi se arate cazul cînd nu a fost împlinită!... Noi oamenii moderni sîntem moştenitorii unei vivisecţii a conştiinţei şi a chinuirii de sine, timp de milenii; aici avem cea mai îndelungată experienţă, aici ne e poate măestria, în orice caz rafinamentul şi pervertirea gustului. Omul a privit prea mult timp cu „ochi răi" înclinaţiile sale fireşti, astfel încît la urmă, ele s-au îngemănat cu „conştiinţa încărcată". O încercare contrarie ar fi posibilă în *sine* — dar cine este destul de puternic pentru a o face, anume de a înfrăţi cu conştiinţa încărcată toate înclinaţiile *nefireşti,* toate acele aspiraţii spre lumea de dincolo, potrivnice simţirilor, potrivnice instinctelor, naturii, animalului, pe scurt, idealurilor de pînă acum, care sînt toate vrăjmaşe vieţii, care ponegresc lumea. Cui să te adresezi astăzi cu *asemenea* speranţe şi pretenţii?... Ai avea împotriva ta tocmai oamenii *buni;* şi apoi, după cum se şi cuvine, pe cei comozi, pe cei împăcaţi, vanitoşii, visătorii, osteniţii... Ce răneşte mai adînc, ce separă mai categoric decît a lăsa să se întrevadă ceva din asprimea şi înălţimea de la care te tratezi pe tine însuţi? Şi pe de altă parte — cît de binevoitoare, de afectuoasă se arată toată lumea faţă de noi, de îndată ce sîntem ca toată lumea şi ne purtăm ca toată lumea!... în acest scop ar fi nevoie de un *alt* fel de spirite decît cele obişnuite în timpurile noastre: spirite călite prin războaie şi biruinţe, cărora cucerirea, aventura, primejdia, chiar durerea le-au devenit necesităţi; ar fi nevoie de obişnuirea cu aerul tare

al înălţimilor, cu drumeţiile de iarnă, cu gheţurile şi munţii, în orice înţeles, ar fi nevoie pînă şi de un soi de răutate sublimă, de o ultimă şi cea mai sigură de sine cutezanţă a cunoaşterii, care se înscrie în marea sănătate, într-un cuvînt — şi e destul de trist — ar fi nevoie tocmai de această *mare sănătate!...* Este astăzi oare măcar cu putinţă aşa ceva?... Dar cîndva, în vremuri mai robuste decît este acest prezent putred şi care se îndoieşte de sine însuşi, tot va trebui să sosească omul *mîntuitor,* omul marii iubiri şi al marelui dispreţ, spiritul creator pe care forţa sa impetuoasă îl goneşte mereu de pe orice tărîm „de alături" şi „de dincolo", a cărui singurătate este greşit înţeleasă de popor, ca şi cum ar fi o fugă *din faţa* realităţii —în timp ce ea este doar o adîncire, o îngropare, o scufundare în realitate, pentru ca într-o zi, cînd va ieşi din nou la lumină, să poarte cu sine *mîntuirea* acestei realităţi, mîntuirea de blestemul cu care a împovărat-o idealul de pînă acum. Acest om al viitorului care ne va mîntui de idealul de pînă acum ca şi de ceea ce a *trebuit să răsară din el,*

de marele dezgust, de voinţa de neant, de nihilism, acest dangăt de clopot al amiezii şi al marii decizii, care eliberează din nou voinţa, care îi redă lumii scopul şi omului speranţa, acest anticrist şi an-tinihilism, acest biruitor al lui Dumnezeu şi al neantului — *trebuie să vină cîndva...*
25
Dar ce tot vorbesc? Destul! Ajunge! Aici se cade un singur lucru, să tac; altfel aş păcătui faţă de ceea ce îi este îngăduit numai unuia mai tînăr, mai de „viitor", mai puternic decît mine — faţă de ceea ce îi este îngăduit numai lui *Zarathustra, Zarathustra cel fără Dumnezeu...*

A TREIA DISERTAŢIE
Ce înseamnă idealurile ascetice?

Nepăsători, batjocoritori, violenţi — aşa *ne* vrea înţelepciunea: ea e femeie, îl iubeşte întotdeauna doar pe războinic.
Aşa *grăita Zarathustra*

.

Ce înseamnă idealurile ascetice? — Pentru artişti, nimic sau prea multe; pentru filozofi şi învăţaţi, ceva ca o presimţire şi un instinct privitor la condiţiile cele mai favorabile înaltei spiritualităţi; pentru femei, în cel mai bun caz un farmec în *plus* al seducţiei, puţină *morbidezza* pe o carnaţie frumoasă, ceea ce este angelic la un animal drăgălaş şi durduliu; pentru cei năpăstuiţi şi defavorizaţi din punct de vedere fiziologic (pentru *majoritatea* muritorilor), o încercare de a se considera „prea buni" pentru această lume, o formă sfîntă a excesului, principala lor armă în lupta cu durerea lentă şi cu plictiseala; pentru preoţi, adevărata credinţă sacerdotală, cel mai bun instrument al puterii, ca şi permisiunea „supremă" spre putere; în sfîrşit pentru sfinţi, un pretext pentru hibernare, a lor *novis-simagloriae cupido,* odihna lor în neant („Dumnezeu"), forma lor de nebunie. însă *faptul* că idealul ascetic a însemnat în general atît de mult pentru om exprimă caracterul esenţial al voinţei umane, al său *horror va-cui; el are nevoie de un scop* — şi preferă să vrea mai curînd *neantul* decît să *nu* vrea deloc. Mă fac oare înţeles?... Am fost înţeles?... *Jibsolut deloc, domnul meu!"* i>ă începem deci cu începutul.
Ce înseamnă idealurile ascetice? — Sau, pentru a lua un caz izolat în privinţa căruia mi s-a cerut adesea sfatul, ce înseamnă de pildă dacă un artist ca Richard Wagner aduce la bătrîneţe un omagiu castităţii? De-

sigur că într-un anume sens el a făcut întotdeauna acest lucru, dar abia la urmă într-un sens ascetic. Ce înseamnă această modificare a „sensului", această răsturnare radicală a sensului? — căci asta s-a petrecut, Wagner txecînd dintr-un salt direct în opusul său. Ce înseamnă cînd un artist trece în opusul său?... Ad-miţînd că vrem să ne oprim puţin asupra acestei

întrebări, ea ne trezeşte imediat amintirea poate a celei rrai bune, mai rodnice, mai voioase şi mai *curajoase* perioade din viaţa lui Wagner; era pe vremea cînd îl preocupa profund ideea nunţii lui Luther. Cine ştie de ce hazard a depins într-adevăr faptul că astăzi, în locul acelei muzici nupţiale, avem „Maeştri cîntăreţi"? Şi cîte ecouri din ea mai răzbat poate încă aici? Dar nu există nici o îndoială că şi în acea „Nuntă a lui Luther" trebuie să fi fost vorba tot despre un elogiu adus castităţii. Ce-i drept, şi despre un elogiu al senzualităţii — şi tocmai aşa mi se pare a fi bine, tocmai aşa ar fi fost şi „wagnerian". Pentru că între castitate şi senzualitate nu există neapărat o opoziţie; orice căsnicie bună, orice pasiune adevărată se ridică deasupra acestei opoziţii. După părerea mea, Wagner ar fi făcut o faptă bună readucînd în faţa ochilor germanilor săi acest adevăr *plăcut,* cu ajutorul unei comedii graţioase şl îndrăzneţe despre Luther, căci printre germani există şi au existat întotdeauna mulţi ponegritori ai senzualităţii, iar meritul lui Luther nu este poate mai mare decit prin faptul de a fi avut curajul *senzualităţii* sale (— pe atunci era numită cu destulă delicateţe „libertatea evanghelică"...). Dar chiar şi în cazul în care această opoziţie dintre castitate şi senzualitate există cu adevărat, ea nu trebuie să fie, din fericire, nici pe departe o opoziţie tragică. Acest lucru ar trebui să fie valabil cel puţin pentru toţi muritorii mai frumos alcătuiţi, mai voioşi, care sînt departe de a-şi considera echilibrul labil dintre „animal şi înger", fără prea multă vorbă, printre contraargumentele existenţei — dimpotrivă, cei mai rafinaţi şi luminaţi, asemenea lui Goethe,

lui Hafiz, au văzut aici chiar o atracţie în *plus.* Tocmai astfel de „contradicţii" fac existenţa mai seducătoare... Pe de altă parte, e uşor de înţeles că porcii nereuşiţi, o dată convinşi să venereze castitatea — şi asemenea porci existai — vor vedea şl vor venera în ea numai opusul lor, opusul porcului nereuşit — oh, se poate închipui cu ce grohălală şi ardoare tragică! — acea opoziţie penibilă şi de prisos, pe care la sfîrşitul vieţii sale Richard Wagner a vrut incontestabil s-o mai transpună în muzică şi s-o aducă pe scenă. Ne întrebăm pe bună dreptate, oare *pentru ce?* Căci ce 1 păsa lui, ce ne pasă nouă de porci?

Aici nu poate fi bineînţeles ocolită cealaltă întrebare: ce-i păsa de fapt de acea „simplitate de la ţară" de sex bărbătesc (oh, atît de puţin bărbat), acel nevolnic copil al naturii pe nume Parsifal, pe care, pînă la urmă, îl face catolic prin mijloace atît de suspecte — cum adică? îl lua într-adevăr pe acest Parsifal în *serios?* Pentru că am putea fi tentaţi să bănuim, chiar să dorim contrariul — anume că Parsifalul lui Wagner a fost conceput vesel, oarecum ca epilog şi ca dramă satirică, prin care Wagner tragicul a vrut să-şi ia rămas bun de la noi, şi de la el însuşi, dar în primul rînd *de la tragedie,* într-un mod demn şi pe măsura lui, printr-un exces de maximă şi maliţioasă parodie a tragicului însuşi, a înfiorătoarei seriozităţi de pe pămînt, a mizeriei pămînteşti de odinioară, a *celei mai grosolane forme,* în sfirşit depăşite, a nefirescului din Idealul ascetic. Aşa ar fi fost demn; după cum am mai spus, de un mare tragic care, ca orice artist, ajunge pe ultimul pisc al măreţiei sale abia atunci cînd ştie să se vadă pe el şi arta sa sub el, atunci cînd ştie să *rîdă* de el însuşi. Este oare „Parsifalul" lui

Wagner tăinuitul său ris de superioritate faţă de el însuşi, triumful ultimei şi supremei sale libertăţi artistice cucerite, lumea de dincolo a artistului? Repet, ar fi de dorit, căci

ce ar fi Parsifal *luat în serios?* E într-adevăr necesar să vedem în el (după cum mi s-a spus) „produsul unei uri turbate faţă de cunoaştere, spirit şi senzualitate? O anatemă împotriva simţurilor şi a spiritului într-un acelaşi suflu de ură? O apostazie şi o întoarcere la idealurile creştine bolnăvicioase şi obscurantiste? Şi la urma urmei chiar o negare de sine, o anulare-de-sine din partea unui artist care urmărise pînă atunci cu toată puterea voinţei sale contrariul, anume *spiritualizarea şi senzualizarea supremă* a artei sale? Şi nu numai a artei sale, ci şi a vieţii sale. Să ne amintim cît de entuziast păşea Wagner odinioară pe urmele filozofului Feuerbach: cuvintele lui Feuerbach despre „senzualitatea sănătoasă" sunau în anii '30 şi '40 pentru Wagner, ca şi pentru mulţi germani (se intitulau *tinerii* germani), ca nişte cuvinte ale mîntuirii. A sfîrşit oare prin a gîndi *altfel?* Deoarece pare cel puţin că la urmă voia să predice *altceva...* Şi nu numai de pe scenă, cu trompetele lui Parsifal — în scrierile sale, la fel de puţin libere pe cît de încîlcite din ultimii săi ani, există sute de locuri în care se trădează o dorinţă şi voinţă tainică, o voinţă sfioasă, nesigură, nemărturisită, de a predica iniţial întoarcerea, convertirea, negarea, creştinismul, Evul Mediu şi de a le spune apoi discipolilor săi „toate acestea nu înseamnă nimic! Căutaţi mîntuirea în altă parte!" Pînă şi „sîngele Mîntui-torului" e chemat o dată în ajutor... Să-mi spun şi eu părerea într-un astfel de caz care cuprinde multe aspecte penibile — şi este un caz *tipic:* ar fi cu siguranţă cel mai bine, dacă am separa un artist de opera lui în asemenea măsură încît el însuşi să nu fie luat la fel de în serios, ca opera sa. La urma urmei, el nu este decît premisa operei sale, sînul matern, solul, eventual îngrăşămîntul şi gunoiul pe care, din care aceasta răsare — şi prin urmare, în cele mai multe cazuri, ceva ce trebuie uitat dacă vrei să te

bucuri de opera în sine. Studiul *originii* unei opere îi priveşte pe cei care se ocupă de fiziologia şi vivisecţia spiritului, dar nici în ruptul capului pe esteţi, pe artişti! Poetul şi plăsmuitorul lui Parsifal a fost la fel de puţin cruţat de coborârea şi pătrunderea adîncă, temeinică, chiar cumplită, în contrastele sufleteşti medievale, de îndepărtarea duşmănoasă de orice înălţare, de severitatea şi disciplinarea spiritului, de un soi de *per-versitate* intelectuală (dacă mi se îngăduie cuvântul), pe cît de puţin cruţată este o femeie gravidă de aspectele dezgustătoare şi de ciudăţeniile sarcinii pe care, cum am mai spus, trebuie să le *uite* pentru a se bucura de copil. Să ne ferim de confuzia la care un artist ajunge mult prea uşor din *contiguity* psihologică, spre a vorbi ca englezii, ca şi cum el însuşi *arjl* ceea ce poate înfăţişa, imagina, exprima. Adevărul este că *dacă* ar fi aşa, el n-ar înfăţişa, imagina, exprima, nicidecum acest lucru. Un Homer n-ar fi creat un Ahile, un Goethe nu l-ar fi creat pe Faust, dacă Homer ar fi fost un Ahile iar Goethe un Faust. Artistul perfect şi total este despărţit pe vecie de „real", de ceea ce este adevărat; pe de altă parte, e

de înţeles că această veşnică „irealitate" şi falsitate a existenţei sale cele mai intime, îl poate osteni uneori pînă la disperare şi că atunci încearcă într-adevăr, cîteodată, să treacă în acea lume care îi este cu desăvîrşire interzisă, în lumea reală, să *Jie* adevărat. Cu ce succes? E uşor de ghicit... Aceasta este *veleitatea tipică* a artistului, aceeaşi veleitate căreia i-a căzut pradă şi îmbătrînitul Wagner şi pentru care a trebuit să plătească atît de scump, atît de dureros (— din cauza ei şi-a pierdut cele mai preţioase prietenii). Dar în încheiere, lăsînd cu totul la o parte această veleitate, cine n-ar dori în general, de dragul lui Wagner însuşi, ca el să se fi despărţit *altfel* de noi şi de arta sa, nu cu un Parsifal, ci mai victorios, mai sigur de sine, mai wagnerian — mai puţin derutant, mai puţin echivoc în privinţa întregii sale vreri, mai puţin schopenhauerian, mai puţin nihilist?...

- Ce înseamnă deci idealurile ascetice? în cazul unui artist începem treptat să înţelegem: *absolut nimici ...* Sau atît de multe, încît este ca şi cum n-ar însemna nimic!... La urma urmei, ce importanţă are? Domnii artişti nu sînt nici pe departe atît de independenţi în lume şi de *împotriva* lumii, încît aprecierile lor şi schimbarea acestora să merite în *sine* interes! Ei au fost în toate timpurile cameriştil unei morale sau filozofii sau religii, fără să mai punem la socoteală faptul că au fost din păcate destul de des curtenii docili ai aderenţilor şi protectorilor lor şi linguşitori cu nas de copoi ai puterii vechi sau ai celei abia ivite. Ei au întotdeauna nevoie cel puţin de un zid de apărare, de un sprijin, de o autoritate deja întemeiată; artiştii nu răspund niciodată pentru ei, independenţa este potrivnică instinctelor lor celor mai profunde. Wagner, de pildă, 1-a ales pe filozoful Schopenhauer, cînd „a venit timpul", ca şef, ca zid de apărare: — cine şi-ar fi putut măcar închipui că ar fi avut *curajul* necesar unui ideal ascetic fără sprijinul pe care i-1 oferea filozofia lui Schopenhauer, fără autoritatea acestuia, care în anii 70 ajunsese la apogeu în Europa? (şl fără a mai vorbi de faptul că în *noua* Germanie un artist în general nu ar fi putut exista dacă nu avea sentimente pioase -pioase faţă de imperiu). Şi cu aceasta iată-ne ajunşi la întrebarea mai serioasă: ce înseamnă dacă idealul ascetic e omagiat de un adevărat *jtiozof,* spirit care se sprijină într-adevăr pe el însuşi, ca Schopenhauer, un bărbat şi un cavaler cu privirea neînduplecată care are curajul personalităţii sale, care ştie să meargă singur, fără ca mai întîi să-l aştepte pe şef şl ordine venite de sus? — Să judecăm aici imediat poziţia ciudată, chiar fascinantă pentru unii oameni, a lui Schopenhauer faţă de *artă,* deoarece e vizibil că în *prunul rind* pentru ea a trecut Richard Wagner de partea lui Schopenhauer (convins de un poet, după cum se ştie, de poetul Herwegh), într-o asemenea măsură încît între crezul

său estetic de odinioară şi cel de mai tîrziu s-a săpat prăpastia unei contradicţii teoretice totale - primul exprimat de pildă în „Opera şi drama", iar cel din urmă în scrierile publicate după 1870. începînd de atunci, Wagner şi-a modificat fără scrupule, şi acesta este poate faptul cel mai surprinzător, îndeosebi aprecierea asupra valorii şi poziţiei *muzicii* înseşi; ce-i păsa că pînă atunci făcuse din ea un mijloc, un mediu, o „fe-

meie" care pentru a înflori avea pur şi simplu nevoie de un ţel, de un bărbat - adică de dramă! înţelesese dintr-o dată că prin teoria şi inovaţia lui Schopenhauer se poate face *mai mult, in mqjorem musicae glo-riam* - anume prin *suveranitatea* muzicii, aşa cum o înţelegea Schopenhauer: muzica aşezată separat de toate celelalte arte, o artă independentă în sine şi nu o oglindire a lumii fenomenelor ca celelalte, ci vorbind mai curînd în graiul voinţei înseşi, chiar din adîncul „prăpastlei", ca revelaţia ei cea mai intimă, mai primitivă, mai directă. O dată cu această creştere extraordinară a valorii muzicii, cum părea să reiasă din filozofia schopenhaueriană, a crescut dintr-o dată şi preţuirea *muzicianului* însuşi, într-un chip nemaiauzit; el devenea acum un oracol, un preot, mai mult decît un preot, un fel de purtător de cuvînt al „esenţei" lucrurilor, un telefon al lumii de dincolo — de acum înainte nu mai vorbea doar prin muzică, acest ventri-log al lui Dumnezeu — vorbea şi prin metafizică; şi atunci ce e de mirare că a sfîrşit vorbind într-o bună zi şi prin *idealuri ascetice? ...*

Schopenhauer a folosit concepţia kantiană a problemei estetice, cu toate că, în mod sigur, n-a privit-o cu ochi kantleni. Kant intenţiona săi facă o onoare artei, atunci cînd printre predicatele frumosului le prefera şi le punea in primul plan pe cele care fac onoare cunoaşterii — impersonalitatea şi universalitatea. Nu este aici locul să judecăm dacă acest lucru n-a fost în

fond o greşeală; ceea ce vreau să subliniez este că, asemenea tuturor filozofilor, în loc să privească problema estetică prin prisma experienţei artistului (creatorului), Kant a gîndit asupra artei şi frumosului numai din punctul de vedere al „spectatorului", introducîndu-1 pe nesimţite pe „spectatorul" însuşi în conceptul de „frumos". Dacă cel puţin acest „spectator" le-ar fi fost destul de cunoscut filozofilor frumosului — şi anume ca o realitate şi experienţă *personală,* ca o sumedenie de trăiri, dorinţe, surprize, încîntări foarte intime şi puternice în domeniul frumosului! Dar mă tem că întotdeauna sa petrecut contrariul; şi astfel ei ne dau chiar de la început definiţii în care, precum în acea vestită definiţie a lui Kant despre frumos, lipsa unei experienţe proprii mai subtile apare sub înfăţişarea viermelui gros al erorii fundamentale. „E frumos, spunea Kant, ceea ce place *Jără a exista vreun interes.*" Fără interes! Să comparăm această definiţie cu aceea dată de un adevărat „spectator" şi artist — Stendhal, care numea odată frumosul *promesse de bontieur.* Aici este în orice caz *respins* şi eliminat tocmai ceea ce Kant reliefează în mod deosebit pentru condiţia estetică: *le desintâressement.* Cine are dreptate, Kant sau Stendhal? Fireşte, dacă esteticienii noştri nu ostenesc să arunce în talerul balanţei, în favoarea lui Kant, afirmaţia că fermecaţi de frumos putem privi „dezinteresaţi" *chiar* şi statui de femei neînveşmîntate, ne va fi fără îndoială îngăduit să rîdem puţin pe seama lor — în privinţa acestui punct sensibil, experienţele *artiştilor* sînt mai „interesante", şi în orice caz Pygmalion *nu* a fost neapărat un „om neestetic". Să preţuim cu atît mai mult inocenţa esteticienilor noştri care se oglindeşte în asemenea argumente, să-i acordăm de pildă lui Kant toată cinstea pentru ceea ce ştie să ne înveţe, cu naivitatea unui preot de

ţară, despre particularităţile simţului tactil! Şi aici ne reîntoarcem la Scho-penhauer care era apropiat de arte în cu totul altă măsură decît Kant şi care nu a putut totuşi ieşi de sub

vraja definiţiei kantiene; cum se explică? Faptul e destul de ciudat: el a interpretat cuvintele „fără interes" în modul cel mai personal, condus de o experienţă care pentru el trebuie să fi făcut parte dintre cele mai obişnuite. Schopenhauer vorbeşte despre puţine lucruri cu siguranţa cu care vorbeşte despre efectul contemplaţiei estetice, susţinînd că ea acţionează tocmai împotriva „interesului" *sexual,* întocmai ca lupulina şi camforul; el nu a încetat niciodată să glorifice această eliberare a „voinţei" drept marele avantaj şi folos al condiţiei estetice. Am putea fi chiar ispitiţi să ne întrebăm dacă nu cumva concepţia sa fundamentală despre „voinţă şi reprezentare", ideea că mîntuirea „voinţei" ar putea exista numai prin „reprezentare" nu şi-a avut obîrşia într-o generalizare a experienţei sexuale, (în treacăt fie spus, pentru toate problemele privitoare la filozofia schopenhaueriană nu trebuie niciodată scăpat din vedere că este concepţia unui tînăr de douăzeci şi şase de ani, astfel încît ea este specifică nu numai lui Schopenhauer ci şi acelui anotimp al vieţii). Să ascultăm de pildă unul din cele mai expresive pasaje dintre nenumăratele pe care le-a scris în cinstea condiţiei estetice *{Welt als Wille und Vorstellung* I, 231), să auzim tonalitatea ce răzbate, suferinţa, fericirea, recunoştinţa cu care au fost rostite asemenea cuvinte. „Ataraxia era proclamată de Epicur ca cel mai mare bun şi ca stare a zeilor; pentru acea clipă sîntem eliberaţi de ticăloasa hăituiala a vrerii, sărbătorim sabatul muncii de ocnă a voinţei, roata lui Ixion se opreşte" ... Ce vehemenţă a cuvintelor! Ce imagini ale suferinţei şi dezgustului îndelungat! Ce opoziţie aproape patologică între durata „acelei clipe" şi a celorlalte, „roata lui Ixion", „munca de ocnă a voinţei", „ticăloasa hăituiala a vrerii"! — Dar presupunînd că Schopenhauer avea de o sută de ori dreptate pentru el însuşi, ce s-ar fi realizat cu asta pentru înţelegerea esenţei frumosului? Schopenhauer a descris un efect al frumosului, cel de calmant al voinţei — este el însă oare un efect obiş-

nuit? Stendhal, o fire nu mai puţin senzuală, dar mai fericită decît Schopenhauer, reliefează un alt efect al frumosului: „Frumosul *făgăduieşte* fericire", iui starea de fapt i se pare a fi tocmai *sttnirea voinţei* („a interesului") prin frumos. în sfîrşit, nu i se poate imputa lui Schopenhauer însuşi că se consideră aici, foarte pe nedrept, a fi kantian, că nu a înţeles deloc definirea kantiană a frumosului într-un mod kantian — că şi lui îi place frumosul dintr-un interes, ba chiar din cel mai acut şi personal: interesul torturatului care se eliberează de chinul său?... Şi pentru a ne reîntoarce la prima noastră întrebare, „ce înseamnă cînd un filozof omagiază idealul ascetic?" — găsim aici cel puţin o primă aluzie: el vrea să se *elibereze de o tortură.*

Să ne ferim ca la auzul cuvântului „tortură" să ni se întunece deîndată chipul; tocmai în acest caz rămîn multe de apreciat altfel, multe de atenuat — ba chiar rămîne şi cîte ceva de care să se rida. Să nu subapreciem mai ales faptul că Schopenhauer, care a considerat într-adevăr

sexualitatea drept duşman personal (inclusiv instrumentul acesteia, femeia, acest *„instru-mentum diabolt),* avea *nevoie* de duşmani pentru a fi bine dispus; că îndrăgea cuvintele spuse cu furie, cu duşmănie şi venin; că se mînia de dragul mîniei, din pasiune; că s-ar fi îmbolnăvit, ar fi devenit *pesimist* (căci nu era, oricît de mult îşi dorea acest lucru) fără duşmanii săi, Hegel, femeia, senzualitatea, dorinţa de existenţă şi de rămînere pe lume. Altfel Schopenhauer nu ar fi rămas, se poate pune chiar rămăşag, ci ar fi fugit; duşmanii săi îl ţintuiau însă, ademenindu-1 iarăşi şi iarăşi spre existenţă — iar furia îi era, ca şi pentru cinicii antici, mîngîiere, refacere şi răsplată, remediul său împotriva dezgustului, *fericirea* sa. Atît despre latura cea mai personală a cazului Schopenhauer; pe de altă parte mai există la el ceva tipic — şi abia acum ne întoarcem din nou la problema noastră. Este

incontestabil că, de cînd există filozofi pe lume şi pretutindeni unde au existat filozofi (din India pînă în Anglia, pentru a lua polii opuşi ai înclinaţiei spre filozofie) există o adevărată animozitate şi o adevărată ranchiună a filozofilor faţă de senzualitate, Schopenhauer fiind numai izbucnirea lor cea mai elocventă şi, pentru cine ştie să aprecieze, cea mai captivantă şi mai încîntătoa-re; există de asemenea o adevărată prejudecată şi o tandreţe a filozofilor faţă de întregul ideal ascetic - în acest sens nici o iluzie nu mai este posibilă. După cum am mai spus, ambele particularităţi aparţin acestui tip de oameni; dacă şi una şi alta îi lipsesc unui filozof, atunci el este cu siguranţă doar un „aşa-zis". Ce *înseamnă* asta? Căci amintita stare de fapt trebuie mai întîi interpretată: în *sine* este un fapt stupid pe veşnicie, ca orice „lucru în sine". Orice animal, deci şi la *bâte philosophe* tinde spre un *optimum* de condiţii favorabile, în cadrul cărora să-şi poată desfăşura întreaga forţă pentru a-şi atinge *maximum* de simţămînt al puterii; orice animal urăşte la fel de instinctiv şi intuieşte cu o agerime „mai presupus de orice raţiune" toate soiurile de tulburări sau piedici care se află sau s-ar putea afla în calea spre acest *optimum* (calea despre care vorbesc *nu* este calea sa spre „fericire", ci aceea spre putere, spre acţiune, spre activitatea cea intensă şi — în cele mai multe cazuri - cu adevărat calea să spre nenorocire). Astfel, filozoful are oroare de *căsătorie* împreună cu tot ceea ce l-ar putea convinge în favoarea ei - căsătoria ca piedică şi fatalitate în drumul său spre optimum. Care dintre marii filozofi de pînă acum a fost căsătorit? Heraclit, Platon, Des-cartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Schopenhauer — nu erau; mai mult, nu pot fi nici măcar *închipuiţi* ca fiind căsătoriţi. Un filozof căsătorit îşi are locul în *comedie,* aceasta este teza mea, iar acea excepţie care a fost So-crate — răutăciosul Socrate, s-a căsătorit după cît se pare din *ironie,* tocmai pentru a demonstra *această* teză. Orice filozof ar spune, cum a spus odinioară

Buddha cînd i-a fost vestită naşterea unui fiu: „Mi s-a născut *Râhula,* mi s-a făurit o cătuşă" *{Râhula* înseamnă aici „un mic demon"); pentru orice „spirit liber" ar trebui să vină o oră a cugetării, admiţînd că mai înainte a avut o oră a necugetării, cum i se întîmplase odinioară aceluiaşi Buddha

— „ce înghesuită şi strimtă, îşi spunea în sinea lui, este viaţa acasă, vatră a necurăţeniei; libertatea este în părăsirea casei" — „şi pentru că gîndea astfel, el părăsi casa". în idealul ascetic sînt arătate atîtea punţi spre *independenţă,* încît un filozof nu poate auzi fără a se bucura şi a aplauda în sinea lor istoria tuturor acelor oameni hotărîţi, care într-o bună zi au spus nu oricărei constrîngeri, pornind spre un *deşert* oarecare, chiar admiţînd că erau doar măgari puternici şi exact opusul unor spirite tari. Ce înseamnă, prin urmare, idealul ascetic pentru un filozof? Răspunsul meu — probabil de mult ghicit, este următorul: la vederea imaginii proprii, filozoful surîde unui *optimum* al condiţiilor pentru cea mai înaltă şi îndrăzneaţă spiritualitate — prin aceasta el *nu* neagă „existenţa", ci mai curînd îşi afirmă existenţa *sa* şi *numai* a sa, poate chiar pînă acolo încît să nu fie prea departe de nelegiuita dorinţă: *pereat mundus, jiat philosophia, Jîat philosophus, Jlam!...*[1]

8

După cum se vede, aceşti filozofi nu sînt martori şi judecători necorupţi în privinţa aprecierii *valorii* idealului ascetic! Se gîndesc la *ei înşişi* — ce le pasă de „sfinţenie"! Se gîndesc la ceea ce le este tor cel mai indispensabil: eliberarea de constrîngere, dezordine şi gălăgie, de afaceri, obligaţii şi griji; limpezime a minţii; dans, salt şi zbor al gîndului; un aer bun, uşor, pur, liber, uscat, cum este aerul înălţimilor, în care orice existenţă animală se spiritualizează şi prinde aripi; li-

1 De-ar fi să piară lumea, să rămînă filozofia, să rămină filozoful, să rămîn eul... (lat.).

nişte în toate *souterrains;* toţi cîinii bine legaţi în lanţ; nici un lătrat de duşmănie şi ranchiună lăţoasă; nici un vierme rozător al vanităţii rănite; măruntaie modeste şi supuse, harnice ca mecanismele de moară, dar aflate departe; inima străină bate dincolo, în viitor, postum — pe scurt, prin ideal ascetic ei înţeleg ascetismul voios al unui animal devenit divin, căruia i-au crescut aripi şi care în loc să se oprească deasupra vieţii, mai mult hoinăreşte în jurul ei. Sînt cunoscute cele trei mari cuvinte de paradă ale idealului ascetic: sărăcie, umilinţă, castitate; şi acum să privim mai îndeaproape viaţa tuturor spiritelor mari, rodnice şi inventive — vom regăsi întotdeauna, într-o anumită măsură, toate trei cuvintele. în nici un caz, bineînţeles, ca şi cum ar fi „virtuţile" lor — ce are de-a face acest soi de oameni cu virtuţile! - ci ca adevăratele şi fireştile condiţii pentru existenţa lor cea mai *prosperă,* pentru rodnicia lor cea mai *mare.* E foarte posibil ca spiritualitatea lor dominatoare să fi trebuit să pună mai întîi frîu unei mîndrii nestăvilite şi iritabile ori unei senzualităţi neastâmpărate, sau poate că voinţa ei de „deşert" era destul de greu de păstrat împotriva unei înclinaţii spre lux şi lucrurile cele mai alese, ca şi împotriva unei liberalităţi ce risipeşte cu inima şi mîna. Dar a izbutit, tocmai ca instinct dominant care îşi impune legile faţă de toate celelalte instincte - şi o mai face încă; dacă n-ar face-o, n-ar mai domina. Aici nu este deci vorba despre „virtute". De altfel, *deşertul* de care am pomenit adineauri, în care se retrag şi se însingurează spiritele puternice, independente — oh, cît de altcum arată decît îşi închipuie oamenii cultivaţi! — pentru că uneori cultivaţii sînt ei înşişi acest deşert. Şi este sigur că toţi comedianţii spiritului nu i s-au putut pur şi simplu acomoda —

pentru ei deşertul este departe de a fi destul de romantic şi de sirian, departe de a fi destul un deşert de operetă! Este adevărat că nici aici nu lipsesc cămilele, dar la aceasta se şi mărgineşte întreaga asemănare. Poate o obscuritate

intenţionată; o fugă de sine însuşi; o teamă de zgomot, onoruri, gazete, influenţă; o slujbă mică, o viaţă de zi cu zi, ceva ce mai mult ascunde decît scoate la lumină; din cînd în cînd relaţii cu animale şi păsări domestice voioase şi inofensive, a căror priveliştе reconfortează; un munte drept tovărăşie, dar nu lipsit de viaţă, ci un munte cu *ochi* (adică lacuri); eventual chiar şi o cameră într-un han de rînd, plin de lume, unde eşti sigur că vei fi confundat şi poţi sta de vorbă nestingherit cu oricişine — iată deşertul; este destul de pustiu, cre-deţi-mă! Porticurile şi peristilurile uriaşului templu al Artemizei în care se refugia Heraclit erau un „deşert" mai demn, recunosc; de ce oare sîntem lipsiţi de astfel de temple? (— poate că nu sîntem lipsiţi: mă gîndesc în clipa asta la cea mai frumoasă cameră de studiu a mea, *piazza di San Marco,* cu condiţia să fie primăvară şi înainte de amiază, între orele 10 şi 12). Dar ceea ce ocolea Heraclit este acelaşi lucru pe care îl ocolim *noi* astăzi: gălăgia şi vorbăria democratică a efesienilor, politica lor, noutăţile din „imperiu" (Persia, se înţelege), mărfurile lor mărunte „de astăzi" - căci noi filozofii avem în primul rînd nevoile să ni se dea pace cu toate lucrurile „de astăzi". Noi venerăm ceea ce este liniştit, rece, nobil, depărtat, trecut, în general orice la a cărui vedere sufletul nu trebuie să se apere şi să se închidă — ceva cu care se poate sta de vorbă, fără a vorbi cu *glas tare.* Să ascultăm numai timbrul pe care îl are un spirit cînd glăsuieşte: fiecare spirit îşi are şi îşi îndrăgeşte timbrul său. Cel de colo, de pildă, trebuie să fie un agitator, vreau să spun un cap sec, o oală goală: tot ceea ce pătrunde înăuntru, orice lucru, iese înăbuşit şi îngroşat, împovărat cu ecoul marelui gol. Celălalt vorbeşte arareori altfel decît răguşit: a gîndit oare pînă cînd a răguşit? S-ar putea — întrebaţi-i pe fizio-logi —, dar cel care gîndeşte cu *cuvinte* gîndeşte ca vorbitor şi nu ca gînditor (ceea ce dovedeşte că el nu gîndeşte în fond obiecte, nu gîndeşte obiectiv, ci doar raportat la obiecte, că se gîndeşte de fapt *pe sine* şi

auditoriul său). Acesta de aici, al treilea, vorbeşte insistent, se apropie prea mult de noi, îi simţim în faţă respiraţia — fără să vrem închidem gura, cu toate că ne vorbeşte printr-o carte; timbrul stilului său ne lămureşte pricina: — fiindcă nu are timp, fiindcă nu are încredere în el însuşi, fiindcă vorbeşte azi ori niciodată. Pe cînd un spirit sigur de el vorbeşte încet; el caută obscuritatea, se lasă aşteptat. Un filozof se recunoaşte după faptul că ocoleşte trei lucruri strălucitoare şi zgomotoase: gloria, prinţii şi femeile; ceea ce nu vrea să spună că nu vin ele la el. Filozoful se teme de lumina prea puternică: de aceea se teme de timpul său şi de „ziua" pe care acesta o răspândeşte. El este acolo ca o umbră: pe măsură ce soarele apune, umbra lui se măreşte. în privinţa „umilinţei" sale, aşa cum suportă întunericul, suportă şi o anumită dependenţă şi eclip-sare, mai mult, se teme de tulburarea pricinuită de

fulgere, se sperie de lipsa de apărare a unui copac prea izolat şi expus, asupra căruia orice furtună îşi revarsă capriciile şi orice capriciu îşi revarsă furtuna. Instinctul său „matern", dragostea tăinuită faţă de ceea ce rodeşte în el îl îndrumă spre situaţii în care este scutit de a se gîndi la *el însuşi,* la fel cum instinctul de *mamă* al femeii a menţinut pînă astăzi starea ei de dependenţă. Aceşti filozofi cer la urma urmei destul de puţin, deviza lor este „cine posedă este posedat" — *nu* dintr-o virtute, cum am spus-o iarăşi şi iarăşi, ori din voinţa merituoasă de modestie şi simplitate, ci deoarece stăpînul lor suprem le-o cere *aşa,* o cere cu înţelepciune şi neînduplecat, acest stăpîn care are în gînd un singur lucru şi numai pentru el adună şi păstrează totul, timp, putere, iubire, interes. Acestui soi de oameni nu-i place să fie tulburat de duşmănii şi nici de prietenii; uită sau dispreţuieşte cu uşurinţă. I se pare de prost gust să facă pe martirul, „să *sufere* pentru adevăr" - asta o lasă în seama vanitoşilor şi eroilor de operetă ai spiritului sau oricui are destul timp pentru aşa ceva (- ei înşişi, filozofii, au *de făcut*

ceva pentru adevăr). Oamenii aceştia folosesc cuvintele mari cu zgîrcenie; se spune că pînă şi cuvîntul „adevăr" le este neplăcut, ar suna prea emfatic... în sfirşit, în ceea ce priveşte „castitatea" filozofilor, este vădit că acest gen de spirit îşi arată fecunditatea altcum decît prin copii, altcum poate şi continuitatea numelui, mica lor nemurire (între filozofii vechii Indii, se spunea cu şi mai puţină modestie: „la ce bun urmaşii, pentru cel al cărui suflet este lumea?"). Aici nu găsim nici urmă de castitate datorată vreunui scrupul ascetic sau urii faţă de simţuri, după cum nu este castitate nici atunci cînd un atlet sau jocheu se abţine de la femei; mai curînd aşa o vrea instinctul lor dominant, cel puţin pentru perioadele marii gestaţii. Orice artist ştie cît de dăunătoare este împreunarea trupească în situaţii de mare tensiune şi pregătire spirituală; pentru cei mai puternici dintre ei, cu instinctul lor foarte sigur, nu mai este nevoie de experienţă, de amara experienţă — ci instinctul lor „matern" este acela care dispune neînduplecat, în avantajul operei ce înmugureşte, de toate celelalte rezerve şi afluxuri de putere, de *vigor* al vieţii animale; forţa mai mare o *consumă* atunci pe cea mică. Să privim de altfel cazul lui Schopenhauer mai sus amintit, în lumina acestei interpretări: la el priveliştea frumosului acţiona vădit ca mijloc de stîrnire a *forţei principale* a firii sale (puterea gîndirii şi a privirii adîncite), astfel încît ea exploda, devenind dintr-o dată stăpîna conştiinţei. Faptul nu exclude însă de fel posibilitatea ca acea ciudată dulceaţă şi plenitudine proprie condiţiei estetice să nu-şi aibă sorgintea tocmai în ingredientul „senzualitate" (cum din aceeaşi sursă provine şi acel „idealism" al fetelor nubile) — şi că prin urmare senzualitatea nu este suprimată o dată cu apariţia condiţiei estetice, cum credea Schopenhauer, ci este doar transfigurată, nemaipătrunzînd în conştiinţă ca excitaţie sexuală. (Voi reveni altădată asupra acestui punct de vedere, în legătură cu problemele şi mai delicate din domeniul atît de neatins, de neexplorat al *fiziologiei esteticii.)*

După cum am văzut, un anume ascetism, o renunţare de bună voie, dură şi senină, face parte din condiţiile favorabile spiritualităţii celei mai înalte, precum şi din urmările ei cele mai fireşti; de aceea din capul locului nu este de mirare, dacă idealul ascetic a fost tratat întotdeauna tocmai de filozofi cu o oarecare prejudecată. La o cercetare istorică serioasă, legătura dintre idealul ascetic şi filozofie apare ca fiind chiar mult mai strinsă şi mai puternică. S-ar putea spune că numai ţinută în chingile acestui ideal, filozofia a învăţat să facă primii paşi, mici, pe pământ — vai, cu cită stîngăcie încă, cu cîtă posomoreală întipărită pe chip se mişca acest micuţ nerod, sfios şi răsfăţat, cu picioruşe strîmbe, vai, gata oricînd să se răstoarne şi să ajungă pe burtică! Filozofiei i-a mers la început ca tuturor lucrurilor bune — n-au avut multă vreme încredere în ele însele, privind mereu în jur dacă nu cumva vrea cineva să le vină în ajutor, ba mai mult, se temeau de toţi cei care se uitau la ele. Să luăm la rînd feluritele instincte şi virtuţi ale filozofului — instinctul său de îndoială, instinctul său de negare, instinctul de expectativă („efectlc"), instinctul analitic, instinctul său de cercetare, căutare, cutezanţă, instinctul de comparare, de compensare, voinţa sa de neutralitate şl obiectivitate, voinţa sa de orice *„sine ira et studio"* — s-a înţeles oare că de foarte mult timp toate acestea veneau în întîmpinarea primelor cerinţe ale moralei şi ale conştiinţei? (fără să mai vorbim despre *raţiune* în general, pe care încă şi lui Luther îi plăcea s-o numească *Fraw Klilglin, tîrfa cea înţeleaptă).* Şi că un filozof, dacă *arjî ajuns* la conştiinţa de sine, ar fl trebuit să se simtă de-a dreptul întruchiparea lui *„nitimur in vetitum"*[1], că prin urmare se ferea de „a se simţi", de a ajunge la conştiinţa de sine?... La fel se întîmplă, după cum am mai spus, cu toate lucrurile bune de care sîntem astăzi mîndrl; chiar şi măsurată

1 Tindem spre cele interzise (lat).

cu măsura vechilor greci, întreaga noastră existenţă modernă, dacă nu este slăbiciune ci putere şi conştiinţa puterii, apare ca o mulţime de *hybris* şi de nelegiuiri, căci tocmai lucrurile potrivnice celor pe care le onorăm astăzi au avut vreme îndelungată conştiinţa -de partea lor şi pe Dumnezeu drept paznic. *Hybris* este astăzi întreaga noastră atitudine faţă de natură, siluirea ei cu ajutorul maşinilor şi al atît de neşovăitoarei inventivităţi a inginerilor şi tehnicienilor; *hybris* este atitudinea noastră faţă de Dumnezeu, vreau să spun faţă de un oarecare păianjen al unor pretinse scopuri şi moralităţi, care se ascunde în spatele ţesăturii marii plase a cauzalităţii — am putea spune, precum Carol Temerarul în lupta cu Ludovic al Xl-lea: „Mă împotrivesc păianjenului universal" —; *hybris* este atitudinea noastră faţă de *noi* înşine, căci facem experienţe pe noi cum nu am îndrăzni să facem pe nici un animal şi ne spintecăm sufletul, voioşi şi curioşi, cu trupul încă viu; ce ne mai pasă de „mîntuirea" sufletului! Apoi ne vindecăm singuri; boala este plină de învăţăminte, nu ne îndoim de acest lucru, e mai instructivă decît sănătatea — iar cei care *îmbolnăvesc* ni se par astăzi chiar mai necesari decît nişte vraci şi nişte „mîntuitori". Este sigur că ne siluim azi pe noi înşine, noi, spărgătorii de nuci al sufletului, noi cei ce ridicăm probleme, problematici noi înşine, ca şi cum viaţa nu ar fi nimic altceva decît spartul nucilor; tocmai de aceea e

nevoie să devenim cu fiecare zi mai întrebători, mai *demni* de a întreba şi prin aceasta poate şi mai demni — de a trăi?... Toate lucrurile bune au fost odinioară lucruri rele, flecare păcat strămoşesc a devenit o virtute strămoşească. Căsătoria, de pildă, a părut vreme îndelungată aflun păcat faţă de dreptul comunităţii; pe atunci se plătea o amendă pentru îndrăzneala de a pretinde o femeie numai pentru sine (tot de aici face parte de pildă *jus primae noctis,* în Cambodgia şi astăzi încă privilegiul preoţilor, al acestor păstrători ai „vechilor obiceiuri bune"). Simţămintele blînde, binevoitoare, tolerante, milostive — care au crescut treptat ca valoare astfel încît au devenit aproape „valori în sine" — şi-au

atras mult timp dispreţul de sine; pe atunci te ruşinai de blîndeţe cum te ruşinezi astăzi de asprime (vezi *Dincolo de bine şi de rău,* aforismul 260). Supunerea faţă de lege, — vai, cu cîtă revoltă a conştiinţei au renunţat rasele nobile pretutindeni pe pămînt la *vendetta,* recu-noscînd legii puterea asupra lor! „Legea" a fost multă vreme un *vetitwn,* o nelegiuire, o inovaţie; ea a apărut în forţă, *ca* forţă, căreia i te supuneai numai ruşinat faţă de tine însuţi. Fiecare pas, oricît de mic, făcut pe pămînt a fost plătit odinioară cu chinuri sufleteşti şi trupeşti; punctul de vedere potrivit căruia „nu numai înaintarea, nu! chiar şi păşirea, mişcarea, schimbarea, au nevoie de nenumăraţi martiri", ne sună foarte ciudat, mai ales în ziua de astăzi — l-am pus în lumină în *Aurora,* aforismul 18. „Nimic nu este plătit mai scump, scrie într-un pasaj, decît puţinul de raţiune omenească şi de sentiment al libertăţii cu care ne mîndrim acum. Dar din pricina acestei mîndrii ne este azi *aproape* cu neputinţă de a simţi ceea ce se simţea în acele uriaşe întinderi de timp ale «moralităţii obiceiului» care premerg «istoriei universale» — ca principala istorie adevărată şi hotărîtoare ce a fixat caracterul omenirii — vremuri în care pretutindeni suferinţa era considerată o virtute, cruzimea — o virtute, disimularea — o virtute, răzbunarea — o virtute, tăgăduirea raţiunii — o virtute, pe cînd starea de bine era privită ca o primejdie, setea de cunoaştere ca o primejdie, pacea ca o primejdie, mila ca o primejdie, compătimirea ca o insultă, munca — o insultă, nebunia ca un lucru divin, *schimbarea* eră imoralitate şi născătoare de stricăciune!"
10
în aceeaşi carte, aforismul 12, este explicat în ce preţuire, sub ce *apăsare* a preţuirii trebuia să trăiască cea mai veche rasă de oameni contemplativi — la fel de dispreţuită pe cît era de netemută! Contemplaţia a apărut pe pămînt, la început — fără îndoială — sub o formă deghizată, cu un aspect echivoc, cu inimă rea şi adesea cu spaima întipărită pe chip. Latura inactivă,

meditativă, nerăzboinică a instinctelor oamenilor contemplativi a întreţinut multă vreme în jurul lor o neîncredere adîncă; singurul leac împotriva acesteia era de a trezi hotărît *spaima.* Iar vechii brahmani, de pildă, se pricepeau bine la aşa ceva! Vechii filozofi ştiau să dea existenţei

şi aspectului lor un sens, un suport, un fundal prin care inspirau *teamă;* privit mai îndeaproape însă — dintr-o nevoie şi mai temeinică, anume de a-şi cîştiga teama şi respectul faţă de ei înşişi. Şi aceasta deoarece găseau în ei înşişi toate judecăţile de valoare întoarse *împotriva* lor şi trebuiau să învingă orice fel de bănuială sau împotrivire, în pofida „filozofului din ei". Ca oameni ai unor timpuri înspăimîntătoare, au recurs la mijloace înspăimîntătoare: cruzimea faţă de sine, automortificarea ingenioasă — acestea constituiau principalele mijloace ale acestor sihastri şi inovatori spirituali, avizi de putere, care aveau nevoie să violenteze mai întîi zeii şi tradiţia din ei înşişi, pentru a putea *crede* ei înşişi în inovaţia lor. Voi aminti aici vestita legendă a regelui Vicvamitra, care, după ce s-a torturat pe sine timp de o mie de ani, a căpătat un asemenea simţămînt de putere şi încredere în el, încît a început să clădească *un nou cer,* simbolul neliniştitor al celei mai vechi şi mai noi legende din lume despre filozofi — oricine şi-a clădit vreodată un „nou cer" şi-a găsit puterea necesară numai în *propriul iad*... Să rezumăm întreaga situaţie în formule scurte: spiritul filozofic a trebuit întotdeauna să înceapă prin a se travesti şi a se ascunde sub veşmîntul tipurilor *anterior stabâite* ale omului contemplativ, cel al preotului, al vrăjitorului, al prezicătorului, al omului religios în general, pentru *afi posibil* măcar într-o măsură oarecare; *idealul ascetic* a slujit mult timp filozofului ca aparenţă exterioară, ca premisă a existenţei — el trebuia să *reprezinte* acest ideal pentru a putea să fie filozof şi trebuia să *creadă* în el pentru a-1 putea reprezenta. Atitudinea ciudată a filozofilor, aceea de a sta de-o parte, de a nega lumea, de a uri viaţa, de a nu avea încre-
dere în simţuri, de a se spiritualiza, care sa păstrat pînă în vremurile noastre, impunîndu-se aproape ca *însăşi atitudinea filozofică* prin excelenţă — este înainte de toate o urmare a condiţiilor vitrege în care s-a născut şi s-a dezvoltat filozofia, căci foarte mult timp ea *nici nu ar fi fost posibilă* pe pămînt fără o mască şi fără un veşmînt ascetice, fără o neînţelegere ascetică a sinelui. Să mă exprim mai lămurit, într-un fel care să sară în ochi: pînă în timpurile din urmă, *preotul ascet* avea înfăţişarea dezgustătoare şi posomorită a omizii, singura sub care filozofia putea să-şi ducă traiul şi să se tîrască... S-au schimbat oare cu adevărat toate acestea? Oare vieţuitoarea înaripată, multicoloră şi primejdioasă, acel „spirit" care se ascundea în omidă, a fost într-adevăr lăsat să iasă în sfîrşit din crisalidă, mulţumită unei lumi mai însorite, mai calde, mai senine? Există astăzi destulă mîndrie, îndrăzneală, vitejie, siguranţă de sine, voinţă a spiritului, voinţă de răspundere, *libertate* a *voinţei,* pentru ca de acum înainte „filozoful" *să fie* cu adevărat *posibil* pe pămînt?... Abia acum, după ce am avut imaginea *preotului ascet* în faţa ochilor, atacăm serios problema noastră: ce înseamnă idealul ascetic? — abia acum lucrul devine serios; de aici înainte ne găsim în faţa adevăratului *reprezentant al seriozităţii* în general „Ce înseamnă seriozitatea?" — această întrebare, mai principială, o avem poate încă de pe acum pe buze; o întrebare pentru fiziologi, bineînţeles, noi deocamdată lunecăm pe lîngă ea. Preotul ascet nu îşi are în acel ideal doar crezul, ci şi voinţa, puterea, interesul. *Dreptul* său la viaţă există şi se năruie o dată cu acest ideal; ce e de mirare dacă ne lovim aici de un adversar cumplit, ad-miţînd că noi înşine am fi adversarii acestui ideal? un adversar care luptă pentru

existenţa sa, împotriva tăgăduitorilor acestui ideal?... Pe de altă parte, este încă
^

din capul locului puţin probabil ca o asemenea poziţie interesată faţă de problema noastră săi fie deosebit de folositoare; preotul ascet însuşi va fi anevoie un apărător fericit al idealului său — din acelaşi motiv din care o femeie nu Izbuteşte de obicei, cînd vrea să apere „femeia în sine" — necum apreciatorul şi judecătorul cel mai obiectiv al controversei iscate aici. Prin urmare va trebui mai curînd să-1 ajutăm — acest lucru sare de-acum în ochi — să se apere bine împotriva noastră, decît să ne temem că ne-ar combate prea tare... Ideea pentru care se duce aici lupta este *aprecierea* vieţii noastre de către preoţii asceţi: această viaţă (împreună cu tot de ceea ce este legată, „natură", „lume", întreaga sferă a devenirii şi efemerului) este pusă de ei în relaţie cu o existenţă total diferită, care îi este contrarie şi pe care o exclude, *dacă nu* se întoarce împotriva ei înseşi, nu se *neagă pe sine;* în acest caz, cazul unei vieţi ascetice, viaţa slujeşte drept punte spre cealaltă existenţă. Ascetul consideră viaţa drept un drum rătăcit, de pe care trebuie făcută cale întoarsă pînă acolo de unde a început, sau ca pe o greşeală care se combate — *trebuie* combătută prin faptă căci el, ascetul, *cere* să se meargă alături de el, împunîndu-şi, unde poate, aprecierea *sa* asupra existenţei. Ce înseamnă asta? Un asemenea mod fioros de apreciere nu se înscrie ca o excepţie şi un *curiosum* în istoria omenirii, el reprezintă una dintre faptele cele mai răspîndlte şi mai persistente din cîte există. Poate că citite de pe o stea îndepărtată, literele majuscule ale existenţei noastre pămîntene ar îndemna la concluzia că pămîntul ar fi adevăratul astru *ascetic,* un colţ populat de creaturi nemulţumite, trufaşe şi respingătoare, ce nu pot scăpa de o ciudă adîncă pe ele însele, pe lume, pe viaţă şl care îşi fac lor însele cît mai mult rău cu piitinţă, din plăcerea de a face rău — probabil singura lor plăcere. Să ne gîndim cît de regulat îşi face apariţia preotul ascet, pretutindeni şi aproape în toate timpurile; el nu aparţine unei rase anume, îl prieşte peste tot, răsare

din toate straturile sociale. Nu că şi-ar cultiva cumva şi ar transmite prin ereditate modul său de apreciere ci dimpotrivă, un instinct adînc îi interzice mai curînd, la modul general, această propagare. Trebuie să fie o necesitate de ordin superior care lasă această *species duşmănoasă vieţii* să crească şi să rodească fără încetare — pesemne că este *un interes al vieţii înseşi* ca un astfel de tip al propriei contraziceri să nu piară. Căci o viaţă ascetică este o contrazicere a sinelui; aici domneşte un resentiment fără seamăn, acela al instinctului şi voinţei de putere nesatisfăcute, care ar vrea să stăpînească nu ceva din viaţă ci viaţa însăşi, să se în-stăpînească asupra celor mai adînci, mal puternice şi fundamentale condiţii ale ei; aici se încearcă folosirea ' puterii pentru a astupa Izvoarele puterii; aici privirea se îndreaptă înveninată şi răutăcioasă chiar şi împotriva înfloririi fiziologice, mai cu seamă împotriva manifestării ei — frumuseţea, bucuria, în timp ce nereuşita, degenerarea, durerea, nenorocirea, urîtul, păgubirea voită,

depersonalizarea, mortificarea, sacrificiul de sine sînt resimţite şi *căutate* ca o plăcere. Toate acestea sînt paradoxale în cel mai înalt grad; ne aflăm în faţa unei dezbinări care se *vrea* ea însăşi dezbinată, care se *savurează* pe sine în această suferinţă şi care devine cu atît mai sigură de sine şi mai triumfătoare cu cît *descreşte* propria ei condiţie, vitalitatea ei fiziologică. „Triumful tocmai în ultima agonie" — sub acest semn superlativ a luptat dintotdeauna idealul ascetic; în această enigmă a seducţiei, în această imagine a în-cîntării şl a chinului şi-a recunoscut lumina cea mai vie, mîntuirea, biruinţa definitivă. *Crux, nwc, lux* — pentru el acestea trei formează un singur tot.

12

Admiţînd că o asemenea voinţă categorică de contrazicere şl de împotrivire faţă de firesc este pusă să *filozofeze,* asupra cui îşi va revărsa capriciul cel mai intim? Asupra a ceea ce este considerat cu cea mai

mare siguranţă ca adevărat, ca real; ea va căuta *eroarea* tocmai acolo unde instinctul vieţii şi-a aşezat fără rezerve adevărul. De pildă, precum asceţii filozofiei Ve-danta, ea va reduce materialitatea la iluzie, de asemenea durerea, pluralitatea, întregul contrast noţional „subiect" şi „obiect" — erori, nimic altceva decît erori! A-ţi interzice credinţa în propriul „eu", a-ţi nega propria „realitate" — ce triumf! — nu doar asupra simţurilor, asupra aparenţei, ci un soi de triumf mult mai înalt, o siluire crudă a *raţiunii,* voluptate care îşi atinge culmea atunci cînd ascetica dispreţuire şi batjocorire de sine îi decretează raţiunii: *„există* un imperiu al adevărului şi al existenţei, dar tocmai raţiunea este *exclusă* din el!"... (în treacăt fie spus: pînă şi în conceptul kantian „caracterul inteligibil al lucrurilor" mai există rămăşiţe ale acestei dezbinări rîvnite lacom de asceţi, căreia îi place să stîmească raţiunea împotriva raţiunii, pentru că la Kant „caracter inteligibil" înseamnă un fel de structură a lucrurilor din care intelectul înţelege doar că ea *este absolut de neînţeles* pentru intelect.) — La urma urmei, în calitatea noastră de căutători ai cunoaşterii, să nu fim nerecunoscători faţă de asemenea răsturnări categorice ale perspectivelor şi aprecierilor obişnuite cu care spiritul s-a dezlănţuit prea multă vreme, aparent într-un mod nelegiuit şi inutil, împotriva lui însuşi; dar să vezi măcar o dată altfel, să *vrei* să vezi altfel, nu este o disciplină şi o pregătire prea măruntă a intelectului în calea spre „obiectivitatea" sa viitoare — aceasta înţeleasă nu ca o „viziune lipsită de interes" (ceea ce este o absurditate şi un nonsens), ci ca posibilitatea de *a stăpîni* propriul pro şi contra, de a le afişa şi retrage, astfel încît tocmai *diversitatea* perspectivelor şi a interpretării afectelor să poată fi folosită pentru cunoaştere. Să ne păzim deci mai bine de-acum înainte, domnii mei filozofi, de vechea şi primejdioasa fabulaţie a conceptelor, care a stabilit „un subiect al cunoaşterii pur, lipsit de voinţă, de durere şi de mărginire în timp", să ne păzim de

tentaculele unor asemenea noţiuni contradictorii ca „raţiunea pură", „spiritualitatea absolută", „cunoaşterea în sine"; — aici se cere întotdeauna să se gîndească la un ochi ce nu poate fi nici măcar gîndit, un ochi a cărui privire să nu aibă cu nici un preţ vreo direcţie şi ale cărui

funcţii active şi interpretative să fie curmate, să lipsească funcţiile datorită cărora a vedea devine a-vedea-ceva, deci aici i se cere întotdeauna ochiului ceva absurd şi fără sens. Există *numai* viziune perspectivă, *numai* „recunoaştere" perspectivă şi cu cît vom lăsa *mai multe* să vorbească despre un lucru, cu cît vom şti să privim cu ochi *mai mulţi,* diferiţi, acelaşi lucru, cu atît ne va fi mai întregită „noţiunea" acelui lucru, „obiectivitatea" noastră. Dar a elimina cu desăvârşire voinţa, a suprima cu totul afectele, admiţînd că am putea face acest lucru, — nu ar însemna asta oare *castrarea* intelectului? ...

13

Dar să revenim, E limpede că o asemenea autocon-trazicere cum pare să se manifeste în ascet, „viaţa *împotriva* vieţii" este — nemaijudecînd psihologic ci fiziologic, pur şi simplu o neghiobie. Ea poate fi doar *aparentă;* trebuie să fie un soi de exprimare provizorie, o interpretare, o formulă, o adaptare, o înţelegere psihologică greşită a ceva a cărui adevărată natură nu a putut fi multă vreme înţeleasă şi denumită în *sine* — un simplu cuvînt prins într-o veche spărtură a cunoaşterii omeneşti. Şi acum voi stabili pe scurt realitatea faptelor: *idealul ascetic izvorăşte din instinctele de protejare şi vindecare ale unei vieţi degenerescente* care încearcă să se menţină prin toate mijloacele şi luptă pentru existenţa sa; este semnul unei parţiale reţineri şi oboseli fiziologice, împotriva cărora cele mai profunde instincte rămase intacte luptă neîncetat cu noi mijloace şi invenţii. Idealul ascetic este un asemenea mijloc; situaţia este deci absolut inversă decît o cred admiratorii acestui ideal — viaţa se luptă în el şi

prin el cu moartea şi *împotriva* morţii, idealul ascetic este o dibăcie în *menţinerea* vieţii. Faptul că el s-a putut înstăpînl asupra omului şl a devenit puternic într-o asemenea măsură — după cum ne-o spune istoria — mai ales pretutindeni unde a fost impusă civilizaţia şi domesticirea omului, exprimă o realitate importantă: starea bolnăvicioasă a tipului uman de pînă acum, cel puţin a omului domesticit, lupta fiziologică a omului cu moartea (mai ales cu dezgustul de viaţă, cu oboseala, cu dorinţa de „sfîrşit"). Preotul ascet este încarnarea dorinţei de a fi altfel, de a fi altundeva, şl anume cel mai înalt grad al acestei dorinţe, adevărata ei fervoare şi patimă; dar tocmai *puterea* dorinţei sale este cătuşa ce-1 fereacă aici, tocmai datorită ei, devine instrumentul care trebuie să lucreze spre a crea condiţii mal prielnice pentru „a fi aici" şi „a fi om" — tocmai cu această *putere* înlănţuie pe viaţă întreaga turmă de neizbutiţi, amărîţi, păcăliţi, nenorociţi, suferinzi de orice fel, mergînd instinctiv în fruntea ei ca păstor. Cred că mă fac înţeles: acest preot ascet, acest aparent duşman al vieţii, acest *negator* — tocmai el face parte din marile forţe *conservatoare* şi *afirmatoare* ale vieţii... De unde vine această stare bolnăvicioasă? Căci omul este mai bolnav, mai nesigur, mai schimbător, mai nestabilizat decît orice alt animal, aici nu încape nici o îndoială — *el este* animalul bolnav; dar de unde vine asta? Desigur că a şi îndrăznit, a înnoit, a înfruntat, a provocat soarta mai mult decît toate celelalte

animale la un loc, el, marele experimentator cu sine însuşi, nemulţumitul, nesătulul, care luptă cu animalele, cu natura şi cu zeii pentru stăpînlrea supremă — el, încă neînfrîntul, veşnică fiinţă a viitorului, care nu-şi mai găseşte liniştea în faţa propriei sale puteri avântate, astfel încît viitorul îi înfige pintenul în carnea oricărui prezent — cum ar putea un asemenea animal curajos şi bogat să nu fie şi cel mai primejduit, cel mai îndelung şi mai cumplit bolnav dintre toate animalele bolnave?... Omul s-a săturat îndeajuns de des, există

adevărate epidemii de asemenea saturare (— ca în jurul anului 1348, pe vremea dansului macabru), dar chiar şi acest dezgust, această oboseală, această ciudă pe sine — totul se revarsă atît de năpraznic din el încît devine deîndată o nouă încătuşare. Negarea sa pe care o adresează vieţii scoate la lumină, ca printr-o vrajă, o sumedenie de afirmări mai gingaşe; iar atunci cînd se *răneşte,* acest maestru al distrugerii, al autodistrugerii — rana însăşi este cea care îl sileşte să *trăiască...*

14

Cu cît starea bolnăvicioasă a omului este mai normală — şi nu putem tăgădui această normalitate — cu atît mai mult ar trebui apreciate cazurile rare de putere sufletească şi trupească, acele cazuri omeneşti *fericite,* cu atît mai sever ar trebui păzite fiinţele reuşite de aerul cel mai rău, de aerul bolnavilor. Se face oare acest lucru?... Bolnavii sînt primejdia cea mai mare pentru cei sănătoşi; nenorocirea *nu* le vine celor puternici dinspre cei şi mai puternici, ci dinspre cei mai slabi. Se ştie oare?... Văzut în linii mari, nu spaima de om este cea a cărei diminuare ar fi de dorit, căci această spaimă îl sileşte pe cel puternic să fie puternic, uneori înfricoşător — ea ţine în *picioare* tipul uman reuşit. Ceea ce este de temut, ceea ce este fatal ca nici-o altă fatalitate nu este marea frică, ci marele *dezgust* faţă de om; de asemenea şi marea *milă* faţă de el. Admiţînd că într-o bună zi acestea două s-ar împreuna, imediat şi în mod Inevitabil ar apare pe lume ceva monstruos, „ultima voinţă" a omului, voinţa sa de neant, nihilismul. Şi într-adevăr pentru aceasta s-au pregătit multe. Cel ce nu-şi foloseşte doar nasul pentru a adulmeca, ci şi ochii şi urechile, acela simte aproape pretutindeni pe unde păşeşte astăzi ceva ca o atmosferă de casă de nebuni, o atmosferă de spital — vorbesc bineînţeles despre domeniile de cultură ale omului, despre orice fel de „Europă" care mai există pe pămînt. *Bolnăvicioşii* sînt cea mai mare primejdie

pentru om, *nu* cei răi, *nu* „animalele de pradă". Cei de la început nefericiţi, învinşi, doborîţi — ei sînt aceia, *cei mai slabi,* sînt acela care subminează cel mai adînc viaţa printre oameni, care pun sub semnul întrebării şi otrăvesc primejdios încrederea noastră în viaţă, în om, în noi înşine. Cum să scapi de acea privire cernită din faţa căreia pleci ducînd cu tine o tristeţe amară, acea privire întoarsă spre sine a celui născut diform, care trădează felul în care vorbeşte un astfel de om cu el însuşi — acea privire care e un suspin! ‚Aş vrea oare să fiu oricine altcineva?" aşa oftează această privire; dar nu e nici o speranţă. „Sînt cel care sînt; cum aş putea scăpa de mine însumi? Şi totuşi — *m-am săturat de minei"* Pe un

asemenea sol al dispreţului de sine, o adevărată mlaştină, răsare orice buruiană, orice plantă otrăvitoare, şi totul atît de mărunt, de ascuns, de necinstit, de dulceag. Aici mişună viermii simţământului de răzbunare şl ai resentimentului; aici aerul duhneşte a taine şi nemărturisiri; aici se ţese neîncetat plasa celei mai negre conjuraţii — conjuraţia celor suferinzi împotriva celor reuşiţi şi victorioşi, aici se *urăşte* chipul biruitorilor. Şi cîtă minciună pentru a nu mărturisi această ură ca ură! Ce risipă de cuvinte mari şi de atitudini, ce artă a ponegririi „cinstite"! Aceşti neizbutiţi, ce nobilă elocvenţă au pe buze! Cîtă supunere dulceagă, vîscoasă, umilă, pluteşte în privirea lor! Ce vor de fapt? Să *reprezinte* cel puţin dreptatea, dragostea, înţelepciunea, superioritatea — asta este ambiţia acestor „cei mai de jos", a acestor bolnavi! Şi cît de abil te face o asemenea ambiţie! Să admirăm mai ales abilitatea de falsificatori de bani cu care este imitată amprenta virtuţii, pînă şi clinchetul, sunetul aurului virtuţii. Nu încape nici o îndoială că au luat în arendă virtutea numai pentru ei, aceşti slăbănogi şi bolnăvicioşi fără vindecare: „Numai noi sîntem cei buni, cei drepţi, spun ei, numai noi sîntem *homines bonae voluntatis".* Ei umblă printre noi ca întruchipări ale mustrării, ca avertismente ce ne sînt adresate — ca şi

cum sănătatea, robusteţea, puterea, mîndria, sentimentul de putere ar avea în sine vicii pentru care va trebui să ispăşeşti odată, să ispăşeşti amarnic; oh, cît sînt în fond de pregătiţi pentru a *te face* ei înşişi să ispăşeşti, cît sînt de însetaţi de a fi *călăii* Printre ei există nenumăraţi răzbunători travestiţi în judecători, care poartă mereu în gură cuvîntul „dreptate" ca pe o salivă otrăvită şi stau cu buzele ţuguiate, gata oricînd să scuipe tot ceea ce nu priveşte nemulţumit şi îşi urmează voios calea. Dintre ei nu lipseşte nici acea scîrboasă *specie* a vanitoşilor, acei avortoni mincinoşi ce vor să reprezinte „sufletele frumoase" şi care aduc pe tarabă senzualitatea lor pocită, înfăşată în versuri şi alte scutece, drept „puritate a inimii", specie a onaniştilor morali, cei ce se autosatisfac. Voinţa bolnavilor de a reprezenta orice formă de superioritate, instinctul lor pentru căi piezişe care conduc spre tiranie asupra celor sănătoşi — unde nu s-ar găsi oare această dorinţă de putere a slăbănogilor? Mai cu seamă femeia bolnavă, nimeni n-o întrece în *rqffinaments* atunci cînd vrea să domine, să supună, să tiranizeze. Pentru a-şi atinge ţelul, femeia bolnavă nu cruţă nimic, nici viu nici mort, scurmînd şi cele mai adînc îngropate lucruri (bogoşii spun: „femela este o hienă"). Să aruncăm o privire asupra tainelor oricărei familii, oricărei corporaţii, oricărei comunităţi: pretutindeni există lupta bolnavilor împotriva celor sănătoşi — o luptă tăcută, purtată îndeobşte cu mici prafuri otrăvite, cu împunsături de ac, cu chipuri viclean resemnate, dar uneori şi prin acel fariseism al bolnavului, cu atitudini *zgomotoase* care întruchipează cu plăcere „nobila indignare". Pînă şi în încăperile sfinte ale ştiinţei ar vrea să se facă auzit răguşitul lătrat de indignare al cîinilor bolnăvicioşi, minciuna şi furia muşcătoare a acestor „nobili" farisei (li-1 mai amintesc o dată cititorilor care au urechi de auzit, pe acel apostol berlinez al răzbunării, Eugen Diihring, care foloseşte în felul cel mai necuviincios şi mai dezgustător tam-tamul moral în Germania de as-

tăzi, Duhring, primul fanfaron moral al epocii noastre, chiar şi printre ai săi, printre antisemiţi). Ei sînt cu toţii oameni ai resentimentului, aceşti oameni fiziologic nereuşiţi, aceşti viermănoşi, o lume întreagă fremătînd de răzbunare subterană, nesătui, neobosiţi în izbucniri împotriva oamenilor fericiţi, ca şi în mascarade ale răzbunării, în pretexte pentru răzbunare; cînd vor ajunge oare la ultimul lor triumf, cel mai rafinat, mai sublim, al răzbunării? Fără îndoială atunci cînd vor izbuti *să împingă* propria lor mizerie, orice mizerie, în *conştmţa* celor fericiţi, astfel încît aceştia să înceapă într-o bună zi să se ruşineze de fericirea lor, spunîndu-şi poate între ei: „e o ruşine să fii fericit! *există prea multă mizeriei"* ... N-ar putea exista însă o greşeală mai mare şi mai nefastă decît aceea ca oamenii fericiţi, **reuşiţi,** puternici la trup şi la suflet să înceapă să se îndoiască de *dreptul lor la fericire.* Afară cu această „lume întoarsă pe dos"! Afară cu această moleşire ruşinoasă a simţămîntului! Supremul punct de vedere pe pămînt ar trebui să fie ca bolnavii să nu-i îmbolnăvească şi pe cei sănătoşi — căci asta ar însemna de fapt o asemenea moleşire — dar pentru aceasta trebuie în primul rind ca cei sănătoşi să rămînă *separaţi* de cei bolnavi, feriţi pînă şi de priveliştea acestora, pentru a nu se confunda cu ei. Sau ar fi poate de datoria lor să devină infirmieri şi medici?... Dar în felul acesta nici nu şi-ar putea greşi şi tăgădui mai mult propria tor menire — elementul superior nu *trebuie* să se înjosească la a ajunge instrumentul elementului inferior, patosul distanţei *trebuie* să separe şi menirile, în vecii vecilor! Dreptul la existenţă al celor sănătoşi, privilegiul clopotului cu sunet adînc faţă de cel al clopotului cu sunet spart este de o mie de ori mai mare; numai ei sînt *zălogul* viitorului, numai ei sînt *răspunzători* de viitorul omenirii. Ceea ce pot face ei, ceea ce trebuie să facă *ei,* n-ar trebui niciodată să poată sau să trebuiască să facă un bolnav; dar pentru a putea face ceea ce doar *ei* trebuie să facă, cum ar mai avea libertatea de

a fi medicul, consolatorul, „mintuitorul" bolnavilor?... Şi pentru asta e nevoie de aer curat, de aer curat! Şi plecaţi, în orice caz, din apropierea tuturor caselor de nebuni şi de bolnavi ai culturii! Şi de aceea, căutaţi o tovărăşie bună, tovărăşia *noastră!* Sau singurătatea, dacă trebuie! Dar îndepărtaţi-vă oricum de miasmele scîrboase ale stricăciunii lăuntrice şi ale viermănoşiei tăinuite a celor bolnavi!... Pentru a ne putea apăra, prieteni, cel puţin încă o bună bucată de vreme, împotriva celor două crunte molime care ne pîndesc în mod deosebit - împotriva *dezgustului adînc faţă de om! împotriva milei adîncifaţă de orrxi...*

15

De îndată ce s-a înţeles pe deplin - şi cer ca tocmai aici să fie atins adîncul, să se înţeleagă adînc - măsura în care nicidecum *nu* poate fi de datoria oamenilor sănătoşi să îngrijească bolnavi, săi însănătoşească, atunci s-a înţeles şi rostui unei alte nevoi, nevoia de medici şi infirmieri care *sînt ei înşişi bolnavi;* şi astfel am prins şi cuprindem cu amîndouă mîinile sensul preotului ascet. Preotul ascet trebuie să fie pentru noi mintuitorul predestinat, păstor şi apărător al turmei bolnave; abia acum ii

înţelegem uriaşa misiune istorică, împărăţia sa este *stăpînirea asupra celor suferinzi,* spre ea îl îndeamnă instinctul, in ea îşi găseşte propria artă şi măiestrie, felul său de fericire. El însuşi trebuie să fie bolnav, trebuie să fie profund înrudit cu bolnavii şi năpăstuiţii pentru a-i înţelege - pentru a se putea înţelege cu ei; dar trebuie să fie şi puternic, mai stăpîn pe sine decît pe alţii, de nezdruncinat mai ales în voinţa sa de putere, pentru a cîştiga încrederea bolnavilor şi a fi temut de ei, pentru a le putea fi sprijin, suport, reazem, constringere, educator, tiran, Dumnezeu. El trebuie să-şi apere turma — împotriva cui? împotriva celor sănătoşi, fără-ndoială, şi împotriva invidiei faţă de cei snătoşi; el trebuie să fie duşmanul firesc şi *dispreţuicorul* a tot ce înseamnă sănătate şi

putere primitivă, furtunoasă, nezăgăzuită, dură, brutală, în felul animalelor de pradă. Preotul este prima formă a animalului *mai delicat* care dispreţuieşte mai curînd decît urăşte. Nu va fi cruţat de lupta împotriva fiarelor, un război mai curînd al vicleniei (al „spiritului") decît al violenţei, cum se înţelege de la sine — iar pentru aceasta va fi uneori aproape nevoit să creeze sau cel puţin să *prevestească* un nou tip de animal de pradă — un nou animal cumplit, în care ursul polar, tigrul mlădios, rece care stă la pîndă şi mai ales vulpea par a se împleti într-un tot pe cît de atrăgător pe atît de înfricoşător. Dacă nevoia îl sileşte, păşeşte apăsat, în felul ursului, respectabil, înţelept, rece, cu superioritate înşelătoare, ca herald şi purtător de cuvînt al unor puteri misterioase, în mijlocul fiarelor de alt soi, hotărit să sădească unde poate pe acest sol, suferinţa, vrajba, contradicţia, şi — sigur pe arta sa — să devină oricînd stăpînul celor *suferinzi.* Aduce desigur cu sine leacuri şi balsamuri, dar trebuie mai întîi să rănească pentru a fi medic; în timp ce alină apoi durerea pricinuită de rană, *el o şi otrăveşte* — căci la aşa ceva se pricepe în primul rînd acest vrăjitor şi dresor de Oare, în jurul căruia tot ceea ce este sănătos se îmbolnăveşte în mod inevitabil şi tot ceea ce este bolnav devine inevitabil blînd. Acest păstor ciudat îşi apără de altfel destul de bine turma bolnavă — o apără chiar de ea însăşi, de stricăciunea, viclenia, răutatea ce mocnesc în sinul ei, ca şi de tot ceea ce este propriu tuturor bolnavilor şi suferinzilor cînd se află laolaltă; el luptă iscusit, dur şi pe tăcute, împotriva anarhiei şi a destrămării ce poate începe oricînd înlăuntrul turmei în care resentimentul, acea primejdioasă substanţă explozivă, se adună neîncetat. A descărca această materie explozivă astfel încît să nu distrugă nici turma, nici păstorul este adevărata sa măiestrie, ca şi utilitatea sa cea mai de preţ; dacă am vrea să cuprindem valoarea existenţei preotului în cea mai scurtă formulă, ar trebui spus fără înconjur: preotul este *cel care schimbă*

direcţia resentimentului. Căci fiecare suferind caută instinctiv o cauză a suferinţei sale, mai precis un făptaş, şi mai exact, un făptaş *vinovat* accesibil suferinţei — pe scurt ceva viu asupra căruia să-şi poată descărca afectele prin fapte sau *in efftgie,* sub un pretext oarecare, deoarece descărcarea afectelor este suprema încercare de uşurare, mai bine zis de *ameţire* a celui ce suferă, *narcoticul* său, dorit inconştient împotriva chi-

nului de orice fel. După părerea mea, numai aici vom găsi adevărata cauză fiziologică a resentimentului, a răzbunării şi a tot ceea ce îi este înrudit, deci într-o cerinţă de *anesteziere a durerii prin afect;* această cauză este căutată de obicei, cu totul greşit după mine, în contralovitura defensivei, într-o simplă măsură de protecţie a reacţiei, o „mişcare reflexă" făcută în cazul unei dăunări sau primejduiri neaşteptate, de felul celei pe care o face o broască fără cap pentru a scăpa de arsura unui acid coroziv. Dar deosebirea este fundamentală: într-unui din cazuri se doreşte împiedicarea continuării dăunării, iar în celălalt caz se vrea *anestezierea* unei dureri chinuitoare, secrete, ce devine insuportabilă, printr-o emoţie şi mai violentă de orice fel care să alunge, cel puţin pentru o clipă, durerea din conştiinţă - pentru asta e nevoie de un afect, de unul cît mai sălbatic cu putinţă, iar pentru a-1 stîrni — e nevoie de primul pretext. „Cineva trebuie să fie de vină că mă simt rău" — acest fel de a concluziona este propriu tuturor bolnavilor şi anume cu atît mai mult cu cît adevărata pricină a răului lor, cea fiziologică, le rămîne ascunsă (ea constă poate în îmbolnăvirea unui *nervus sympathicus* sau în secreţia crescută a bilei, în lipsa de sulfat sau fosfat de potasiu din sînge ori în balonări ale pîntecelui care împiedică circulaţia sangvină ori în degenerescenta ovarelor şi altele asemănătoare). Suferinzii sînt cu toţii de o înspăimîntătoare promptitudine şi ingeniozitate în a descoperi pretexte pentru afectele dureroase; ei îşi savurează pînă şi bănuielile, îşi bat capul în legătură cu răul şi influenţele

aparente, îşi scormonesc măruntaiele trecutului şi prezentului în căutarea unor istorii sumbre şi dubioase care le deschid calea pentru a se desfăta cu bănuieli chinuitoare şi a se ameţi cu veninul propriei răutăţi — redeschid brutal rănile cele mal vechi, îşi pierd sîngele prin cicatrice de mult închise, fac răufăcători din prieteni, soţie, copil şi toţi cei ce le sînt apropiaţi. „Sufăr; cineva trebuie să fie de vină" — aşa gîndeşte orice oaie bolnăvicioasă. Dar păstorul ei, preotul ascet, îl spune: „Ai dreptate, oaia mea! cineva trebuie să poarte vina, dar tu însăţi eşti acel cineva, numai tu însăţi eşti vinovată — *numai tu însăţi eşti vinovată faţă de tine*|"... Aceste spuse sînt îndeajuns de îndrăzneţe, îndeajuns de greşite, dar astfel sa obţinut cel puţin un lucru şi anume direcţia resentimentului este *schimbată.*

16

Ghicim acum ceea ce, după părerea mea, a *încercat* cel puţin instinctul de vindecător al vieţii prin preotul ascet şl la ce i-a slujit o vreme tirania unor concepte paradoxale şi paralogice ca „vina", „păcatul", „păcătoşenia", „pierzania", „osînda", anume de a-i face pe bolnavi *inofensivi* pînă la un anumit grad, de a-i distruge pe incurabili prin ei înşişi, de a-i îndrepta cu severitate pe cei mai puţin bolnavi spre propria lor persoană, de a le împinge înapoi resentimentul („Un lucru e necesar" —} şi de *a folosi* în felul acesta instinctele rele ale tuturor suferinzilor în scopul autodisciplinării, al supravegherii şi depăşirii de sine. E de la sine înţeles că folosind o „medicaţie" de acest fel nici nu poate fi vorba despre o *vindecare* adevărată a bolnavului în sens fiziologic; nici măcar nu se poate susţine că instinctul de viaţă ar fi avut aici în vreun fel perspectiva

şi intenţia vindecării. Un soi de înghesuire şi de organizare a bolnavilor într-o parte (— cuvîntul „biserică" este denumirea cea mai populară), un fel de asigurare provizorie a celor alcătuiţi mai sănătos, turnaţi mal bine în tipare, în partea cealaltă, deschiderea deci a unei pră-

păstil între sănătos şi bolnav — a fost multă vreme totul! Şi era mult! *era foarte multi*... [După cum se vede, pornesc în această disertaţie de la o premisă pe care nu mai trebuie s-o demonstrez pentru cititorii de care am eu nevoie: „starea de păcat" nu este o stare de fapt ci mai curind doar interpretarea unei stări de fapt şl anume a unei dispoziţii fiziologice văzută dintr-o perspectivă moral-religioasă care nu mai este obligatorie pentru noi. Faptul că cineva se *simte* „vinovat", „păcătos", nu dovedeşte nicidecum că are dreptul să se simtă aşa, la fel cum cineva nu este sănătos doar pentru că se simte sănătos. Să ne amintim de vestitele procese ale vrăjitoarelor; pe atunci nici judecătorii cei mai perspicace şi mai omenoşi nu se îndoiau de existenţa unei vinovăţii; „vrăjitoarele" *însele nu se îndoiau de acest lucru* — şi totuşi vina lipsea. Am să prezint această premisă mai pe larg: „durerea sufletească" în sine nu mi se pare nicidecum a fi o stare de fapt, ci numai o interpretare (interpretare cauzală) a unor stări de fapt care nu pot fi încă formulate exact, deci ca ceva care pluteşte încă în aer, fără să te impună din punct de vedere ştiinţific - în fond doar o vorbă groasă în locul unui semn de întrebare subţire ca un ţîr. Dacă cineva n-o scoate la capăt cu o „durere sufleteas-că", pricina *nu* trebuie căutată, vorbind grosolan, în „sufletul" său, ci mai curînd în pîntecele său (vorbind grosolan, după cum am spus, ceea ce nu înseamnă în nici un caz şi dorinţa de a fi auzit sau înţeles la fel de grosolan...). Un om puternic şi bine alcătuit îşi digeră trăirile (Inclusiv faptele bune şi rele) cum îşi digeră şi hrana, chiar dacă trebuie să înghită şi îmbucături mai tari. Dacă „n-o scoate la capăt' cu o trăire, atunci acest soi de indigestie este la fel de fiziologică cum este şi cealaltă — şi de fapt adesea numai o urmare a celeilalte. Cu o asemenea concepţie, între noi fie spus, poţi rămîne totuşi cel mai amarnic adversar al întregului materialism...]

Dar este el oare la drept vorbind un *medic,* acest preot ascet? Am văzut de altfel cit de puţin ne este permis să-1 numim aşa, oricît de mult i-ar plăcea să se simtă „mîntuitor" şi să se lase venerat ca atare. El combate numai suferinţa în sine, dezgustul celui ce suferă, şi *nu* cauza lor, *nu* boala proprtu-zisă — aceasta trebuie să constituie cea mai de seamă obiecţie a noastră împotriva medicaţiei preoţeşti. Dar privind din punctul de vedere pe care doar preotul îl cunoaşte şi îl are, nu ostenim să admirăm cîte a văzut, a căutat şi a înţeles datorită acestei perspective. *Uşurarea* suferinţei, „consolarea" de orice fel se dovedeşte a fi geniul său; cît de inventiv şi-a înţeles menirea de consolator, cît de prompt şi de îndrăzneţ şi-a ales mijloacele! Creştinismul, îndeosebi, ar putea fi considerat drept un mare tezaur de consolări dintre cele mai ingenioase, pentru cît de multe s-au adunat în el, care învio reză, alină, narcotizează, pentru cît de multe lucruri dintre cele mai primejdioase şi cutezătoare a

întreprins în acest scop, pentru cît de subtil, de rafinat — de un rafinament meridional — a ştiut să ghicească afectele stimulative cu care pot fi biruite, cel puţin pentru un timp, depresiunea adîncă, oboseala de plumb, tristeţea neagră a celor handicapaţi fiziologic. Căci, în general vorbind, toate marile religii au avut drept ţel principal combaterea unei anumite osteneli şi îngreunări, ajunse epidemice. Se poate presupune din capul locului că, din timp în timp, în anumite puncte ale globului *sentimentul de deprimare de natură fiziologică* trebuie, aproape cu necesitate, să domine mase largi de oameni, simţămînt care, însă, din lipsa cunoştinţelor fiziologice, nu pătrunde ca atare în conştiinţă, astfel în-cît „cauza" acestuia şi leacul său nu pot fi căutate şi încercate decît tot numai în planul psihologic-moral (aceasta este formula mea cea mai generală pentru ceea ce se numeşte în mod obişnuit *„religie").* Un asemenea sentiment poate avea origini dintre cele mai di-

verse: poate fi o urmare a încrucişării între rase prea deosebite (sau clase sociale — acestea exprimă întotdeauna şi diferenţe de obîrşie şi rasă: „Weltschmerz-ul" european, pesimismul secolului al XlX-lea, este mai ales consecinţa unui amestec între clase, produs cu o nemaipomenită repeziciune); sau poate fi generat de o emigraţie neavenită — o rasă ajunsă într-o climă pentru care puterea ei de adaptare este insuficientă (cazul indienilor în India); sau este urmarea tîrzie a vechimii şi oboselii rasei (pesimismul parizian începînd cu anul 1850); ori o alimentaţie greşită (alcoolismul Evului Mediu; neghiobia vegetarienilor care au, ce-i drept, de partea lor autoritatea gentilomului Cristoph al lui Shakespeare); sau consecinţa unui sînge viciat, malarie, sifilis şi altele asemenea (deprimarea germană după războiul de 30 de ani care a infestat o jumătate de Germanie cu boli rele, pregătind în felul acesta terenul pentru servilitatea şi laşitatea gemiană). într-un astfel de caz se încearcă de fiecare dată organizarea în stil mare a unei *lupte împotriva simţămîntului de neplăcere;* să ne informăm pe scurt despre practicile şi formele ei cele mai importante. (Se înţelege că las aici cu totul la o parte lupta *filozofilor* împotriva sentimentului de dezgust, luptă ce are loc de obicei în acelaşi timp

— ea e destul de interesantă, dar prea absurdă, prea indiferentă din punct de vedere practic, prea ţesută ca pînza de păianjen şi ascunsă prin colţuri, cum ar fi de pildă ideea că durerea trebuie dovedită ca fiind o eroare, presupunîndu-se în mod naiv că ea *trebuie* să dispară atunci cînd a fost recunoscută drept eroare — dar iată! durerea se înverşunează să nu dispară...) Această plăcere atotstăpînitoare se combate în *primul rînd* prin mijloace care coboară în general simţămîntul vieţii pînă în punctul cel mai de jos. Pe cît se poate, nici o voinţă, nici o dorinţă; să ocoleşti tot ceea ce stîr-neşte afecte, ceea ce face „sînge" (să nu mănînci sare

— igiena fachirului); să nu iubeşti; să nu urăşti; sînge rece; să nu te răzbuni, să nu te îmbogăţeşti; să nu

munceşti; să cerşeşti; pe cît se poate nici o femeie sau cît mai puţină femeie; în privinţa spiritului, principiul lui Pascal; *„iljaut s'abâtir".*

Rezultatul, exprimat psi-hologic-moral, „depersonalizare", „sfinţire"; exprimat fiziologic, „hipnotizare" — încercarea de a atinge la om o stare asemănătoare cu ceea ce este *hibernarea* pentru unele specii de animale sau estivaţia pentru numeroase plante din zonele cu climă toridă, un minimum de asimilare şi metabolism prin care viaţa doar să mai pîlpîie, fără a mai pătrunde însă în conştiinţă. în acest scop s-a consumat o cantitate uluitoare de energie umană — oare inutil?... Că asemenea *sports-meni* ai „sfinţeniei", în care sînt bogate toate timpurile şi aproape toate popoarele, au găsit cu adevărat o mîn-tuire reală faţă de ceea ce au combătut cu un *traiiiing* atît de riguros, este absolut neîndoielnic — *ei au scăpat* într-adevăr în nenumărate cazuri de acea adîncă deprimare fiziologică prin sistemul lor de mijloace hipnotizante, motiv pentru care metoda lor se numără printre realităţile etnologice universale. De asemenea, nu este permis să se considere această intenţie de a domina prin înfometare trupul, pofta printre simpto-mele nebuniei (cum binevoiesc să facă o specie grosolană de „liber-cugetători" înfuîecători de rosbifuri precum şi acei gentilomi Cristoph). Este însă cu atît mai sigur că ea este, poate fi, calea spre tot felul de tulburări psihice, de pildă spre „lumini interioare", ca la isihaştii de la muntele Athos, spre halucinaţii vizuale şi auditive; spre revărsări voluptoase şi extazuri ale senzualităţii (legenda sfintei Tereza). Explicarea acestor stări de către cei supuşi lor a fost întotdeauna cît se poate de exaltată şi de falsă, lucra de la sine înţeles, dar să nu trecem peste timbrul celei mai convinse recunoştinţe care răsună pînă şi în *voinţa* pentru acest fel de interpretare. Starea cea mai înaltă, *mîntuirea* însăşi, acea hipnotizare generală şi acea linişte în sfîrşit atinsă, li se pare întotdeauna misterul în sine, pentru a cărui exprimare nici cele mai sublime simboluri nu

C
t

sînt suficiente, e pătrunderea şi întoarcerea în esenţa lucrurilor, e eliberarea de toate amăgirile, e „ştiinţa", „adevărul", „firea", este ruperea de orice ţel, orice dorinţă, orice acţiune, este un dincolo de bine şi de rău. „Binele şi răul, spune budistul, amîndouă sînt cătuşe — omul perfect a devenit stăpîn peste amîndouă"; „Cele făcute şi cele nefăcute, spune credinciosul cultului Ve-danta, nu-1 mai dor; ca un înţelept, el se scutură de bine şi de rău; împărăţia lui nu mai suferă din pricina niciunui fapt; binele şi răul, el le-a depăşit pe amîndouă" — o concepţie deci general-indiană, atît brahmană cît şi budistă. (Nici în modul de gîndire indian şi nici în cel creştin această „mîntuire" nu poate fi *atinsă* prin virtute, prin însănătoşire morală, oricît de înaltă ar fi considerată valoarea hipnotică a virtuţii; acest lucru trebuie reţinut — el corespunde de altfel stării de fapt. A rămîne *adevărat* în aceste condiţii trebuie privit poate ca cea mai preţioasă frîntură de realism în cele trei religii principale, altfel atît de temeinic moralizatoare. „Pentru cel care cunoaşte nu există datorie"... „Nu prin *adăugarea* de virtuţi se ajunge la mîntuire, căci ea este una cu *Brahma* care nu e perfectibil; şi la fel de puţin prin *lepădarea* de greşeli, căci *Brahma,* cu care a fi una înseamnă mîntuire, este veşnic pur" — pasaje din comentariul lui Qankara, citate de primul adevărat *cunoscător* european al filozofiei indiene, prietenul meu Paul Deussen). Să cinstim

deci „mîntuirea" din marile religii; pe de altă parte ne vine ceva mai greu să luăm în serios aprecierea de care se bucură *somnul adînc* printre aceşti osteniţi de viaţă, prea osteniţi chiar şi numai pentru a visa — anume somnul adînc privit ca pătrundere în *Brahma,* ca *înfăptuită unio mystica* cu Dumnezeu. „Cînd apoi a dormit adînc — se spune în cea mai veche şi venerabilă «scriere» — şi s-a liniştit deplin, astfel încît n-a mai avut nici un vis, atunci, o prea iubitule, el s-a unit cu firea, s-a cufundat în sine însuşi - învăluit de şinele care cunoaşte, nu mai are conştiinţa a ceea ce este în

afară sau înlăuntru. Această punte nu este trecută nici de zi şi de noapte, nici de bătrâneţe, nici de moarte, nici de suferinţă, nici de faptele bune sau rele." „în somn adînc, spun de asemenea credincioşii celei mai adinei dintre cele trei mari religii, sufletul se ridică deasupra trupului, pătrunde în lumina cea mai curată şi se înfăţişează astfel sub chipul său adevărat: el este atunci spiritul cel mai înalt însuşi, care hoinăreşte glumind, jucîndu-se, bucurîndu-se, fie cu femei, fie cu trăsuri sau cu prieteni, şi care nu se mai întoarce cu gîndul înapoi spre această povară a trupului la care este înhămat *prâna* (suflul vieţii), ca un animal la căruţă." Cu toate acestea nu vrem să pierdem din vedere nici acum, ca şi în cazul „mîntuirii", că aici, dincolo de splendoarea exagerării orientale, este exprimată de fapt aceeaşi apreciere pe care a făcut-o şi Epicur, acest spirit limpede, temperat, temperat ca orice este grecesc, — dar care suferă: nonsimţirea hipnotică, liniştea somnului adînc, într-un cuvânt *absenţa suferinţei* — poate fi în ochii celor ce suferă şi sînt profund nemulţumiţi bunul cel mai de preţ, valoarea valorilor care *trebuie* apreciată de ei ca ceva pozitiv, trebuie resimţită ca *pozitivul* însuşi. (După aceeaşi logică a sentimentului, în toate religiile pesimiste neantul se numeşte *Dumnezeu.)*

18

Mult mai frecvent decît o astfel de anesteziere generală a sensibilităţii, a capacităţii de suferinţă pe cale hipnotică, ce presupune puteri mai rar întîlnite, în primul rînd curaj, dispreţuirea opiniei, „stoicism intelectual", împotriva stărilor depresive se încearcă un alt *travling,* oricum mai uşor: *activitatea mecanică.* Faptul că prin ea o existenţă de suferinţă este uşurată într-o măsură nu chiar de neluat în seamă, este mai presus de orice îndoială; acest fapt este numit astăzi, nu tocmai cinstit, „binecuvîntarea muncii". Uşurarea constă în aceea că interesul celui care suferă este abătut în

întregime de la suferinţa sa, că doar activitatea şi numai activitatea îi pătrunde neîncetat în conştiinţă şi că prin urmare acolo mai rămîne foarte puţin loc pentru suferinţă — căci e „strimtă" acea încăpere a conştiinţei omeneşti! Activitatea mecanică şi tot ce se leagă de ea — cum ar fi regularitatea absolută, supunerea punctuală şi pasivă, modul de viaţă stabilit o dată pentru totdeauna, folosirea deplină a timpului, o anumită disciplină admisă şi voită pentru „impersonalitate", pentru uitarea de sine, pentru *„incuria sui"* — cît de temeinic, cît de subtil a ştiut

să le folosească preotul ascet în lupta sa împotriva durerii! Tocmai cînd avea de a face cu suferinzi din stările de jos, cu sclavi sau cu prizonieri (ori cu femei, care sînt cel mai adesea în acelaşi timp sclave şi prizoniere) nu era nevoie decît de o anumită abilitate de a le schimba numele şi de a-i reboteza, pentru a-i face să vadă de-acum înainte drept bune, drept o relativă fericire, lucrurile pe care le urau — nemulţumirea sclavului de soarta sa *nu* a fost în nici un caz inventată de preoţi. Un mijloc şi mai preţuit în lupta împotriva deprimării este prescrierea unei *mici bucurii,* care este uşor de obţinut şi poate deveni regulă; acest leac este folosit adesea pentru cel mai sus-amintit. Forma cea mai des întîlnită sub care bucuria este prescrisă drept leac este bucuria de *a face* bucurie (prin binefacere, daruri, alinări, ajutoare, încurajări, mîngîieri, laude, evidenţieri); recomandînd „iubirea faţă de aproape", preotul ascet recomandă de fapt un excitant pentru instinctul cel mai puternic şi mai legat de viaţă, chiar dacă este administrat cu prudenţă — *voinţa de putere.* Fericirea „minimei superiorităţi" pe care o aduce cu sine orice binefacere, orice ajutor, orice dovadă de compasiune, orice evidenţiere, reprezintă cel mai puternic mijloc de consolare de care obişnuiesc să se slujească cei handicapaţi fiziologic, cu condiţia de a fi bine sfătuiţi: în caz contrar, se rănesc unii pe alţii, bineînţeles ascultînd de acelaşi instinct fundamental. Dacă cercetăm începuturile creştinismu-

lui în lumea romană, vom găsi asociaţii de sprijin reciproc, asociaţii pentru ajutorarea săracilor, pentru îngrijirea bolnavilor, pentru îngroparea morţilor, apărute în straturile cele mai de jos ale societăţii de atunci, în care acel leac important împotriva deprimării, mica bucurie, aceea a binefacerii reciproce, era cultivată cu bună ştiinţă — poate că pe vremea aceea era un lucru nou, o adevărată descoperire? Astfel, prin trezirea „voinţei de reciprocitate", de constituire a turmei, a voinţei de „comunitate", de „cenaclu" va trebui ca la rîndul său, această voinţă de putere, chiar dacă numai într-o măsură foarte mică, să ajungă să se manifeste din nou şi mult mai puternic; în lupta împotriva deprimării *constituirea turmei* este un pas important şi o biruinţă. Prin creşterea comunităţii se dezvoltă şi la individ un nou interes, care îl ridică adesea deasupra necazurilor personale, deasupra aversiunii faţă de *sine („despectio sut* a lui Geulincx). Toţi bolnavii, toţi bolnăvicioşii tind instinctiv, din dorinţa de a scăpa de neplăcerea surdă şi de simţămîntul de slăbiciune, spre o organizare de turmă; preotul ascet ghiceşte acest instinct şi-1 încurajează; acolo unde există turme, instinctul de slăbiciune le-a vrut, iar înţelepciunea preoţească le-a organizat. Căci nu trebuie uitat un lucru: cei puternici tind la fel de firesc să se *despartă,* după cum cei slabi tind să se *adune;* dacă primii se unesc, atunci aceasta se petrece numai în vederea unei acţiuni agresive generale şi a satisfacerii generale a voinţei lor de putere, acţiune ce repugnă conştiinţei individuale; ceilalţi, dimpotrivă, se strîng laolaltă, faptul de a fl împreună făcîndu-le *plăcere* — aici instinctul lor este tot atît de satisfăcut, pe cît va fi de iritat şi de tulburat prin organizare instinctul „stăpînilor" înnăscuţi (vreau să spun al speciei om-animal de pradă singuratic). Toată istoria ne învaţă că sub orice oligarhie zace întotdeauna ascunsă pofta de *tiranie;* orice

oligarhie tremură neîncetat din pricina efortului pe care fiecare dintre indivizii ce o compun trebuie să-1 facă pentru a-şi

stăpîni această poftă. (Aşa a fost de pildă cazul grecilor, Platon o atestă de nenumărate ori, Platon care îşi cunoştea semenii — şi pe sine însuşi...)
19
Mijloacele preotului ascet la care ne-am referit pînă acum — înăbuşirea oricărui sentiment al vieţii, activitatea mecanică, mica bucurie, mai cu seamă „iubirea aproapelui", organizarea de turmă, trezirea simţământului de putere al comunităţii, simţământ care face ca individul nemulţumit de el însuşi să înlocuiască această nemulţumire cu plăcerea dată de înflorirea comunităţii — toate acestea, cîntărite cu măsuri moderne, sînt mijloacele sale *nevinovate* folosite în lupta împotriva neplăcerii. Să vedem acum care sint mijloacele cele mai interesante, mijloacele „vinovate". Aici peste tot e vorba de un singur lucru: despre o *exagerare a simţământului,* folosită ca cel mai bun mijloc de a atenua durerea îndelungată, surdă, paralizantă; de aceea inventivitatea preoţească sa dovedit a fi cu adevărat nesecată în privinţa acestei unice întrebări: „cum se obţine o exagerare a simţământului?"... întrebarea sună dur şi este de la sine înţeles că ar suna mai plăcut şi poate nu ar fi atit de şocantă dacă aş spune că „preotul ascet a ştiut întotdeauna să folosească entuziasmul de care sînt animate toate afectele puternice". Dar de ce să mai menajăm urechile cocoloşite ale răsfăţaţilor noştri oameni moderni? De ce am ceda *noi,* fie şi doar cu un pas, tartuferiei limbajului lor? Pentru noi psihologii, aceasta ar însenina o tartuferie *a faptei,* lăsînd la o parte dezgustul pe care ni l-ar provoca. în ziua de azi, psihologul, dacă îşi dovedeşte prin ceva *bunul gust* (alţii ar spune onestitatea) este tocmai prin aceea că rezistă limbajului scandalos de *moralizator* cu care sînt îmbîcsite toate aprecierile asupra oamenilor şi lucrurilor. Căci, să nu ne înşelăm: ceea ce constituie caracteristica cea mai de seamă a sufletelor şi cărţilor modeme nu este minciuna, ci *nevinovăţia* din minciu-

na morală. A redescoperi pretutindeni această „nevinovăţie" este poate cea mai respingătoare parte a muncii noastre, o muncă în sine nu lipsită de riscuri, o muncă pe care psihologul de astăzi trebuie să şi-o asume; este o parte a primejdiei care ne pîndeşte pe *noi* — este un drum care ne conduce poate tocmai pe noi spre marele dezgust... Nu mă îndoiesc în ce *scop* îi slujesc, i-ar putea sluji posterităţii cărţile moderne (ad-mlţînd că ele vor avea o influenţă durabilă, ceea ce cu siguranţă este puţin probabil şi de asemenea ad-miţînd că va exista cîndva o posteritate cu un gust mai sigur, mai exigent, mai *sănătos)* — ca şi *tot* ceea ce este modern în general: i-ar sluji drept vomitiv — şi aceasta din pricina dulcegăriei şi falsităţii moralismului său, a feminităţii sale interioare, căreia îi place să-şi spună „idealism", şl care în orice caz se crede idealism. Civilizaţii noştri de azi, „bunii" noştri nu mint — e adevărat; dar nu e spre cinstea lor! Minciuna propriu-zisă, minciuna veritabilă, hotărîtă, „cinstită" (despre a cărei valoare ar trebui consultat Platon) ar fi pentru ei ceva de departe prea sever, prea dur, ceva ce ar cere ceea ce nu li se *poate* cere, anume să deschidă ochii asupra lor înşile, să ştie să deosebească în sinea lor

între „adevărat" şl „fals". Lor li se potriveşte numai *minciuna necinstită;* toţi cei ce se simt astăzi „oameni buni" sînt total incapabili să adopte faţă de un lucru oarecare o altă poziţie decît *minciuna-necinstită,* minciuna-temei-nică, dar o mlnciună-nevinovată, naivă, o minciună-cu-ochi-albaştri, o mlnciună-virtuoasă. Aceşti „oameni buni" — el sînt acum cu toţii morali pînă în măduva oaselor, iar în privinţa cinstei sînt dezonoraţi şi pervertiţi pe vecie; care dintre ei ar mai suporta un adevăr „despre om"?... Sau mai concret: care dintre ei ar suporta o biografie *adevărată?...* Cîteva exemple: lordul Byron a avut nişte însemnări cu caracter strict personal, dar Thomas Moore a fost „prea bun" şi a ars hîrtiile prietenului său. Acelaşi lucru pare să-1 fi făcut şi Dr. Gwinner, executorul testamentar al lui Schopen-

hauer, pentru că şl Schopenhauer notase cîte ceva despre el însuşi şi poate chiar împotriva lui însuşi *{eis heauton).* Americanul de ispravă Thayer, biograful lui Beethoven, s-a oprit dintr-o dată din munca sa: ajuns într-un punct oarecare al acestei vieţi onorabile şi naive, n-a mai putut continua... Morala: ce om înţelept ar mal scrie astăzi vreun cuvînt sincer despre sine însuşi? — sau atunci ar trebui să facă parte din ordinul sfintei temerităţi. Ni se promite o autobiografie a lui RIchard Wagner: cine se îndoieşte că va fi o autobiografie *înţeleaptă?...* Să ne amintim de groaza comică pe care a stîmit-o în Germania preotul catolic Janssen cu tabloul său peste măsură de stîngaci şi naiv al mişcării germane pentru Reformă; ce s-ar întîmpla oare , dacă cineva ne-ar istorisi această mişcare *altfel,* dacă un adevărat psiholog ne-ar vorbi despre adevăratul Lu-ther, nu cu naivitatea moralistă a unui preot de ţară, nu cu pudoarea dulceagă şV plină de menajamente a istoricilor protestanţi, ci de pildă cu cutezanţa unui Taine, izvorînd din *tăria sufletului* şi nu dlntr-o indulgenţă abilă faţă de această tărie?... (Germanii, în treacăt fie spus, au scos pînă la urmă îndeajuns de frumos la iveală tipul clasic al acestei indulgenţe — şi îl pot revendica pe bună dreptate, în persoana lui Leo-pold Ranke al lor, acest înnăscut *advocatus* clasic al oricărei *causafortior,* acest cel mai abil dintre toţi abilii „realişti".)

20

Dar cred că am şi fost înţeles — în linii mari avem destule motive, nu-i aşa, pentru ca noi psihologii să nu scăpăm astăzi de o oarecare neîncredere *faţă de noi înşine?...* Pesemne că şi noi sîntem încă „prea buni" pentru meseria noastră, pesemne că şl noi mai sîntem încă victimele, prada, *bolnavii* acestui gust moralizator al zilei, oricît de mult l-am dispreţul — pesemne că şi *noi* sîntem încă infectaţi de el. împotriva cui avertiza acel diplomat, vorbindu-le colegilor săi? „Domnii mei, în primul rînd să nu ne încredem în primele noastre

porniri! spunea el, *ele sînt aproape întotdeauna bune"...* Aşa ar trebui să le vorbească astăzi şi flecare psiholog colegilor săi... Şl cu aceasta ne întoarcem la problema noastră care ne cere într-adevăr o anumită rigurozitate, o anumită neîncredere, mai cu seamă faţă de „primele porniri". *Idealul ascetic în slujba, intenţiei de exagerare a simţămîntului*

— cine îşi aminteşte de disertaţia anterioară va anticipa în esenţă conţinutul, înghesuit în aceste nouă cuvinte, al celor ce urmează a fl prezentate. A scoate sufletul omenesc din toate balamalele, a-1 cufunda în spaimă, ger, jăratic şi încîntare în aşa fel încît să se elibereze fulgerător de toate micimile şi meschinăriile neplăcerii, apatiei, deprimării, oare ce căi duc spre *această* ţintă? Şi care dintre ele sînt cele mai sigure?... în fond toate marile afecte sînt bune cu condiţia de a se descărca brusc prin furie, spaimă, voluptate, răzbunare, speranţă, triumf, disperare, cruzime; preotul ascet a luat cu adevărat şi fără şovăire întreaga haită de cîini sălbatici din om în slujba sa, dînd drumul cînd unuia, cînd altuia, mereu în acelaşi scop, anume de a trezi omul din îndelunga tristeţe, de a izgoni cel puţin pentru un timp durerea sa surdă, mizeria sa zăbovltoare, întotdeauna şi sub pavăza unei interpretări şi „justificări" religioase. E de la sine înţeles că orice asemenea exagerare a simţirii trebuie mai apoi *plătită* — îmbolnăvindu-1 şi mai tare pe bolnav; de aceea solul acesta de leacuri împotriva durerii cîntărit cu măsuri moderne, este un sol „vinovat". Totuşi, pentru că dreptatea o cere, trebuie cu atît mai mult subliniat că ele au fost folosite cu *intenţii bune,* că preotul ascet le-a recomandat fiind adînc încredinţat de utilitatea, chiar de necesitatea lor, fiind adesea el însuşi aproape frînt de jalea pe care o pricinuia; de asemenea că aprigele răzbunări fiziologice ale unor astfel de excese, poate chiar tulburările psihice, nu contrazic de fapt întregul sens al acestui sol de leacuri care, după cum am mai arătat, *nu* urmăresc în fond vindecarea bolilor, ci combaterea neplăcerii datorate stării de deprimare, alinarea ei, amorţirea ei. Ţelul era atins şi în felul *acesta.* Tertipul principal pe care şl 1-a

permis preotul ascet pentru a face să răsune în sufletul omenesc acea muzică sfîşletoare şl extatică a fost — oricine o ştie — folosirea *simţămîntului de vinovăţie.* Originea acestuia a fost lămurită pe scurt în disertaţia anterioară — o frîntură de psihologie animală, nimic mai mult; simţămîntul de vinovăţie ni s-a arătat acolo în starea sa brută. Abia în mîinile preotului, ale acestui adevărat maestru în sentimentul vinii, va prinde chip — o, şi încă ce chipt „Păcatul" — căci aşa sună răstălmăcirea preoţească a „conştiinţei încărcate" animalice (a cruzimii îndreptate spre înapoi) — a fost pînă acum cel mai mare eveniment din istoria sufletului bolnav; în el găsim cea mai primejdioasă şi nefastă operă de artă a interpretării religioase. Omul suferind el însuşi dintr-o pricină oarecare, oricum fiziologică, aproape ca un animal închis într-o cuşcă, nelămurit de ce, pentru ce? doritor de motive — motivaţia uşurează — doritor de asemenea de leacuri şi narcotice, se sfătuieşte în sfîrşit cu cineva care cunoaşte pînă şi lucrurile ascunse — şi iată! primeşte o îndrumare, primeşte de la vrăjitorul său, preotul ascet, *prima* îndrumare asupra „pricinii" suferinţei sale: s-o caute *uilăun-trul* său, într-o *vină,* într-un ciob de trecut, să-şi înţeleagă însăşi suferinţa ca pe o *pedeapsă...* Nefericitul a auzit, a înţeles; acum îi merge precum găinii în jurul căreia s-a trasat un cerc: nu mai poate ieşi din acest cerc: din bolnav s-a transformat în „păcătos"... De-aici încolo, cîteva mii de ani nu se va mai scăpa de chipul acestui nou bolnav, al „păcătosului" — dar se va scăpa oare vreodată de

el? — oriunde te uiţi, pretutindeni întâlneşti privirea hipnotizată a păcătosului îndreptată mereu în aceeaşi unică direcţie (cea a vinii, drept cauză *unică* a suferinţei); pretutindeni conştiinţa încărcată, acest *„grewliche tnier"*[1] spre a grăi cu Lu-ther; pretutindeni trecutul rumegat, fapta răsucită, „ochi răi" pentru orice acţiune; pretutindeni acea *vo-*

1 Animal îngrozitor.

tnţă de înţelegere greşită a suferinţei ajunsă să umple viaţa, răstălmăcirea suferinţei în sentimente de vinovăţie, teamă şi pedeapsă; pretutindeni biciul, cămaşa penitenţei, trupul chinuit de foame, remuşcarea; pretutindeni păcătosul care se trage el însuşi pe roata cumplită a unei conştiinţe neliniştite, bolnăvicios-pof-ticioase; pretutindeni chinul mut, spaima adîncă, agonia inimii martirizate, spasmele unei fericiri necunoscute, implorarea „mîntuirii". într-adevăr, cu acest sistem de proceduri, vechea depresiune, greutate şi oboseală erau în întregime *depăşite,* viaţa devenea din nou *foarte* interesantă; treaz, mereu treaz, chiar şi noaptea, înflăcărat, ars, epuizat şi totuşi neostenit — aşa arăta omul, „păcătosul" iniţiat în *aceste* mistere. Vechiul şi marele vrăjitor în lupta împotriva neplăcerii, preotul ascet, biruise vădit, împărăţia *sa* venise; de acum nimeni nu se mai plîngea *împotriva* suferinţei, toţi erau *însetaţi* de durere; *„mai multă* durere! *mai multă* durere!" a fost ţipătul ucenicilor şi iniţiaţilor săi timp de secole. Orice exagerare dureroasă a simţirii, tot ceea ce sfărîma, dobora, zdrobea, îndepărta, extazia, taina camerelor de tortură, născocirile iadului însuşi — totul fusese acum descoperit, ghicit, folosit, totul era în slujba vrăjitorului, totul folosea de aici înainte biruinţei idealului său, a idealului ascetic... „împărăţia mea nu este pe lumea *aceasta"* — spunea el acum ca şi altădată; mai avea oare cu adevărat dreptul să vorbească astfel?... Goethe a susţinut că există doar treizeci şi şase de situaţii tragice; am ghici de aici, dacă n-am şti-o şi altfel, că Goethe nu era preot ascet. Acela — cunoaşte mai multe...

21 .

Cu privire la *acest* soi de medicaţie preoţească, soiul „vinovat", orice cuvînt critic este de prisos. Că o asemenea exacerbare a sentimentului cum obişnuieşte să o prescrie în acest caz preotul ascet bolnavilor săi (bineînţeles sub denumirile cele mai sfinte, precum şi pătruns de sfinţenia ţelului său), *a folosit* cu adevărat

vreunui bolnav — cine ar fi oare în stare să susţină aşa ceva? Ar trebui să ne înţelegem cel puţin asupra sensului cuvântului „a folosi". Dacă vrea să spună că un asemenea sistem de tratare a *îmbunătăţit* omul, nu voi avea nimic de obiectat, doar că voi adăuga ce înseamnă pentru mine „îmbunătăţit" — acelaşi lucru cu „domesticit", „slăbit", „descurajat", „rafinat", „efeminat", „moleşit" (deci aproape sinonim cu *„degradat"...)* Dacă este însă vorba în special de bolnavi indispuşi, deprimaţi, atunci un astfel de sistem, presupunînd că l-ar face pe bolnav „mai bun", l-ar îmbolnăvi în orice caz şi *mai mult;* întrebaţi medicii psihiatri unde duce întotdeauna aplicarea metodică a chinurilor penitenţei, a remuşcărilor şi

spasmelor mîntuirii. Să întrebăm de asemenea şi istoria: peste tot unde preotul ascet şi-a impus tratamentul, boala s-a întins şi s-a adîncit nespus de repede. Care a fost întotdeauna „rezultatul"? Un sistem nervos zdruncinat adăugat bolii de pînă atunci — şi asta în mare ca şi în mic, la individ ca şi la mase. Urmările acestui *training* de pocăinţă şi mîn-tuire au fost cumplitele epidemii de epilepsie, cele mai mari pe care le cunoaşte istoria, ca acelea ale dansatorilor sfîntului Vit şi ai sfîntului Ioan în Evul Mediu; alte urmări — paralizii îngrozitoare şi îndelungate stări depresive, din cauza cărora uneori temperamentul unui popor sau al unui oraş (Geneva, Basel) se transformă pentru totdeauna în opusul a ceea ce a fost; de aceeaşi factură este şi isteria vrăjitoarelor, ceva înrudit cu somnambulismul (opt mari izbucniri epidemice numai în 1564-1605); mai găsim ca fenomene asemănătoare delirurile colective ale fervenţilor morţii, al căror ţipăt înfricoşător *„evviva la morte!"* a fost. auzit în întreaga Europă, întrerupt de idiosincrazii cînd voluptoase, cînd pornite pe distrugere, după cum aceeaşi alternanţă de afecte, cu aceleaşi intermitenţe şi răsturnări se mai observă şi astăzi, pretutindeni şi în toate cazurile în care învăţătura ascetică despre păcat iese din nou biruitoare. (Nevroza religioasă *apare* ca o

formă a „celui rău", fără nici o umbră de îndoială. Ce este ea? *Quaeritw.)* Privit în mare, Idealul ascetic şi cultul său subllm-moral, cea mal Ingenioasă, îndrăzneaţă şi primejdioasă sistematizare a tuturor mijloace-lor de exagerare a sentimentului, pusă sub ocrotirea unor intenţii sfinte, s-a înscris într-un mod înfiorător şi de neuitat în istoria omenirii — şi din păcate *nu doar* în istoria el... Nu cunosc nimic altceva care să fi acţionat atît de distrugător asupra *sănătăţii* şt vigorii raselor, mai cu seamă a europenilor, decît acest ideal; el poate fi numit fără nici o exagerare *adevărata catastrofă* din istoria sănătăţii omului european. Influenţa sa ar putea fi cel mult egalată de cea specific germanică: mă gîndesc la otrăvirea cu alcool a Europei, care a ţinut pînă acum bine pasul cu preponderenţa politică şi rasială a germanilor (— acolo unde şi-au ino-culat sîngele şi-au inoculat şi viciile). Pe locul al treilea ar fi de menţionat sifilisul — *magno sed proxima inter-vallo*[1]*.*

22

Preotul ascet a alterat sănătatea sufletească pretutindeni unde a ajuns să se înstăpînească, prin urmare a alterat şi *gustul* în *artibus et litteris* — şi îl alterează încă. „Prin urmare"? — Nădăjduiesc că acest prin urmare va fi luat ca atare; cel puţir .iu voi mai fi nevoit să demonstrez. O singură îndrumare: ea se referă la cartea de temelie a literaturii creştine, adevăratul ei model, „cartea în sine". încă din mijlocul splendorii greco-romane, care a fost şi o splendoare a cărţilor, în faţa lumii scrierilor antice încă nedegenerată şi neruinată, pe vremea cînd se mal puteau citi unele cărţi în schimbul cărora s-ar da astăzi literaturi întregi, naivitatea vanitoasă a agitatorilor creştini — este vorba de părinţii Bisericii — a îndrăznit să decreteze: „Şi *noi* avem literatura noastră clasică, *nu avem nevoie de cea*

1 Cel mal apropiat dar la mare distanţă (lat.).

a *grecilor*" — arătînd cu mîndrie spre cărţile de legende, epistolele apostolilor şi micile tratate apologetice, cam aşa ca şl cum astăzi, cu o literatură înrudită, „Armata salvării" din Anglia duce lupta împotriva lui Sha-kespeare şi a altor „păgîni". După cum se poate ghici nu-mi place *Noul Testament;* sînt aproape neliniştit de a fi atît de singur cu părerea mea despre această scriere preţuită şi răspreţuită (gustul a două milenii este *împotriva* mea), dar ce să-i faci! „Aşa sînt, nu pot fi altfel" — am curajul gustului meu prost. *Vechiul* Testament — ei bine, este cu totul altceva; tot respectul faţă de Vechiul Testament! în el găsesc oameni mari, un decor eroic şl ceva din cel mai rar lucru de pe pă-mînt, neasemuita naivitate a *inimii tari,* mai mult, găsesc un popor. Pe cînd în cel Nou, găsesc numai harababura micilor secte, numai un rococo al sufletului, numai lucruri întortochiate, colţuroase, ciudate, numai o atmosferă de mici întîlniri tăinuite, fără a mai vorbi de boarea de dulcegărie bucolică ce adie uneori, care aparţine epocii (şi provinciei romane) şl care este mal curînd elenistică decît iudaică. Umilinţa şi aerul important înghesuite laolaltă; o aproape asurzitoare vorbărie a simţirii; înflăcărare, nu pasiune; gestică penibilă; e vădit că aici a lipsit orice bună creştere. Cum se poate face atîta caz de micile tale imperfecţiuni cum fac aceşti omuleţi pioşi! Nimănui nu-i pasă de ele, cu atît mai puţin Iul Dumnezeu. La urmă, toţi aceşti provinciali mărunţi vor să aibă pînă şi „cununa vieţii veşnice"; pentru ce oare? în ce scop? — o mal mare lipsă de modestie nici că se poate. Un Petru „nemuritor", oare cine l-ar suporta? Au şi o vanitate care te face să rîzi: explică amănunţit problemele lor cele mai personale, greşelile, tristeţile şi grijile lor meschine, ca şi cum esenţa lucrurilor ar fi silită să se ocupe de ele; nu ostenesc a-1 înfăşură pe Dumnezeu însuşi în cele mal mărunte necazuri în care sînt băgaţi. Şi această veşnică tutuire cu Dumnezeu, de cel mai prost gust! Această obraznică îndrăzneală iudaică — nu numai iudaică -

faţă de Dumnezeu, cu botul şi cu labele!... în răsăritul Asiei există mici „popoare păgîne" dispreţuite, de la care aceşti primi creştini ar fi putut învăţa ceva esenţial, anume ceva din *tactul* veneraţiei; acestea nu-şi permit, după cum povestesc misionarii creştini, nici măcar să rostească numele Dumnezeului lor. Faptul mi se pare de o delicateţe deosebită, dar cu siguranţă că este prea delicat nu numai pentru „primii" creştini; pentru a sesiza contrastul, să ne amintim de pildă de Luther, ţăranul cel mai „vorbăreţ" şi mai lipsit de modestie pe care 1-a avut Germania, la tonul care îi plăcea cel mai mult în dialogurile sale cu Dumnezeu. Lupta lui Luther împotriva sfinţilor mijlocitori ai Bisericii (mai ales împotriva papei, această „scroafă a diavolului" cum îl numeşte) a fost de fapt, fără nici o îndoială, lupta unui bădăran pe care îl supărau *normele de politeţe* ale Bisericii, acea etichetă de respect profund a gustului hieratic care-i lasă să pătrundă în sac-tuar numai pe cei mai consacraţi şi mai tăcuţi, fere-cîndu-1 în faţa bădăranilor. O dată pentru totdeauna, aceştia nu trebuie să aibă mai ales aici cuvîntul — dar Luther, ţăranul, voia pur şi simplu să fie altfel, aşa nesunîndu-i destul de „german"; el voia în primul rînd să vorbească direct, să vorbească el însuşi, să vorbească „fără jenă" cu Dumnezeul său... Ei bine, iată că a făcut-o. E uşor de ghicit că idealul

ascetic n-a fost niciodată şi nicăieri o şcoală a bunului gust, încă şi mai puţin a bunelor maniere — a fost în cel mai bun caz o şcoală a manierelor hieratice, ceea ce face ca în el să sălăşluiască ceva vrăjmaş de moarte tuturor bunelor maniere — lipsa de măsură, sila faţă de măsură, el însuşi fiind un *„non plus ultra".*

23

Idealul ascetic nu a alterat numai sănătatea şi gustul, ci şi al treilea, al patrulea, al cincilea, al şaselea lucru — mă feresc să le enumăr pe *toate* (n-aş mai ajunge la capăt!). Nu vreau să pun aici în lumină ceea

ce a *înfăptuit* acest ideal, ci mai curînd doar ceea ce înseamnă, ce lasă să se ghicească, ce se ascunde în spatele lui, sub el, în el, fiind expresia lor provizorie, nedesluşită, încărcată cu semne de întrebare şi înţelesuri greşite. Şi tocmai în vederea *acestui* scop nu puteam să-mi cruţ cititorii de priveliştea monstruozităţii actelor sale, ca şi a efectelor sale nefaste, spre a-i pregăti pentru ultimul şi cel mai înspăimîntător aspect pe care îl are în ochii mei problema sensului acestui ideal. Ce înseamnă *Jorţa* acestui ideal, *monstruozitatea* forţei sale? De ce i s-a cedat atîta teren? De ce nu i sa opus mai multă rezistenţă? Idealul ascetic exprimă o voinţă; unde este voinţa opusă în care s-ar exprima un *ideal opus?* Idealul ascetic are un *ţel* — acesta este destul de general pentru ca, măsurate cu el, toate celelalte interese ale existenţei omeneşti să pară meschine şi înguste; în urmărirea acestui ţel, el foloseşte neînduplecat timpurile, popoarele, oamenii, nu admite o altă interpretare, un alt scop; el răstoarnă, neagă, afirmă, confirmă doar în sensul interpretării *sale* (— şi a existat oare vreodată un sistem de interpretare mai bine gîndit pînă la capăt?); el nu se supune nici unei puteri, crezînd mai curînd în privilegiile sale faţă de orice putere, în *distanţa* categorică pe care i-o conferă *rangul* său faţă de orice putere, încredinţat că nu există putere pe lume care să nu trebuiască să capete mai întîi de la el un sens, un drept la existenţă, o valoare — ca instrument al operei *sale,* ca mijloc şi cale spre ţelul *său,* ţelul unic... Unde este *antiteza* acestui sistem închis de voinţă, scop şi interpretare? De ce *lipseşte* antiteza? ... Unde este *celălalt* „ţel unic"?... Dar mi se spune că ea nu lipseşte şi că nici nu s-a mărginit doar la a duce o luptă îndelungată şi victorioasă împotriva acestui ideal, ci că mai degrabă îl şi stăpîneşte în toate punctele esenţiale, — mărturie ar sta întreaga noastră *ştiinţă* modernă — această ştiinţă modernă care, ca o adevărată filozofie a realităţii, crede bineînţeles numai în ea însăşi, are bineînţeles curajul şi voinţa de sine

şl s-a descurcat pînă acum destul de bine fără Dumnezeu, fără lumea de dincolo şl fără virtuţi negatoare. Dar o astfel de gălăgie şi vorbărie de agitatori nu are la mine nici o trecere; aceşti trîmblţaşi ai realităţii sînt muzicieni proşti, se aude destul de bine că vocile lor nu vin din adînc, din ele *nu* grăieşte abisul conştiinţei ştiinţifice — căci astăzi conştiinţa ştiinţifică este un abis — în gura acestor trimbiţaşi cuvîntul „ştiinţă" este pur şi simplu un desfriu, un abuz, o neruşinare. Adevărul este tocmai contrariul celor susţinute de ei: ştiinţa *nu* are astăzi încredere în ea însăşi, avînd cu atît mai puţin un ideal *deasupra* ei — iar acolo unde mai

există pasiune, dragoste, ardoare, *suferinţă,* ea nu mai este opusul idealului ascetic, ci mai curînd însăşi *forma lui cea mai modernă şi mai nobilă.* Vă sună ciudat? Este adevărat că şi printre învăţaţii de astăzi există destui oameni muncitori, cinstiţi şi modeşti, cărora le place ungherul lor retras şi care, pentru că se simt bine acolo, ridică uneori vocea cu pretenţia oarecum lipsită de modestie, că astăzi toată lumea ar *trebui* să fie mulţumită, mai cu seamă pe tărîmul ştiinţei unde ar fi atîtea lucruri folositoare de făcut. Nu-I contrazic; pentru nimic în lume n-aş vrea să le tulbur acestor muncitori cinstiţi elanul pentru meseria lor, căci efortul lor mă bucură. Dar faptul că acum se munceşte serios în domeniul ştiinţei şi că există muncitori mulţumiţi, *nu* dovedeşte că ştiinţa în întregul ei ar avea astăzi un scop, o voinţă, un ideal, o pasiune a marii credinţe. Realitatea, după cum am mai spus, este absolut contrarie: acolo unde ea nu reprezintă cea mai recentă formă de manifestare a idealului ascetic — ar fi vorba despre cazuri prea rare, prea distincte şi selectate pentru a putea răsturna aprecierea generală, ştiinţa rămîne în zilele noastre un *refugiu* pentru toate solurile de nemulţumiri, de neîncrederi, de viermi rozători, de *despectio sui* şi conştiinţe încărcate — ea este însăşi *neliniştea* lipsei de ideal, suferinţa pricinuită de *absenţa* marii iubiri, frustrarea cauzată de o

r

o
2'
cumpătare *impusă.* Vai, cît de multe lucruri ascunde astăzi ştiinţa! Sau cel puţin cîte *trebuie* să ascundă! Capacitatea celor mai buni savanţi ai noştri, hărnicia lor neîncetată, minţile lor care se frămîntă zi şi noapte, însăşi măestria lor în meserie — cît de des au toate acestea drept scop adevărat doar propria orbire faţă de anumite lucruri! Ştiinţa ca mijloc de autoameţire: *cunoaşteţi asta?...* Uneori îi răneşte pînă în măduva oaselor un simplu cuvînt — oricine a avut de-a face cu savanţii află acest lucru —, prietenii savanţi se indignează împotriva ta în clipa în care tu crezi că îi elo-giezl, îşi ies din fire doar pentru faptul de a nu fi fost destul de subtil spre a ghici cu cine stai de vorbă, cu *suferinzi* care nu vor să recunoască nici faţă de ei înşişi ceea ce sînt, cu oameni ameţiţi şi fără gînduri, care se tem de un singur lucru: să *devină conştienţi...*
24 '
— Şi acum, să cercetăm acele cazuri rare despre care vorbeam, ultimii Idealişti care se mai află astăzi printre filozofi şi învăţaţi; găsim poate în ei *adversarii* căutaţi ai idealului ascetic, *contra-idealiştii* lui? Ei se *cred* într-adevăr ca atare, aceşti „necredincioşi" (căci asta sînt cu toţii); se pare chiar că ultima lor frîntură de credinţă este de a fi duşmanii acestui ideal, într-atît sînt de serioşi în această privinţă, într-atît de pătimaşe devin aici cuvintele şi gesturile lor — dar este acesta un motiv pentru ca ceea ce cred ei să fie şi *adevărat?...* Noi „cei care căutăm cunoaşterea" sîntem de-a dreptul bănuitori faţă de orice fel de credincioşi;

neîncrederea noastră nea învăţat treptat să conchidem pe dos decît se conchidea odinioară, anume să conchidem că pretutindeni unde tăria unei credinţe apare prea mult în primul plan, există o anumită slăbiciune a putinţei de a dovedi, ba chiar o *improbabilitate* a celor crezute. Nici noi nu negăm că credinţa „mîntuieşte" şi *tocmai de aceea* negăm că credinţa *ar dovedi* ceva — o credinţă adîncă, mîntuitoare, naşte bănuieli împotriva celor ere-

zute, ea nu este un temei pentru „adevăr", ci temeiul unei anumite probabilităţi — a *iluziei.* Or, ce se în-tîmplă în acest caz? — Aceşti negatori şi singuratici de astăzi, aceşti intransigenţi cu privire la puritatea intelectuală, aceste spirite dure, aspre, abstinente, eroice, care sînt onoarea timpurilor noastre, toţi aceşti palizi atei, anticrişti, imoralişti, nihilişti, aceşti sceptici, neîncrezători, *ofticoşi* ai spiritului (asta sînt cu toţii într-un sens sau altul), aceşti din urmă idealişti ai cunoaşterii, singurii în care sălăşluieşte astăzi şi s-a întruchipat conştiinţa intelectuală — se cred într-adevăr cît se poate de eliberaţi de idealul ascetic, ei, aceste spirite „libere, *foarte* libere"; şi totuşi — le dezvălui ceea ce ei înşişi nu pot vedea, deoarece le lipseşte distanţa necesară — acest ideal este chiar idealul *lor,* ei înşişi îl reprezintă astăzi şi poate nimeni altcineva, ei înşişi sînt forma lui cea mai spiritualizată, ceata sa cea mai înaintată de războinici şi de cercetaşi, forma sa de seducţie cea mai captivantă, mai delicată, mai insesizabilă; dacă eu sînt deslegător de şarade în ceva, atunci cu afirmaţia *aceasta* vreau să fiu!... Acestea nu sînt încă nici pe departe spirite *libere, căci mai cred încă în adevăr...* Cînd cruciaţii s-au izbit în Orient de acel ordin invincibil al Asasinilor, ordin al spiritelor libere *par excellence,* ale cărui grade inferioare trăiau într-o ascultare ce nu-şi găseşte asemuire în nici un ordin mînăstiresc, au căpătat pe o cale oarecare şi o indicaţie despre acel simbol şi principiu esenţial a cărui cunoaştere era rezervată doar celor mai înalte grade, ca *secretuum* al lor: „Nimic nu este adevărat, totul este permis"... Iată, *aceasta* era adevărata *libertate* a spiritului, această deviză care *răpeşte* credinţa pînă şi în adevăr... A rătăcit oare vreodată un spirit liber european, creştin, în adîncul acestei teze şi în labirintul *urmărilor* sale? Cunoaşte el din *experienţă* minotaurul din această peşteră?... Mă îndoiesc, mai mult, ştiu că e altfel; acestor intransigenţi, acestor *aşa-zise* spirite libere nu le este nimic mai străin decît libertatea şi

descătuşarea, în nici o privinţă nu sînt mai strîns legaţi, tocmai în credinţa în adevăr sînt fermi şi categorici ca nimeni altul. Cunosc toate acestea poate de prea aproape; acea lăudabilă abstinenţă filozofică la care obligă o asemenea credinţă, acel stoicism al intelectului care sfîrşeşte prin a-şi interzice la fel de sever rostirea lui nu ca şi a lui da, acea Imobilitate voită în faţa realităţii, *afactum brutum,* acel fatalism al *„petiis faits" {ce petit faitalisme,* cum îl numesc eu) în care ştiinţa franceză îşi caută acum un fel de întietate morală faţă de cea germană, acea renunţare la interpretare în general (la violare, ajustare, prescurtare, omitere, umplere, amplificare, falsificare şi la ce mai face

parte din *esenţa* interpretării) — toate acestea privite în mare exprimă la fel de bine ascetismul virtuţii ca şi oricare altă negare a senzualităţii (este de fapt numai un *modus* al acestei negări). Dar forţa care *împinge* cu hotărîre spre acest ascetism, acea voinţă absolută de adevăr este — să nu ne înşelăm în această privinţă — *credinţa în idealul ascetic însuşi,* chiar dacă îmbracă haina imperativului său inconştient, este credinţa într-o valoare *metafizică,* o valoare în *sine a adevărului,* valoare pe care numai Idealul ascetic o garantează şi o consacră (ea subsistă şi dispare o dată cu acest ideal). Judecat riguros, ştiinţa „necondiţionată" nici nu există, o asemenea idee este de neconceput, este paralogică; întotdeauna trebuie să existe mal întîi o filozofie, o „credinţă", pentru ca ştiinţa să-şi poată găsi în ea o direcţie, un sens, o limită, o metodă, un *drept* la existenţă. (Cel care înţelege lucrurile invers, care încearcă de pildă să aşeze filozofia „pe o bază strict ştiinţifică" trebuie să înceapă prin a aşeza nu numai filozofia, ci şi adevărul *cu capul în jos* — ceea ce ar constitui cea mai gravă jignire la adresa a două persoane atît de venerabile!) Nu există într-adevăr nici o îndoială — şi aici trec cuvîntul lucrării mele *Ştiinţa voioasă* (vezi cartea a V-a, aforismul 344) — „veridicul, în sensul îndrăzneţ şi ultim pe care îl presupune ere-

dinţa în ştiinţă, *afirmă astfel o altă lume* decît cea a vieţii, a naturii şi a istoriei; dar în măsura în care afirmă această «altă lume», nu trebuie atunci să nege opusul ei, lumea aceasta, lumea *noastră?...* Credinţa noastră în ştiinţă este tot o *credinţă metafizică,* şi noi, cei ce căutăm astăzi cunoaşterea, noi ateii şi antime-tafizicienii, ne mai luăm încă focul nostru din vîlvătaia aprinsă de o credinţă milenară, acea credinţă creştină care a fost şi credinţa lui Platon, că Dumnezeu este adevărul, că adevărul este dumnezeiesc... Dar ce se întîmplă dacă tocmai acest lucru devine din ce în ce mai puţin demn de a fi crezut, dacă nimic nu se mai dovedeşte ca fiind divin în afară de greşeală, de orbire, de minciună — dacă Dumnezeu însuşi se dovedeşte a fi *cea mai durabilă minciună a noastră?"* — Aici se cuvine să ne oprim şi să meditǎm îndelung. De aici înainte ştiinţa însăşi are *nevoie* de o justificare (ceea ce nu înseamnă că aceasta ar exista). Să privim filozofiile cele mai vechi şi mai noi în lumina acestei întrebări: tuturor le lipseşte conştiinţa măsurii în care însăşi voinţa de adevăr ar avea nevoie de o justificare; aici se află un gol în orice filozofie — oare de ce? Pentru că pînă acum idealul ascetic a dominat toate filozofiile, pentru că adevărul a fost considerat drept esenţă, drept Dumnezeu, drept instanţă supremă, pentru că adevărul nici *nu* era *voie* să fie privit ca o problemă. Se înţelege acest „nu era voie"? Din clipa în care credinţa în Dumnezeul idealului ascetic este negată, se *iveşte o nouă problemă:* aceea a *valorii* adevărului. Voinţa de adevăr are nevoie de o critică — definim aici şi propria noastră misiune —, ar trebui să se încerce odată punerea valorii adevărului *sub semnul* întrebării... (Celui căruia i se pare că am fost prea succint îi recomand să recitească paragraful din *Ştiinţa voioasă* care poartă titlul „în ce măsură mai sîntem şi noi pioşi" sau, şi mai bine, întreaga carte a cincea din lucrarea amintită, precum şi prefaţa la *Aurora.)*

25

Nu! Să nu mi se vină cu ştiinţa atunci cînd caut antagonistul firesc al idealului ascetic, atunci cînd întreb: „unde este voinţa opusă în care se exprimă idealul opus?" Ştiinţa nu se sprijină, nici pe departe, destul de mult pe ea însăşi pentru un asemenea rol, ea are nevoie în orice privinţă de o valoare ideală, de o putere creatoare de valori, pe care *slujind-o, să poată crede* în ea însăşi — căci ştiinţa însăşi nu este niciodată creatoare de valori. Relaţia ei cu idealul ascetic nu este deloc antagonică; ştiinţa reprezintă în esenţă mai cu-rînd forţa de progres în evoluţia interioară a acestui ideal. Privind mai îndeaproape, opoziţia şi lupta ştiinţei nici măcar nu se referă la idealul în sine, ci doar la înfăţişarea sa exterioară, la înveşmîntarea şi la jocul său mascat, la duritatea, închistarea, dogmatizarea sa temporară — ea eliberează din nou viaţa dinlăuntrul acestui ideal, negîndu-i exoterismul. Amîndouă, ştiinţa şi idealul ascetic, au aceeaşi sorginte — am mai lăsat să se înţeleagă acest lucru — anume aceeaşi supraevaluare a adevărului (mai corect: aceeaşi credinţă că adevărul este de nepreţuit, de necriticat); tocmai de aceea sînt în mod necesar aliate, astfel încît, admiţînd că ar fi combătute, vor putea fi combătute şi puse sub semnul întrebării întotdeauna numai împreună. O evaluare a idealului ascetic aduce inevitabil cu sine şi o evaluare a ştiinţei — acesta este un fapt: de aceea trebuie să se deschidă ochii şi să se ciulească urechile la timp! (Arta, în treacăt fie spus, căci vom reveni într-o zi mai pe larg asupra acestui subiect — arta, în care tocmai *minciuna* este sfinţită, iar *voinţa de înşelăciune,* are de partea ei conştiinţa împăcată, este din principiu în mai mare măsură opusă idealului ascetic decît ştiinţa: aşa a simţit instinctul lui Platon, cel mai mare duşman al artei pe care 1-a produs pînă acum Europa. Platon *împotriva* lui Homer: acesta este întregul, adevăratul antagonism — de o parte fanaticul «lumii de dincolo", marele defăimător al vieţii, iar de cealaltă

parte adoratorul ei involuntar, flrea *de aur.* De aceea servitutea artistului în slujba idealului ascetic este cea mai gravă *corupţie* artistică din toate cîte sînt, din păcate însă una dintre cele mai obişnuite, căci nimic nu este atît de coruptibil ca un artist.) Şi, din punct de vedere fiziologic, ştiinţa şi idealul ascetic au aceeaşi temelie: o anumită *sărăcire a vieţii* este premisa şi aici şi acolo — afectele s-au răcit, ritmul s-a încetinit, dialectica a luat locul instinctului, *seriozitatea* s-a întipărit pe chipuri şi în gesturi (seriozitatea, cel mai sigur indiciu al unui metabolism anevoios, al vieţii care luptă din greu). Priviţi perioadele din evoluţia unui popor în care savantul trece pe primul plan: sînt perioade ale oboselii, adesea ale amurgului, ale declinului — energia clocotitoare, siguranţa vieţii, siguranţa *viitorului* s-au dus. Supremaţia mandarinilor nu înseamnă niciodată ceva bun: la fel ca şi instaurarea democraţiei, tribunalele de arbitraj în locul războaielor, egalitatea în drepturi a femeilor, religia milei şl toate celelalte simptome ale unei vieţi ce se scufundă. (Ştiinţa privită ca problemă; ce înseamnă ştiinţa? — cf. în acest sens prefaţa la *Naşterea tragediei.)* Nu! Această „ştiinţă modernă" — încercaţi să deschideţi ochii!

— este deocamdată aliata *cea mai burtă* a idealului ascetic, tocmai pentru că este cea mal inconştientă, cea mal Involuntară, cea mai tainică şi subterană! Cel „săraci cu duhul" şi adversarii ştiinţifici al acestui ideal au jucat pînă acum acelaşi joc (în treacăt fle spus, să ne ferim să considerăm că aceştia din urmă ar fi opusul primilor, că ar fi cumva *„bogaţi* cu duhul" — el bine, *nu* sînt, eu i-am numit ofticoşi al spiritului). Vestitele *victorii* ale oamenilor de ştiinţă sînt fără îndoială victorii — dar asupra cui? Idealul ascetic nu a fost defel biruit, dimpotrivă, a devenit mai puternic şl anume mal greu de sesizat, mal spiritualizat, mai înşelător, pentru că un zid, o lucrare exterioară adăugată lui şi care-i *înăsprea* chipul, a fost mereu dărîmat, sfărîmat fără milă de către ştiinţă. Se crede oare cu adevărat
că, de pildă, înfrîngerea astronomiei teologice ar însemna şi o înfrîngere a acestui ideal?... A devenit oare omul mal *puţin dornic* să dezlege enigma existenţei sale prin lumea de apoi, de cînd această existenţă apare ca şl mal întîmplătoare, mai lipsită de sens, mai de prisos în ordinea *vizibilă* a lucrurilor? Nu este tocmai auto-minlmalizarea omului, *voinţa* sa de a se micşora, în neîncetat progres de la Copemic încoace? Vai, credinţa în demnitatea sa, în unicitatea sa, credinţa că este de neînlocuit pe scara flintelor s-a dus — a ajuns *animal* un animal fără metaforă, restricţie şi rezerve, el, cel care în credinţa sa de odinioară era aproape Dumnezeu („copilul Domnului", „Dumnezeu întrupat în om")... De la Copernic încoace, omul pare a se afla pe un plan înclinat — se rostogoleşte tot mai repede, îndepăr-tîndu-se tot mai mult de punctul de plecare — încotro? în neant? în „simţămîntul *sfredelitor* al propriului neant?"... El bine, tocmai aceasta ar fl calea dreaptă - spre vechiul ideal?... Orice ştiinţă (şi nicidecum doar astronomia, despre ale cărei efecte umilitoare şi degradante Kant a făcut o remarcabilă mărturisire: „îmi distruge propria Importanţă"...), orice ştiinţă, atît cea naturală cît şi cea *nenaturală* — aşa numesc eu critica de sine a cunoaşterii — tinde astăzi să nimicească în om respectul pe care acesta 1-a avut pînă acum faţă de el însuşi, ca şi cum n-ar fl fost nimic altceva decît o înfumurare ciudată; ba s-ar putea chiar spune că ştiinţa îşi găseşte propria mîndrie, propria formă aspră de ataraxle stoică, în menţinerea acestui *dispreţ de sine* al omului, cucerit cu greu, ca ultima şl cea mai importantă pretenţie a acestuia la respectul faţă de sine (cu adevărat pe bună dreptate, căci cel ce dispreţuieşte este întotdeauna acela care „nu s-a dezvăţat să pre-ţulască"...). Dar nu se *acţionează* de fapt în felul acesta împotriva idealului ascetic? Se mal crede într-adevăr cu toată seriozitatea (cum şi-au închipuit o vreme teologii) că de pildă *victoria* lui Kant asupra dogmaticii teologice a noţiunilor („Dumnezeu", „suflet", „libertate",

„nemurire") a dăunat acestui ideal? — lăsînd deocamdată la o parte întrebarea dacă însuşi Kant a avut vreodată chiar şi numai această intenţie. Sigur este că de la Kant încoace toate soiurile de transcendentali au cîştigat din nou — ei s-au emancipat de sub tutela teologilor, ce noroc! Kant le-a divulgat cărarea ocolită pe care îşi pot satisface de acum înainte „dorinţele inimii" pe cont propriu şi cu cea mai decentă ţinută ştiinţifică. De asemenea, cine le-ar mai putea lua în nume de rău agnosticilor dacă,

în calitate de adoratori ai necunoscutului şi misterului în sine, acum au ca Dumnezeu *chiar semnul de întrebare?* (Xaver Doudan vorbeşte undeva despre *ravages* pricinuite de *l'habitude d'admirer Vinintelligible au Ueu de rester tout simple-ment dans l'tnconnui* el crede că anticii erau lipsiţi de aşa ceva.) Presupunînd că tot ceea ce omul „cunoaşte" nu-i satisface dorinţele, ci mai curînd, le contrazice în-florîndu-1 — ce admirabil pretext pentru a putea arunca vina nu pe „dorinţe", ci pe „cunoaştere"!... „Nu există cunoaştere, *prin urmare* — există un Dumnezeu"; ce nouă *elegantia syUogissmV* Ce triumf al idealului ascetic! —

— Sau a arătat poate întreaga istoriografie modernă o atitudine mai încrezătoare în viaţă, în Ideal? Suprema ei. pretenţie este astăzi de a fi o *oglindă;* ea respinge orice teologie, nu mai vrea să „dovedească" nimic, dispreţuieşte ideea de a juca rolul de judecător, vădindu-şi astfel bunul gust — afirmă la fel de puţin pe cît neagă; ea constată, „descrie"... Toate acestea sînt într-o mare măsură ascetice, dar în acelaşi timp într-o şl mai mare măsură *nihiliste,* să nu ne înşelăm în această privinţă! Vedem o privire tristă, dură dar hotărită — un ochi care priveşte *afară* cum priveşte un navigator polar solitar (poate spre a nu privi înlăuntru? spre a nu privi înapoi?...). Aici e zăpadă, aici viaţa a amuţit; ultimele ciori care se mai aud croncănesc: „Pentru ce?", „Degea-

ba!" JVoda!" — aici nu mai răsare şi nu mai înfloreşte nimic, cel mult metapolitlca petersburghează şi „mila" tolstoiană. Iar în privinţa celuilalt soi de istorici, un soi poate mal „modern", un sol de oameni voluptoşi care ştiu să savureze şi care cochetează cu viaţa la fel de mult cum cochetează cu idealul ascetic, care folosesc cuvîntul „artist" ca pe o mănuşă şi care monopolizează astăzi elogierea vieţii contemplative — o, ce sete chiar şi de asceţi şi de privelişti de Iarnă stîmesc aceşti intelectuali siropoşi! Nu! Acest neam „contemplativ" poate să se ducă dracului! Ml-ar plăcea mult mai mult să hoinăresc cu acei istorici nihiliştl prin negurile adînci, cenuşii şi reci! — mai mult, presupunînd că ar trebui să aleg, aş prefera să-1 ascult pînă şi pe un individ absolut nedotat pentru istorie, un antiistoric (ca acel Diihring al cărui glas ameţeşte în Germania de astăzi o *species* încă timidă, încă stîngace, de „suflete frumoase", acea *species anarchistica* Ivită în rîndurile proletariatului cult). „Contemplativii" sînt de o mie de ori mai răi; nu ştiu nimic care să trezească atîta scîrbă ca un asemenea fotoliu „obiectiv", un asemenea epicu-rian parfumat al istoriei, pe jumătate preot, pe jumăiate satir, parfum *Renan,* care prin însuşi falsetul acut al ovaţiilor sale trădează ce-i lipseşte, *unde* îi lipseşte, *unde* au mînuit în acest caz Parcele, vai! prea chirurgical, necruţătoarea lor foarfecă! Aşa ceva este potrivnic gustului ca şi răbdării mele; în faţa unei asemenea privelişti păstrează-şl răbdarea cine n-are nimic de pierdut — pe mine acest aspect mă înfurie, asemenea „spectatori" mă revoltă împotriva „spectacolului" mai mult decît spectacolul însuşi (istoria în sine, se înţelege), pe nesimţite mă cuprind fantezii anacreontice. Această natură care i-a dat taurului coamele şi leului *chasm' odonton*[1]*,* de ce mi-a dat mie piciorul?... Pe sfintul Anacreon, pentru a lovi cu el! şi nu doar pentru a fugi; pentru a zdrobi fotoliile putrede, contemplaţia laşă, pe

1 Arătarea colţilor (gr.).

eunucii lascivi ai istoriei, pe cei care cochetează cu idealurile ascetice, tartuferia de justiţie a impotenţei! Tot respectul faţă de idealul ascetic, *akta vreme cit este sinceri* atîta vreme cît crede în el însuşi şi nu joacă teatru! Dar nu-mi plac toate aceste ploşniţe cochete a căror ambiţie nesătulă este de a adulmeca infinitul pînă cînd însuşi infinitul începe să miroase a ploşniţe; nu-mi plac mormintele vopsite care parodiază viaţa; nu-mi plac osteniţii şi uzaţii care se înfăşoară în înţelepciune şi privesc „obiectiv"; nu-mi plac agitatorii travestiţi în eroi care poartă un ideal ca pe o tichie fermecată ce-i face nevăzuţi, aşezată pe şomoiogul de paie ce le ţine loc de cap; nu-mi plac artiştii vanitoşi care ar vrea să joace rolul de asceţi şi de preoţi, dar care în fond nu sînt decît tragice paiaţe; nu-mi plac nici aceşti noi speculanţi ai idealismului, antisemiţii, care îşi rostogolesc astăzi ochii de creştini, arieni şi oameni cumsecade şi care, abuzînd pînă la exasperare de cel mai ieftin mijloc de agitaţie, atitudinea morală, caută să aţîţe toate elementele cornute ale poporului (— faptul că în Germania de astăzi, *orice* elucubraţie se bucură de oarecare succes ţine de *sărăcirea* de netăgăduit şi de acum vădită a spiritului german, a cărei cauză eu o caut în hrănirea prea exclusivă cu ziare, politică, bere şi muzică wagneriană, la care se adaugă condiţiile pentru această dietă: pe de o parte închistarea şi vanitatea naţională, principiul puternic dar îngust „Germania, Germania mai presus de toate", iar pe de altă parte *parcdysis agitans* al „ideilor moderne"). Europa este astăzi bogată şi născocitoare mai ales în excitante; pare a nu avea nevoie decît de *stimulantia* şi rachiuri; de aici şi uriaşa falsificare a idealurilor, aceste rachiuri tari ale spiritului, de aici şi atmosfera dezgustătoare, fetidă, mincinoasă, pseudoalcoolică de pretutindeni. Aş vrea să ştiu cîte corăbii încărcate cu idealuri contrafăcute, costume de eroi, morişti de vorbe mari, cîte tone de compasiune dulceagă şi alcoolizată (firma: *la religion de la souffrance),* cîte cîrje de „nobilă indignare"

CE ÎNSEAMNĂ IDEALURILE ASCETICE?

443

pentru ajutorarea spiritelor cu picior plat, cîţi *comedianţi* ai idealului creştin-moral ar trebui exportate din Europa, pentru ca aerul ei să devină ceva mai curat... E vădit că această supraproducţie ar putea prilejui un nou *comerţ,* e vădit că se va putea face o nouă „afacere" cu Idoli ai idealurilor mărunte şi „Idealiştii" aferenţi — nu treceţi cu vederea această informaţie! Cine are destul curaj să încerce? — avem în *mînă* tot ce ne trebuie ca să „idealizăm" întreg pămîntul!... Dar ce tot vorbesc eu despre curaj, aici este nevoie de un singur lucru, anume de o mînă, o mînă spontană, foarte spontană...

27

— Ajunge! Ajunge! Să lăsăm aceste ciudăţenii şi complexităţi ale spiritului modern, care sînt tot atît de rîs pe cît sînt de plîns, căci problema *noastră,* problema *sensului* Idealului ascetic se poate lipsi de ele — ce are ea de-a face cu ieri şi azi! Aceste lucruri le voi trata mai temeinic şi mai dur în alt context (sub titlul „Despre istoria nihilismului european"; trimit pentru aceasta la o altă lucrare pe care o pregătesc:

VOINŢA DE PUTERE. *încercare de revalorizare a tuturor valorilor).* Singurul motiv pentru care am făcut această trimitere este următorul: idealul ascetic are deocamdată, chiar şi în sfera cea mai spiritualizată, numai un singur fel de adevăraţi duşmani şi *dăunători,* anume comedianţii acestui ideal - deoarece trezesc neîncrederea. Pretutindeni în altă parte, de îndată ce spiritul acţionează cu seriozitate, energie şi onestitate, şi se lipseşte întru totul de ideal - expresia populară pentru această abstinenţă este „ateism" — în *afară de voinţa sa de adevăr.* Dar această voinţă, această rămăşiţă de ideal este, dacă vreţi să-mi daţi crezare, idealul însuşi în forma sa cea mai riguroasă şi spiritualizată, cu totul ezoterică, dezbrăcată de orice înveliş exterior, deci nu atît rămăşiţa cît miezul său. Ateismul absolut, onest (— şi numai în atmosfera *sa* putem respira noi,

oamenii mai spiritualizaţi ai acestor timpuri!) *nu* se opune deci acestui ideal, cum ar putea să pară; el este mai curînd doar una dintre ultimele faze de dezvoltare ale acestuia, una dintre formele sale finale, una dintre consecinţele logice lăuntrice — el este *catastrofa* care impune respect a unei disciplinări bimilenare a instinctului pentru adevăr, care pînă la sfîrşit îşi interzice *minciuna credinţei în Dumnezeu.* (Aceeaşi evoluţie în India, unde a avut un curs cvi totul independent, dovedeşte deci ceva; acelaşi ideal impunînd aceeaşi concluzie; punctul hotărâtor atins de Buddha cu cinci secole înainte de era creştină, sau mai exact, o dată cu filozofia *şankhya,* popularizată mai apoi de Buddha şi devenită religie.) în definitiv, ce anume 1-a *învins* de fapt pe Dumnezeul creştin? Răspunsul se află în lucrarea mea *Ştiinţa voioasă,* p. 238: «însăşi moralitatea creştină, noţiunea de sinceritate privită din ce în ce mai sever, subtilitatea duhovnicilor conştiinţei creştine, transfigurată şi sublimată în conştiinţă ştiinţifică, în puritate intelectuală cu orice preţ. A privi natura ca şi cum ar fi o dovadă a bunătăţii şi grijii unui Dumnezeu, a interpreta istoria in cinstea unei înţelepciuni divine, ca mărturie veşnică a unei ordini morale a lumii şi a intenţiilor finallsmului moral, a interpreta trăirile proprii aşa cum le-au interpretat oamenii pioşi destulă vreme, ca şi cum totul ar fi supunere, semn, totul ar fi gîndit şl trimis pentru mîntuirea sufletului — acest fel de a gîndi a *trecut,* are conştiinţa împotriva sa, este considerat de toate conştiinţele mal rafinate drept necuviincios, necinstit, drept minciună, efemina-re, slăbiciune, laşitate, iar această severitate mai mult decît orice altceva ne face *buni europeni,* moştenitori ai celei mal îndelungate şi curajoase depăşiri de sine a Europei"... Toate lucrurile mari pier prin ele însele, printr-un act de autosuprimare: aşa o vrea legea vieţii, legea depăşirii de sine *necesară* în esenţa vieţii — întotdeauna la sfîrşit se îndreaptă spre legiuitorul însuşi

strigătul: *patere legem, quam ipse tulisti*[1]*.* Aşa a decăzut creştinismul *ca dogmă,* prin propria sa morală; tot aşa trebuie să decadă acum creştinismul şi *ca morală* — ne aflăm în pragul *acestui* eveniment. După ce adevărul creştin a tras o concluzie după alta, ajunge acum, la concluzie, la cea mai *redutabilă,* la concluzia *împotriva* lui însuşi; dar acest lucru se va întîmpla atunci cînd îşi va pune întrebarea *„ce înseamnă*

voinţa de adevăr?"... Şi aici, prieteni ai mei *necunoscuţi* (căci nu *ştiu* încă de nici un prieten), ajung din nou la problema mea, la problema noastră: ce sens ar avea întreaga *noastră* existenţă, dacă nu acela că voinţa de adevăr din noi s-a conştientizat pe sine *ca problemă?...* Voinţa de adevăr conştientizată ea însăşi duce de aici înainte — fără nici-o îndoială — la *moartea* moralei; va fi acel spectacol măreţ în sute de acte, pregătit următoarelor două secole europene, cel mai cumplit, mai îndoielnic, dar poate şi cel mai bogat în speranţe dintre toate spectacolele...

28

Dacă facem abstracţie de idealul ascetic, atunci omul, *animalul* om nu a avut pînă acum nici un sens. Existenţa sa pe pămînt nu a avut nici un scop; „de ce există de fapt omul?" — era o întrebare fără răspuns; *voinţa* pentru om şi pentru pămînt lipsea; în urma fiecărui destin de om puternic răsuna drept refren un şi mai puternic „în van!". Idealul ascetic înseamnă tocmai acest lucru: că *lipsea* ceva, că un *gol* uriaş înconjura omul - el nu ştia să se justifice pe sine însuşi, să se explice, să se afirme, *suferea* cînd se întreba asupra rostului său. Suferea şi altfel, fiind în primul rind un animal *bolnăvicios,* dar nu suferinţa în sine era problema, ci faptul că lipsea răspunsul la ţipătul întrebător *„de ce* să sufăr?" Omul, animalul cel mai vi-

1 Suportă legea pe care tu al propus-o (lat.).

teaz şi mal obişnuit cu suferinţa *nu* neagă suferinţa în sine; o *doreşte,* o caută singur, cu condiţia de a I se arăta sensul ei, *cauza* ei. Lipsa de sens a suferinţei şi *nu* suferinţa, a fost blestemul care a apăsat pînă acum omenirea — *iar idealul ascetic îi oferea un sens!* Era pînă acum singurul, dar un sens oarecare este oricum mai bun decît nici un sens; idealul ascetic a fost în orice privinţă lucrul prin excelenţă cel mai de preţ *J~aute de miewe"* din cîte au existat pînă astăzi. Prin el era *explicată* suferinţa; golul uriaş părea umplut; se închidea uşa în faţa oricărui nihilism sinucigaş. Interpretarea a adus neîndoielnic cu sine o nouă suferinţă, mai adîncă, mal lăuntrică, mai otrăvită şi măcinătoare de viaţă: a pus orice suferinţă sub semnul *vinei...* Dar în pofida tuturor acestor lucruri, omul era *salvat,* avea un *sens,* nu mai era o frunză bătută de vînt, o minge a nonsensului, a „fără-de-sens"-ulul, putea de acum înainte să *vrea* ceva — deocamdată indiferent cum, cu ce şi pentru ce: *voinţa însăşi era salvată.* Este însă cu neputinţă de ascuns *ce* anume exprimă această voinţă căreia Idealul ascetic 1-a imprimat direcţia: această ură împotriva a ceea ce este omenesc, mai multă încă faţă de animalic şl mal multă faţă de materie, această oroare faţă de simţuri, faţă de raţiunea însăşi, această spaimă în faţa fericirii şi a frumuseţii, această dorinţă de a fugi de tot ce este aparenţă, schimbare, devenire, moarte, dor, dorinţă chiar — toate laolaltă înseamnă, să îndrăznim a înţelege acest lucru, o *voinţă de neant,* o silă de viaţă, o răzvrătire împotriva condiţiilor fundamentale ale vieţii, dar este şi rămîne o *voinţă!...* Şi mal spun o dată în încheiere ceea ce am spus la început: omul preferă să vrea *neantul* decît să nu *vrea* deloc ...

AMURGUL IDOLILOR

sau

Cum se filozofează cu ciocanul (1889)

Traducere de ALEXANDRU AL. ŞAHIGHIAN